

**AMORIUM KENTİ/BÜYÜK MEKÂN'DA BULUNAN MİMARİ PLASTİK
ELEMENLAR**

Yüksek Lisans Tezi

Halil Furkan AKTAŞ

Eskişehir 2020

**AMORIUM KENTİ/BÜYÜK MEKÂN'DA BULUNAN MİMARİ PLASTİK
ELEMENLAR**

Halil Furkan AKTAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2020

ÖZET

AMORIUM KENTİ/BÜYÜK MEKÂN'DA BULUNAN MİMARİ PLASTİK ELEMANLAR

Halil Furkan AKTAŞ

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2020

Danışman: Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP

Bu çalışmada, 1996-2008 yılları arasında Amorium Kenti Büyük Mekân kazılarında ele geçen taş eserler incelenmiştir. Amorium, MÖ. 2000'li yıllardan itibaren Hitit, Frig, Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde sürekli yerleşim görmüş bir antik kenttir. Kent, Yukarı Şehir ve Aşağı Şehir olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

Amorium'daki bilimsel çalışmalar ilk olarak Prof. Dr. R. Martin Harrison tarafından 1987 yılında gerçekleştirilen yüzey çalışmasıyla başlamış ve 1988-1992 yılları arasındaki kazı çalışmalarıyla devam etmiştir. 1993-2009 yılları arasında "Amorium Kazıları Projesi" ile Dr. Chris S. Lightfoot tarafından devam ettirilmiştir. Kentteki kazı çalışmaları 2014 yılından itibaren Bakanlar Kurulu kararı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Anadolu Üniversitesi adına Prof. Dr. Zeliha Demirel Gökalp'in kazı başkanlığında devam etmektedir.

Çalışmanın konusunu Amorium Büyük Mekân'da ele geçen 8 adet sütun kaidesi, 11 adet sütun, 2 adet çift sütun, 10 adet sütun başlığı, bir grup korniş bloğu, 1 adet lento, 1 adet söve, 1 adet pencere şebekesi, 2 adet eşik taşı, 1 adet templon/kiborium sütun başlığı, 1 adet ambon yan levha parçası, 32 levha parçası ve 5 adet şarap üretim elemanı olmak üzere 76 adet taş eser oluşturmaktadır. Eserler buluntu türlerine göre sınıflandırılmış, malzeme-teknik, buluntu-konteks, bezeme ve üslup özellikleri ilişkisi göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Amorium, Bizans, Büyük Mekân

ABSTRACT

ARCHITECTURAL PLASTIC ELEMENTS IN AMORIUM CITY/ENCLOSURE

Halil Furkan AKTAŞ

Department of History of Art

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, June 2020

Supervisor: Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP

In this study, stone finds obtained from the excavations of the Enclosure, located in the ancient city of Amorium, between 1996-2008 were examined. Amorium is an ancient city in that Hittite, Phrygian, Greek, Roman, Byzantine, Seljuk and Ottoman have had continues settlement since the year B.C. 2000. The city consists of two parts which are Upper City and Lower City.

Scientific studies in Amorium were first started with surface analysis by Prof. Dr. R. Martin Harrison in 1987 and continued by excavation works between 1988-1992. The studies have been continued as “Project of the Amorium Excavations” conducted by Chris S. Lightfoot between 1993-2009. The excavation works in the city has been continuing under the presidency of Prof. Dr. Zeliha Demirel Gökalp on behalf of the Ministry of Culture and Tourism and Anadolu University with the Council of Ministers’ Decision since 2014.

The subject of the study is composed of 76 pieces of stone finds consisting 8 column bases, 11 columns, 2 attached columns, 10 column capital, a group of cornice block, 1 lintel block, 1 jamb, 1 windows mullion, 2 doorstep, 1 templon/ciborium colonette capital, 1 ambo side slab fragment, 32 slab fragments, 5 winemaking elements. The finds have been classified according to their classes and evaluated considering their material-technic, find-context, decoration, and style properties.

Keywords: Amorium, Byzantine, Enclosure

TEŞEKKÜR

Öncelikle tez çalışmamın planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı şekillendiren sayın tez danışmanım ve Amorium Kazı Başkanı Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu tez çalışması kapsamında verilerin sağlanması ve desteklerinden dolayı başta Serhan KARANFİL ve Mehmet KURT olmak üzere Amorium kazı ekibi üyelerine çok teşekkür ederim.

Son olarak beni maddi ve manevi anlamda her zaman destekleyen annem Hatice AKTAŞ'a, babam Halil AKTAŞ'a, kardeşim Mehmet Akif AKTAŞ'a, hiçbir zaman desteğini esirgemeyen ve daima yanımda olan Gonca TOSUN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Halil Furkan AKTAŞ

Eskişehir, 2020

04/06/2020

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan "bilimsel intihal tespit programı"yla tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Halil Furkan AKTAŞ

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BAŞLIK	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	x
1. GİRİŞ	1
2. AMORIUM KENTİ BÜYÜK MEKÂN TARİHÇESİ	4
2.1. Kazı Çalışmalarında Kullanılan Yöntem	5
2.2. Büyük Mekân'da Tespit Edilen Evreler	6
2.2.1. I. Evre (Geç Roma Dönemi-M.S.300-500)	6
2.2.2. II. Evre (Erken Bizans Dönemi-M.S.500-650)	8
2.2.3. III. Evre (Erken Ortaçağ Dönemi-M.S.650-838)	15
2.2.3.1. Şarap üretim atölyeleri	19
2.2.3.2. Hamam kompleksinin durumu	22
2.2.4. IV. Evre (Orta Bizans Dönemi-M.S.963-1100)	24
2.2.4.1. Hamam kompleksinin durumu	26
2.2.5. V. Evre (Selçuklu ve Erken Osmanlı Dönemleri-M.S.1200-1600) ..	28
3. KATALOG	30
3.1. Taş Eserler	30
3.1.1. Mimari İşlevli Taş Eserler	30
3.1.1.1. Sütun Kaidesi	30
3.1.1.2. Sütun	38
3.1.1.3. Çift Sütun	49
3.1.1.4. Sütun Başlığı	51
3.1.1.4.1. İmpost	51
3.1.1.4.2. İon İmpost	60
3.1.1.5. Korniş	61
3.1.1.6. Lento	62
3.1.1.7. Söve	63

3.1.1.8. Pencere Şebekesi	64
3.1.1.9. Eşik Taşı	65
3.1.2. Liturjik Elemanlar	67
3.1.2.1. Templon/Kiborium Sütun Başlığı	67
3.1.2.2. Ambon Levhası	68
3.1.3. Diğer Taş Eserler	69
3.1.3.1. Levha	69
3.1.3.2. Şarap Üretim Elemanları	101
3.1.3.2.1. Ağırlık	101
3.1.3.2.2. Baskı Kütüğü Payesi	102
3.1.3.2.3. Oluk	104
3.1.3.2.4. Tekne	105
4. DEĞERLENDİRME	106
4.1. Taş Eserler	106
4.1.1. Mimari İşlevli Taş Eserler	106
4.1.1.1. Sütun Kaidesi	106
4.1.1.2. Sütun	109
4.1.1.3. Çift Sütun	110
4.1.1.4. Sütun Başlığı	111
4.1.1.5. Korniş	113
4.1.1.6. Lento	114
4.1.1.7. Söve	115
4.1.1.8. Pencere Şebekesi	116
4.1.1.9. Eşik Taşı	118
4.1.2. Liturjik Elemanlar	118
4.1.2.1. Templon/Kiborium Sütun Başlığı	118
4.1.2.2. Ambon Levhası	119
4.1.3. Diğer Taş Eserler	120
4.1.3.1. Levha	120
4.1.3.2. Şarap Üretim Elemanları	123
4.1.3.2.1. Ağırlık ve Oluk	124
4.1.3.2.2. Baskı Kütüğü Payesi	125
4.1.3.2.2. Tekne	125

4.2. Malzeme-Teknik	126
4.3. Taş Eserler-Konteks İlişkisi	127
4.4. Bezeme ve Üslup Özellikleri	133
5. SONUÇ	137
KAYNAKÇA	139
EKLER	152
Ek 1. Tablo	
Ek 2. Harita	
Ek 4. Resimler	
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.k. Adı geçen kaynak

bkz. Bakınız

Çev. Çeviren

Ed. Editör

M.S. Milattan Sonra

s. Sayfa

Kat. Katalog

No. Numara

Env. Envanter

Ref. Referans

Lev. Levha

Fig. Figür

Res. Resim

Şek. Şekil

vd. ve diğerleri

u. Uzunluk

y. Yükseklik

g. Genişlik

k. Kalınlık

ç. Çap

m. Metre

cm. Santimetre

1. GİRİŞ

Bu tez çalışmasının konusunu, Afyonkarahisar, Emirdağ İlçesi'nde bulunan Amorium Kenti'nde devam etmekte olan kazı çalışmaları sırasında ele geçen mimari ve liturjik işlevli yapısal elemanlar ile bölgede şarap üretim faaliyetleri yapıldığı sırada kullanılan elemanlar oluşturmaktadır. Söz konusu eserler, 1996-2008 yılları arası Amorium'da "Büyük Mekân" olarak adlandırılmış alanda ele geçmiştir. Tez kapsamında mimari işlevli 69, liturjik işlevli 2 ve şarap üretiminde kullanılan 5 olmak üzere toplam 76 eser ve parça bulunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, 1996-2008 yılları arasında sekiz sezon kazı çalışması gerçekleştirilmiş olan Amorium Büyük Mekân'da tespit edilen buluntuların işlevlerine göre tanımlanması, türlerine göre sınıflandırılması, ele geçtikleri açma ve kontekslerin yanı sıra benzer örneklerine göre tarihlendirilmesidir.

Söz konusu çalışmanın önemi ise, incelenen eserlerin Büyük Mekân'da yer alan yapılardan gerek hamam yapısı gerek daha sonraki yüzyıllarda inşa edilen endüstriyel işlevli yapılara ait buluntuların bölgenin sosyo-ekonomik ve siyasi hayatı hakkında önemli bilgiler barındırmasıdır.

Tez kapsamında incelediğimiz Amorium Kenti, Büyük Mekân kazılarında ele geçen eserler Sanat Tarihi araştırma, belgeleme ve yazım teknikleri dikkate alınarak, sunulmaya çalışılmıştır. Amorium kazı evi deposunda çalışmalar 2018 ve 2019 yılları kazı sezonlarında gerçekleştirilmiş, Büyük Mekân'a ait buluntular seçilip incelenmeye hazır hale getirilmiştir. Kazı evi deposunda olmayıp hali hazırda kazı alanında yer alan buluntular ise yerlerinde incelenmiştir. Söz konusu buluntuların fotoğraflanması ve çizim işlemleri gerçekleştirilmiştir. Daha sonra tüm buluntuların, uzunluk, genişlik, yükseklik ve çap gibi ölçüleri alınarak katalogları hazırlanmıştır. Buluntu verileri ise envanter fişleri ve eski kazı başkanı Dr. Christopher S. Lightfoot tarafından hazırlanan Excel veri tablosu kullanılarak sağlanmıştır. Depo ve arazi çalışmalarının ardından tez metni için yararlanılacak yayınlar ile ilgili literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirdiğimiz bu literatür taramasında başta Anadolu Üniversitesi olmak üzere üniversite kütüphanelerinden, elektronik ortamda hizmet veren online kütüphanelerden ve Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'in arşivinden yararlanılmıştır.

"Amorium Kenti Büyük Mekân'da Bulunan Mimari Plastik Elemanlar" başlığıyla sunulan tez çalışması "Giriş" bölümü ile birlikte beş bölümden oluşmaktadır. Giriş

bölümünde çalışmanın konusu, amacı, önemi ve uygulanan yöntem hakkında genel bir bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde Amorium Kenti Büyük Mekân'ın coğrafi konumu ve topografik özellikleri hakkında bilgi verilmiş, kazı alanının stratigrafisinin anlaşılması için kullanılan "Harris Matrix" sisteminden bahsedilmiştir. Çalışmamız kapsamında yer alan buluntuların ele geçirildiği Amorium Kenti Büyük Mekân'ın sosyal, siyasi ve ekonomik tarihi, "Geç Roma Dönemi", "Erken Bizans Dönemi", "Erken Ortaçağ Dönemi", "Orta Bizans Dönemi", "Selçuklu ve Erken Osmanlı Dönemi" alt başlıkları altında anlatılmıştır. Bu bölümde bir bütünlük ve anlaşılabilirlik sağlamak için Christopher S. Lightfoot ve Eric A. Ivison'ın editörlüğünde yayınlanan "*Amorium Reports 3: The Lower City Enclosure Finds Reports and Technical Studies*" eser referans olarak kullanılmıştır. Kitapta Büyük Mekân kazılarında ortaya çıkan yapı bakiyeleri ve seramik, tuğla, kemik, fildişi eserler ele alınmıştır. Amorium Kenti'nin tarihine önceki yıllara ait birçok çalışmada yer verildiği için ve yeni bulgular yayınlanmadığından dolayı bu bölümde kentin diğer kısımları ile ilgili tarihçesi hakkında bir bölüme yer verilmemiştir.¹

Üçüncü bölüm ise Büyük Mekân kazılarında ele geçirilen söz konusu 76 buluntunun tanıtıldığı "Katalog" kısmını oluşturmaktadır. Buluntulurun katalog numaraları, envanter numaraları, ele geçtikleri açma ve konteksler, bulunma tarihleri, malzemeleri gibi teknik veriler bu bölümde verilmiştir. Eser ve parçaların benzer örneklerinin yer aldığı yayınlar ise ayrı bir satır olarak yer almaktadır. Çalışma kapsamındaki buluntulardan ulusal veya uluslararası yayınlarda yayınlanmış olanlar var ise "Yayın" satırında bilgileri verilmiştir. Söz konusu eserlerin fotoğraf ve çizimleri de yine aynı sayfa içerisinde yer almaktadır.

Dördüncü bölüm olan "Değerlendirme" bölümünde ise eser ve parçalar "Mimari İşlevli Taş Eserler", "Liturjik Elemanlar" ve "Diğer Taş Eserler" başlıklarının altında türlerine göre sınıflandırılmıştır. Her başlık altında buluntuların genel bir tanımı, önemi aktarılmış ve ardından detaylıca tarifi yapılmıştır. Benzer örnekler ve ilgili veriler ile buluntulara tarihlendirme önerisi getirilmeye çalışılmıştır.

¹bkz. Amorium in the Byzantine Dark Age (7th to 9th centuries). *Millennium Studies*, Vol 5, 2; O. Koçyiğit (2006). *Amorium hamam yapısı Tarihsel süreç içerisindeki işlevsel değişim*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü; G. Öncelen (2017). *Amorium Kazısı 2013-2015 yılları cam buluntuları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü; B. Yıldırım (2017). *Amorium kazıları Büyük Mekan maden buluntuları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü; M. Kurt (2018). *Bizans askeri teçhizatı: Amorium'da bulunan savaş malzemeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

“Sonuç” kısmı olan beşinci bölümde ise söz konusu buluntulara ilişkin genel bir değerlendirmede bulunulmuştur. Elde edilen veriler neticesinde buluntu türleri, malzeme-teknik, mekân-buluntu ilişkisi ve bu konudaki sorunlar üzerinde durulmuştur.

2. AMORIUM KENTİ BÜYÜK MEKÂN TARİHÇESİ

Büyük Mekân, Aşağı Şehir'in merkezine yakın, Yukarı Şehir Höyük alanının güneyinde, Hisarköy'ün merkezinin hemen doğusunda ve Davulga'ya giden asfalt yolun arazisi üzerinde yer almaktadır. 12,327 m² alana sahip Büyük Mekân Aşağı Şehir Kilisesi olarak adlandırılan Bazilika A'ya 50-70 m. uzaklıkta ve kuzeydoğusunda yer almaktadır. Amorium Kenti'nin merkezindeki Büyük Mekân'ın tarihsel gelişimini ve şehrin bu bölüm ile bağlantısını ortaya çıkarmak için kazı çalışmaları yapılmıştır. 1996 yılından itibaren sekiz dönem bu kazı çalışmaları devam etmiştir. Kazı faaliyetleri bu alanın arkeolojik açıdan büyük ölçüde zarar görmediğini ve 11. yüzyılın sonlarından sonra yerleşmenin olmaması nedeniyle kolayca erişilebilir olduğunu göstermiştir. 2008 sezonu tamamlandığında Büyük Mekân içindeki alanın yaklaşık 2100 m²'si veya yaklaşık altıda biri erken Orta Çağ seviyelerine hatta bazı yerlerde daha erken tarihlere kadar kazılmıştır. Bu bölge stratigrafik olarak karmaşık olsa da kentin merkezi alanının 5-11. yüzyıl tarih aralığı açığa çıkarılmıştır. Kazılar kentin bu merkezi kısmının yerleşimi ve Bizans döneminde geçirdiği dönüşümler hakkında fikir veren mimari kalıntıları da ortaya çıkarmıştır. Geç Roma dönemine tarihlenen duvar kalıntıları ortaya çıksa da yapı kalıntılarının çoğu 6 ila 9. yüzyıl arasına tarihlenmektedir. Ortaya çıkan en önemli yapılar erken tarihli bir Bizans hamamı ve 6. yüzyılın ortalarında inşa edilen yapı kompleksidir. Bu yapıların çevresinde 7-9. yüzyıllarda endüstriyel işlevli yapılar ve konutlar inşa edilmiştir. Amorium tarihi ve Bizans Anadolu'sunun maddi kültürünün incelenmesi için bu erken Orta Çağ yapılanması ile ilişkili katmanlar oldukça önemlidir. Büyük Mekân ile ilişkili 10-11. yüzyıllara ait Orta Bizans yapıları kazılmış ve ortaya kompleksi çevreleyen oldukça önemli olan dört büyük savunma duvarı çıkmıştır. Bölgenin Selçuklu ve erken Osmanlı dönemlerinde de(1200-1600) sınırlı olarak kullanıldığına dair kanıtlar da ortaya çıkarılmıştır.²

²E. A. Ivison (2012). *Amorium reports 3: The lower city enclosure finds reports and technical studies*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 5.

2.1. Kazı Çalışmalarında Kullanılan Yöntem

Kazı alanının stratigrafisinin anlaşılması için “Harris Matrix” sistemi kullanılmıştır. 1973 yılı başlarında Edward Cecil Harris tarafından İngiltere’de geliştirilen bu sistem sayesinde toprak altında kalan mimari yapılar ve buluntular ile birlikte karışık bir hal alan stratigrafinin anlaşılması kolaylaşmıştır.³

Büyük Mekân’daki kazılarda 1988’de Amorium kazılarının ilk başkanı olan Prof. R. Martin Harrison tarafından benimsenen açma sistemi kullanılmıştır. Bu sistemde kronolojik sırayla açmalara harfler verilmiştir. Büyük Mekân’ın içinde ve dışında kalan tüm alan “X” harfi ile işaretlenmiştir. Açma isimlendirmelerinde ise X harfinin yanına bir harf daha getirilerek (“XA” gibi) yapılmıştır. 2006 yılı kazı sezonuna kadar XA’dan XO’ya kadar isimlendirme yapılmış ancak aradaki harflerin tamamı kullanılmamıştır. Bu X harfli alan tanımlamaları kazı raporlarında Amorium kelimesinin kısaltması olan “AM” ekinin başa ve kazı sezonunun(örneğin 1996 için 96) sona getirilmesi ile yapılmıştır. Daha kolay bir tanımlama için X harfinden sonra kazı yılı eklenmiş ve XA açmasının 1996 yılı kazılarını belirtmesi için XA-96 ifadesi kullanılmıştır.⁴

³E. C. Harris, M. R. Brown III and G. J. Brown (1993). *Practices of archaeological stratigraphy*, London: Academic Press.

⁴Iverson, 2012, **a.g.k.**, 9.

2.2. Büyük Mekân'da Tespit Edilen Evreler

2.2.1. I. Evre (Geç Roma Dönemi-M.S.300-500)

Büyük Mekân'da keşfedilen en erken yapı bakiyesi Bizans hamam kompleksinin altında ortaya çıkan ve erken Orta Çağ'daki yapılaşma ile gizlenmiş olanlardır. Bu yapıların işlevleri ve inşa tarihleri kesin olarak belirlenememiş olsa da bu yapıların yıkımının hamam kompleksinin inşası için gerçekleştiği'dir.⁵

III no'lu erken Bizans yapısının(EB plan) güney ambulatoryumunda açılan sondajda bir duvarın temelleri ortaya çıkmıştır. Daha sonra bu duvar erken Bizans zemin döşemesinin altında kalmıştır. Dolgu toprağı erken Bizans'tan öncesine de ait olmak üzere çok sayıda seramik barındırmaktadır.

III no'lu erken Bizans yapısının batısında kuzeydoğu-güneybatı yönlü en az üç adet olduğu düşünülen bir sıra oda ortaya çıkmıştır.⁶ Hamam kompleksi ile ilişkilendirilen bir stilobat olarak yorumlanan bir dizi kireç taşı bloktan geriye sadece temel seviyesinde buluntular kalmıştır. Orta Çağ ait duvarların kazı yapılmasını engellediği alanda Geç Roma duvarlarının muhtemelen daha derine gittiği düşünülmektedir.

Hamamın güneyinde de en az iki adet daha bu döneme tarihlenen oda bulunmuştur. Biri Roma dönemine tarihlenen bir devşirme içerirken yapıların duvarları diğer yapılarda olduğu gibi beyaz harçlı moloz taştan yapılmıştır. 2005 yılındaki kazılarda bu yapıların arasında tuğla ve kiremitlerle döşeli bir drenaj ya da su kanalı da ortaya çıkmıştır.

Çalışmalardan elde edilen stratigrafik veriler bu yapıların I ve II no'lu erken Bizans yapılarından önce yapıldığını göstermektedir. Odalardaki kül, toprak ve yapı kalıntılarının arasında 5-6. yüzyıllara tarihlenen çanak-çömlek parçaları bulunmuştur. Ayrıca bu toprak dolgusunda II. Valentinian Arcadius(383-92)'a veya Honorius'a ait ve 5. yüzyıla tarihlenen sikkeler ile yine bunlarla çağdaş seramikler ortaya çıkmıştır.⁷ Bu katmanlar II no'lu yapının 6. yüzyılda inşası sırasında yıkılan Roma birimlerine aittir. Sonuç olarak Büyük Mekân'daki en eski duvarların tarihlenmesi hamam kompleksinin inşa tarihi ile sağlanabilmektedir. Elde edilen veriler ile bu yapıların 6. yüzyıldan daha geç bir tarihte yıkılmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle 5. muhtemelen 4. yüzyıla

⁵C. S. Lightfoot ve Y. Arbel (2003). Amorium Kazısı, 2002, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 3.

⁶C. S. Lightfoot ve Y. Arbel (2003). Amorium Kazısı, 2002, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 3.

⁷Iverson, 2012, a.g.k., 20.

tarihlenen bu yapı kalıntıları için yaklaşık 500 yılından önceye ait bir inşa ve kullanım tarihi belirlenebilir.⁸

⁸Iverson, 2012, **a.g.k.**, 20.

2.2.2. II. Evre (Erken Bizans Dönemi-M.S.500-650)

Erken Bizans dönemi olarak adlandırılan bu dönemde daha önceki yapı topluluklarının ortadan kaldırılması ve anıtsal bir yapı kompleksinin inşası ile bölgede büyük değişiklikler gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu komplekse ait dört ana yapı tanımlanmıştır. Bu yapılardan günümüze kadar en eksiksiz gelenleri 1998, 2001, 2002 yıllarında ortaya çıkarılan I ve III no'lu yapılardır. Bu iki yapının kalıntıları nispeten iyi korunmuştur.⁹

Kompleksin kuzey tarafındaki III no'lu yapı *apodyterium* denilen giriş holü/soyunmalık olarak tanımlanan poligonal yapıdır. Yapı, güneyindeki Roma hamamlarının standart odalarını barındıran I no'lu yapı ile doğrudan bağlantılıdır. Bu iki önemli binaya ek olarak hamam kompleksi ile ilişkili iki yapı ve bir dizi küçük mimari öge bulunmuştur.¹⁰

I no'lu yapının hemen güneyinde II no'lu yapı olarak adlandırılan bir yapının kalıntıları yer almaktadır. II no'lu yapı tarihte birçok değişiklik ve eklemeye maruz kalmış, bu yüzden hamam kompleksi açısından işlevi tam olarak bilinmemektedir. I ve III no'lu yapıların batısında kısa bir mesafe uzaklıkta IV no'lu yapı yer almaktadır. Erken Ortaçağ döneminde yapının yıkılması ve yeniden inşa edilmiş olması planı ve amacını anlamayı zorlaştırmaktadır. Bu ana yapılar arasında kalan duvarlar, kaldırımlar bu evreye ait avluların ve süs havuzlarının kalıntıları olabilir.¹¹

III no'lu yapının temelleri üzerinde onsekiz cepheli çokgen bir duvar yer almaktadır. Günümüze ulaşan kısmı üç metre yüksekliğe sahip olan duvar kireç taşı bloklar üzerine tuğla ve moloz taş karışımı olan *opus mixtum* tekniği ile yapılmıştır. Duvarın içinde altı yarım daire niş ya da eksedra bulunmaktadır. Her eksedranın muhtemelen bir yarım kubbe ile örtülü olduğu düşünülmektedir. Güneybatı ve kuzeydoğudaki eksedralar büyük olasılıkla cadde ya da avlu gibi alanlara açılıyordu. Ancak hangisinin ana giriş olduğu olduğu anlaşılamamıştır. Güney eksedrada I no'lu yapı ile bağlantıyı sağlayan bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Geri kalan üç eksedranın yapılış amacı bilinmemektedir. Güneydoğu eksedra içinde açılan sondajda bir zamanlar orada olduğu düşünülen yarım daire planlı bir tank veya havuz boşluğu ortaya çıkmıştır. Bu

⁹Iverson, 2012, **a.g.k.**, 20.

¹⁰Iverson, 2012, **a.g.k.**, 20.

¹¹Iverson, 2012, **a.g.k.**, 20.

salonun merkezindeki stilobatin üstüne altı adet sütun oturtulduğu düşünülmektedir. Çünkü salonda bir dizi korniş bloğu(T1648-T1656), mermer sütunlar(T1551-T1556 ve T1558) ile başlıkları(T1557, T1559, T1560, T1563, T1565, T1590) ve kaideleri(T1561, T1564 ve T1566) bulunmuştur. Başlıklar gri damarlı mermer malzemedendir. Sütunlar salonun üzerini örten kubbeyi taşıırken, kornişlerde kubbeye geçişi sağlamış olmalıdırlar. Yapının içinde yıkılan üst yapıdan düşmüş tuğla tonoz parçaları bulunmuştur. Bulunan mermer parçalardaki harç izlerinden bir zamanlar duvarın mermer levhalar ile kaplı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Kuzeydoğu kapısında hala duran mermer kapı çerçevesi diğer tüm mermer malzemeler ile birlikte sonraki Bizans dönemlerinde ortadan kalkmış olmalıdır. Mermer kaplamayı destekleyen harç izlerinden çok azı kalmış olsada yapının ambulatoryumunun ve merkezinin kaplı olduğu anlaşılmaktadır. III no'lu yapının benzer örneklerine Bizans dönemindeki Suriye ve Kilikya'da rastlanmıştır.¹²

I no'lu hamam yapısı III no'lu yapı ile bir kapıyla iletişim sağlamaktadır. Yapı güneybatı-kuzeydoğu yönlü uzanmaktadır. İç mekân küçük Roma hamamlarının düzenine benzer ve birbirini takip eden bir sıra odanın birbirine bağlanması ile oluşur. Batıdan doğuya doğru *sudatorium*, *caldarium*, *tepidarium*, *frigidarium*, *servis odaları*; *vestibulum* ve *latrina* ile güney ve batısında bulunan girişlerden oluşmaktadır.¹³ Caldarium ve tepidariumdaki *hipokaust* sistemi büyük tuğla ve iskele sistemiyle desteklenmiştir.¹⁴ Caldariumun güneybatı ucunda ana *prefarnium* ya da külhan denilen bölüm yer almaktadır. Bir zamanlar tuğla tonoz ile örtülü bölümün duvarlarında küçük nişler yer alır. Zeminde külhanın kullanımından kaynaklanan kül tabakası bulunmuştur. Tuğla tonozla kaplı güneydeki diğer tepidariumun altındaki hipokaust sistemine erişim sağlamaktadır. İç kısımda III no'lu yapı gibi bu yapıda da opus mixtum tekniği kullanılmıştır. Hamamın, kuzey duvarındaki plasterlerden bir zamanlar sıvalı olduğu anlaşılmaktadır. Yapının zemin kat duvarları nispeten iyi korunmuş olsa da üst katın üst

¹²C.S. Lightfoot vd., (2004). *The Amorium Project: Excavation and Research in 2001*, Dumbarton Oaks Papers 58, s. 357-8, fig. 1-4; C.S. Lightfoot vd., (2005). *The Amorium Project: Excavation and Research in 2002*, Dumbarton Oaks Papers 59, s. 233-5, fig. 1-3; O. Koçyiğit (2006). Terracotta Spacers from the Bathhouse at Amorium, *AnatSt* 56, s. 115-17, fig. 2-4; F. Yegül, (2000). Baths and Bathing in Roman Antioch, in C. Kondoleon (ed.), *Antioch: The Lost Ancient City*, Princeton, NJ, s. 150-51; F. Yegül, (2003). Cilicia at the Crossroads of Transformations of Baths and Bathing Culture in the Roman East, *Olba* 8, s. 59; S. Čurčić, (2010). *Architecture in the Balkans from Diocletian to Süleyman the Magnificent*, New Haven and London, s. 87-89, fig. 78-80.

¹³F. Yegül, (1992). *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, Cambridge, MA, ix.

¹⁴Lightfoot vd, 2004, **a.g.k.**, 359-61, 5; Lightfoot vd, 2005, **a.g.k.**, 233, 235-9, 1,4,5,7; C. S. Lightfoot, O. Koçyiğit, H. Yaman., (2006). *Amorium Kazısı*, 2004, 27. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 77; Koçyiğit, 2006, 118, figs. 5-7.

duvarları büyük ölçüde yıkılmış ve sonraki müdahaleler ile değiştirilmiştir. İşlevleri nedeniyle Roma ve Bizans hamamları tonozlu yapılar olma eğilimindeydiler, hamam yapısının duvar kalınlığına ve günümüze ulaşan bazı tonozlarına bakarak buranında istisna olmadığını söyleyebiliriz. Örneğin latrina odasındaki bir tonozun başlangıcı bize zemin hizasından 2.50 m. yüksekte olduğunu göstermektedir.¹⁵ Bu göz önüne alındığında I no'lu yapının tüm odalarının tonozlu ve bazılarının pencereci olduğu muhtemeldir. Çevrede bulunan çok sayıdaki erken Bizans pencere camlarından bu pencerelerin de camlı olabileceği sonucu çıkarılabilir. Tepidarium ve caldariumun güney duvarının yakınında bulunan bir mermer pencere şebekesi(T1262) bu odalarda pencere bulunduğunu kanıtlamaktadır.¹⁶ III no'lu yapı gibi bu yapısında odalarının bir zamanlar mermer levhalar ile kaplı olduğu düşünülmekte ancak rekonstrüksiyonu mümkün olmamıştır. Bazı mermer yer karoları frigidarium ve latrinada in-situ halde bulunmakta ancak caldarium ve tepidariumun zeminleri büyük ölçüde çökmüştür. Yapının daha sonra yıkılması ve orta Bizans döneminde duvarlarının sökülmesi nedeniyle sadece alt iç duvarlarda ve süpürgeliklerde bazı yerler korunmuştur. Ayrıca 8. yüzyılda gerçekleşen bir restorasyondan dolayı iç dekorasyonun rekonstrüksiyonunu zorlaştırmıştır. Yapıda bulunan mermer parçaları iç mekânların muhtemelen yerel taş ocaklarından getirilen beyaz ve renkli mermerler ve Yunanistan'dan getirilen *verde antico*, *lapis lacedaimonicus* ile Mısır'dan getirilen *porphyry* ile döşeli olduğunu göstermektedir.¹⁷ Bölgede herhangi bir sarnıç bulunmamıştır. Ancak IV no'lu yapının yakınında su deposu veya bir havuzun parçası olabilecek duvar kalıntısı bulunmuştur. Vestibulum denilen giriş holünde bir kuyu bulunmuştur. Kuyunun yeri ve özenli yerleştirilmesi bakımından yapının orijinalinde olduğunu söylemek mümkün, ancak kesin değildir. Bu nedenle bu kuyu hamamın su ihtiyacını karşılamak için kullanılmış olsa dahi boru sistemi ile suyun başka bir kaynaktan geldiği düşünülebilir.

I no'lu yapının güneybatısında II no'lu yapı olarak adlandırılan ikinci bir yapı kompleksi tespit edilmiştir. Sonraki yüzyıllarda gerçekleşen Bizans müdahaleleri sebebiyle yapının orijinal planının ve hangi amaçla yapıldığının tespiti mümkün olmamıştır. Bu çalışmalar 1998, 2000 ve 2005 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Yapının bir kısmı 10. yüzyıllara tarihlenen Duvar 40'ın kalıntıları altında olduğundan erişilmesi

¹⁵Lightfoot vd, 2004, **a.g.k.**, 361, 8.

¹⁶Iverson, 2012, **a.g.k.**, 22, pl. 1/6.

¹⁷C.S. Lightfoot vd., (2007). *The Amorium Project: Excavation and Research in 2003*, Dumbarton Oaks Papers 61, s. 366-7; Koçyiğit, 2006, 118, 122-3, fig. 17.

güçtür. Ek bölümleri ise Büyük Mekân duvarının hemen dışında bulunmuş, ancak en güneydeki kısımları kazılmamış ve tanımlanmamıştır. Erken Orta Çağ döneminde de kullanılmaya devam eden yapı yeniden inşa edilmiş ve oldukça değişmiştir. Kuzeybatı-güneybatı yönlü uzanan birbirine bağlı odalardan oluşan ters T planlı bir yapı olduğu söylenebilir. Birim I olarak adlandırılan bölüm kuzeybatı-güneybatı yönlü sadece iki duvarı kalan bir dikdörtgen odadır. Bu yapının güneyindeki bir açıklıktan Birim II'ye giriş sağlanmıştır. Birim II'ye eklenmiş bir başka oda ise duvarları parçalar halinde günümüze ulaşan Birim III'tür. Bu birim 7. yüzyıldaki erken Orta Çağ yapısının inşası sırasında büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır. II no'lu yapının inşa tarihi kuzey odasının altında bulunan 6. yüzyıl başından ortalarına kadar olan zamana tarihlenen çanak-çömlekler ile sağlanmaktadır. İnşa tekniği ve kullanılan malzemeler I ve III no'lu yapılar ile benzer özellikler göstermektedir. Yani opus mixtum tekniği burada da göze çarpmaktadır.¹⁸ II no'lu yapı bu özellikler neticesinde I ve III no'lu yapıların tamamlayıcısı rolüne sahip bir yapı kompleksi olarak düşünülebilir.

IV no'lu yapı olarak adlandırılan yapının doğu duvarı bu kompleksin doğu sınırını belirlemektedir. Bizans erken Orta Çağ yapılarının altında kalan bu yapıdan geriye sadece temel seviyesinde duvarlar kalmıştır. I ve II no'lu yapılar ile yaklaşık aynı büyüklüktedir. İşlevine dair hiçbir bilgi edinilemeyen yapıdan diğer erken Bizans yapılarına olan konumu dolayısıyla bazı ipuçları elde edilmiştir. Yapının doğu duvarı Büyük Mekân'ın güney duvarına kadar devam etmektedir. Bu duvara paralel bir erken Orta Çağ caddesinin bulunması bir mülkiyet sınırının olduğunu göstermektedir. Bu nedenle erken Bizans yapılarının doğu sınırını oluşturması ve diğer yapıları tamamlayıcı bir fonksiyon sağlaması olarak yorumlanabilir. Oldukça az korunmasına rağmen stratigrafi ve yapım teknikleri ile ilgili bulgular yardımıyla 6. yüzyıla tarihlenebilmektedir. Ayrıca buradaki toprak dolgusunda 6. yüzyılın sonları 7. yüzyılın başlarına tarihlenen çanak-çömlek parçaları bulunmuştur.¹⁹

1998 yılı kazı ön raporuna göre I no'lu yapı 5-6. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. I ve III no'lu yapı yakından incelendiğinde her iki yapının birbirine bağlı olduğu ve tek bir kompleks şeklinde inşa edildiği görülmektedir. Tarihlendirme III no'lu yapının zeminindeki toprak dolgusunda bulunan çanak-çömlek ile kompleksin plan, inşa ve su

¹⁸C.S. Lightfoot vd., (2003). *The Amorium Project: Excavation and Research in 2000*, Dumbarton Oaks Papers 57, s. 291.

¹⁹Iverson, 2012, **a.g.k.**, 26.

tesisatındaki bağlantı parçalarının erken Bizans yapıları ile karşılaştırılmasıyla sağlanmıştır. Toprak dolgularında bulunan bazı çanak-çömlek parçasının 8-9. yüzyıllara tarihlenmesine rağmen birçok parça 4-6. yüzyıllara aittir. Hamam kompleksinin döşemeleri, inşa teknikleri, tuğlaları ve mimari planı çok güçlü bir şekilde 6. yüzyıla işaret etmektedir. III no'lu yapıda bulunan sütun başlıkları impost başlık tipine aittir (kat. no. 22-27).²⁰ Örneklerine Hagia Eirene ve Kurşunlu'da rastlanan bu tip sütun başlıkları I. Justinian döneminden daha erken olmamakla birlikte 6. yüzyıla tarihlenmektedir.²¹ Bu tarihlendirme kireç taşı bloklar ve tuğlalar kullanılarak yapılan opus mixtum tekniğinin görüldüğü apoditeryum ve diğer birimlerle de oldukça uyumludur.²² Bu duvar tekniği 6. yüzyıla tarihlenen Aşağı Şehir'deki Büyük Bina olarak adlandırılan yapıda da görülmüştür.²³ Johanna Witte'nin üzerinde durduğu tuğlalar da tarihlendirme için oldukça önemlidir.²⁴ Bu veriler ışığında hamam kompleksinin inşası I. Justin(518-527) ile I. Justinian(527-565) hüküm sürdüğü dönemler olan 6. yüzyıla tarihlenmektedir. Kompleks Roma'daki kamu yapılarına göre daha kompakt ve küçük yapıdadır.²⁵ III no'lu yapının apoditeryumu bu tarihlendirme ile tam olarak paralellik göstermese de kubbeli nişler 5-6. yüzyıl hamamlarının standart özelliklerindendir.²⁶ I no'lu yapı, odaların doğrusal bir düzende dizildiği sıra tip olarak adlandırılan bir hamam yapısıdır. Bu hamam tipine örnek İstanbul'daki Topkapı, Küçükçekmece ve Hierapolis hamamları verilebilir. Ancak bu

²⁰Lightfoot vd, 2004, **a.g.k.**, 358, fig. 4; Lightfoot vd, 2005, **a.g.k.**, 234.

²¹Y. Ötügen., (1996). *Forschungen im nordwestlichen Kleinasien*. Antike und byzantinischer Denkmäler in der Provinz Bursa, IstMitt Beiheft 41, Tübingen s. 210, 219, G.18a, pl. 39.4; T. Zollt., (1994). *Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n. Chr.: mit einem Beitrag zur Untersuchung des ionischen Kämpferkapitells*, Asia Minor Studien 14, Bonn, s. 99- 100, 337, nos. 247-49, pl. 35; J. Bardill., (2004). *Byzantine Brickstamps of Constantinople*, 2 vols., Oxford, I, 46f.

²²C.S. Lightfoot vd., (2001). *The Amorium Project: The 1998 Excavation Season*, Dumbarton Oaks Papers 55, s. 382-3, fig. 13-14; Lightfoot vd, 2004, **a.g.k.**, 357, 362; Lightfoot vd, 2007, **a.g.k.**, 356-57, fig. 6; W. Müller-Wiener., (1977). *Bildlexikon von Konstantinopels-Istanbuls*, Tübingen, s. 50, fig. 28; Francesco D'Andria., (2001). *Hierapolis of Phrygia. Its Evolution in Hellenistic and Roman times*, in D. Parrish (ed.). *Urbanism in Western Asia Minor. New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge, and Xanthos*, JRA Supplementary Series 45, Portsmouth RI, s. 113; P. Arthur., (2006). *Byzantine and Turkish Hierapolis (Pamukkale): An Archaeological Guide*, Istanbul, s. 145.

²³C.S. Lightfoot, E.A. Ivison, and M.T. Wypyski., (2002). *Amorium Reports, Finds I: The Glass (1987-1997)*. BAR International Series 1070, Oxford, s. 11.

²⁴J. Witte., (2012). *Amorium reports 3: The lower city enclosure finds reports and technical studies*, İstanbul: Ege Yayınları.

²⁵A. Berger., (1982). *Das Bad in der byzantinischen Zeit*, Miscellanea Byzantina Monacensia 27, Munich, s. 51-6, 85-90; J.C. Biers., (1985). *Corinth XVII. The Great Bath on the Lechaion Road*, Princeton, NJ; G.D.R. Sanders., (1999). *A Late Roman Bath at Corinth: Excavations in the Panayia Field, 1995-1996*, Hesperia 68, s. 441-80.

²⁶Yegül, 1992, **a.g.k.**, 324-5, fig. 413; E. Herzfeld and S. Guyer., (1930). *MAMA IV: Meriamlik und Korykos*, Manchester, s. 82-7, fig. 80-82.

yapıların hiçbirinde Amorium'daki gibi poligonal bir apoditeryum ile bağlantılı örnek bulunmamaktadır.

Erken Bizans hamamlarının *palaestra* olarak bilinen avluların içerisinde farklı amaçlara hizmet eden yapılarla birlikte inşa edildiği bilinmektedir.²⁷ Büyük Mekân'daki yapıların konumları ile aralarında kalan açık alanlar böyle bir yapı kompleksinin olabileceğini düşündürmektedir. III no'lu yapının kuzeydoğu ve güneybatısındaki açıklıkların diğer yapılara ve sokaklara açılan bağlantılar olduğu izlenimi uyandırmaktadır. III no'lu yapının batısında yer alan bölümler erken Orta Çağ döneminde büyük ölçüde yok edilmiştir. Güneybatı girişin yanında erken Orta Çağ yapılarının altında birkaç mermer kaplama plakası ortaya çıkmıştır. Bu plakalar bir zamanlar burada bir avlu ya da geçit olduğunu düşündürmektedir. III no'lu yapının batısında masif bir stilobat duvar bulunmuştur. Çok az kalıntının günümüze geldiği duvar dolgusundan 6-7. yüzyıllara tarihlenen seramikler ve pişmiş topraktan bir lamba bulunmuştur.²⁸ Buluntular bu duvarın 6. yüzyıldan daha erken bir tarihte yapılmadığını ortaya koymaktadır. I no'lu yapının hemen güneyinde bulunan kül tabakalarının buradaki prefarneumdan kaynaklandığı görülmektedir. Muhtemelen vestibulum odasının güney kapısından bu alana giriş sağlanmaktadır. Yapının güneyindeki buluntular en erken 9. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu yüzden burada bir erken Bizans yapısının varlığından söz etmek mümkün değildir. Doğuya doğru yapılan çalışmalar buradaki yapıların erken Orta Çağ ve orta Bizans yapıları tarafından büyük ölçüde değiştiğini ve erken Bizans özellikleri gösteren bazı duvar parçaları olduğunu ortaya çıkarmıştır. III no'lu yapının kuzeydoğu açıklığından erişim sağlanan bu alan için ayakta kalan duvar kalıntılarına dayanarak bir çeşit açık avlu olduğunu söyleyebiliriz. Büyük Mekân'da cadde olarak nitelendirdiğimiz bölümün doğusundaki kazılarda erken Bizans dönemine tarihlenen duvarın sadece bir parçası tespit edilmiş ve bu duvarda da IV no'lu yapıdaki işçiliği görmekteyiz.

6. yüzyılın ikinci veya üçüncü çeyreğinde şehir merkezine yakın kompakt bir hamam ve buna bağlı apoditeryum içeren bir yapı kompleksi inşa edilmesi erken Bizans'ta Amorium kentsel dokusuna önemli katkı sağlamıştır. Yapı kompleksinin adını ya da yaptıranını tanımlayan hiçbir yazıta rastlanmamıştır. Bununla birlikte kompleksin büyüklüğü ve şehir içerisindeki konumu açısından değerlendirdiğimizde bir özel

²⁷Berger, 1982, **a.g.k.**, 100.

²⁸C. S. Lightfoot, O. Koçyiğit, H. Yaman., (2005). Amorium Kazısı, 2003, 26. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 250, fig. 2; Lightfoot vd, 2007, **a.g.k.**, 363-64, fig. 15.

mülkiyet yapısından ziyade bir kamu yapısı olduğunu söyleyebiliriz. I ve III no'lu yapılardan yola çıkarak tüm kompleksin hamam ve bununla ilgili faaliyetlere ayrıldığı sonucu doğmaktadır. III no'lu yapı ilk keşfedildiğinde bazı erken Hristiyan vaftizhanelerine benzerliği ile bulunan impost sütun başlıklarındaki haçlar nedeniyle farklı yorumlar yapılmıştır.²⁹ Yapının vaftizhane olmadığı anlaşılsa da haç ve vaftiz kültürünün banyo kültürünün gelişimindeki önemini göstermektedir. Paul Magdalino'ya göre 5-6. yüzyıllarda Hristiyan kiliseleri tarafından halka açık küçük ve orta ölçekli *diakonia*, *xenones* ve hamam tesisleri yaptırılmıştır.³⁰ Bu bilgi göz önüne alındığında hamam yapısının Aşağı Şehir Kilisesi'ne bağlı bir hayır kurumu olarak yaptırılmış olabileceği düşünülebilir. Büyük Mekân'da bulunan Aziz Theodore'un ksenonuna ait 7. yüzyıl tarihli kurşun mühür bu olasılığı desteklemektedir.³¹ Büyük Mekân'da 5. yüzyılın sonları 6. yüzyılın başına kadar devam eden büyüme ve refah dönemi bu Roma şehrine yeni surlar, bazilika kiliseleri, kamu binaları ve hamam tesisleri sağlamıştır.³² Bu nedenle ortaya çıkarılan erken Bizans hamam kompleksi kentin gelişimini anlamaya ve erken Bizans hamam literatürüne önemli katkılar sağlamaktadır.

²⁹Curcic, 2010, **a.g.k.**, 246-7, figs. 264-65.

³⁰P. Magdalino., (1990). *Church, Bath, and Diakonia in Medieval Constantinople*, in R. Morris (ed.), *Church and People in Byzantium*, Birmingham, s. 165-88; H. Saradi., (2006). *The Byzantine City in the Sixth Century: Literary Images and Historical Reality*, Monographs of Messenian Archaeological Studies, Athens, s. 325-43.

³¹E.A. Ivison., (2010). *Kirche und religiöses Leben im byzantinischen Amorium*, in F. Daim and J. Drauschke (eds.), *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter*, Teil 2,1 Schauplätze, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 84/2, 1, Mainz, s. 324-5, fig. 18.

³²E.A. Ivison., *Amorium in the Byzantine Dark Ages*, in J. Henning (ed.), *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium: Volume 2: Byzantium, Pliska, and the Balkans*. Millennium-Studien/Millennium Studies 5.2, Berlin, s. 34-8.

2.2.3. III. Evre (Erken Ortaçağ Dönemi-M.S.650-838)

Amorium Büyük Mekân'da yapılan kazılar ile ortaya çıkarılan Bizans şehrinin merkezindeki iyi korunmuş bu yapılar, Bizans'ın Karanlık Dönemini anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Orta Çağ'a ait tabakalara ait raporlar dönemin kronolojisini ortaya çıkarmaktadır. Kazının ilerleyen yıllarında ortaya çıkan veriler daha çok bölgenin 600'lü yıllardan sonraki gelişimine ilişkin bilgiler vermektedir. Bu döneme tarihlenen yapıların Büyük Mekân'ın güney duvarı ile ilişkisinin tam olarak anlaşılabilmesi Orta Çağ'da yaşanan işgallerle ilgili yanlış sonuçlar çıkmasına yol açabilmektedir. Orta Çağ'ın erken dönemlerine(600-838) tarihlenen bu yapılarda en az üç ardışık inşa aşaması görülmekte ve bu aşamaların tüm mekânda senkronize bir şekilde yapıldığı düşünülmektedir. Birimler o döneme kadar ayakta kalan erken Bizans yapılarının etrafında toplanmış ve alanının tamamında görülmektedir. Yeni yapılan birimler yeni duvarlar ile birbirine bağlanırken daha önceki dönemlere tarihlenen birimler kendi içlerinde bölümlere ayrılmışlardır. Ortaya çıkan bulgular gösteriyor ki, Bizans kent yapısı bu dönemde de devam etmiştir. Gerçekleşen işgaller neticesinde bazı yapılar süreklilik kazanırken, bazıları ise terk edilmiş ve önemini yitirmiştir. Bununla birlikte yeni inşa faaliyetleri ile birlikte radikal değişikliklerde görülmektedir. 7. ve 8. yüzyıllar boyunca devam eden bu süreç Büyük Mekân'ı kamusal bir alandan, ayakta kalan yapıların dönüştürülmesiyle beraber şarap üretiminin gerçekleştiği bir alana çevirmiştir.

XD açmasında ortaya çıkan kireç taşı bloğun ortasında bir yuvarlak ve iki yanında ahşap kirişlerin geçmesi için oyuklar bulunmaktadır. Ayrıca üst yüzeyinde bir haç motifi bulunmaktadır. Bu ayırt edici özellikler bu bloğun bir vidalı pres ağırlığı olarak kullanıldığını göstermekte ve bize bu bakiyelerin hangi amaçla kullanıldıklarına dair ipuçları vermektedir(T1593).³³

1998 yılında açılan XC açmasının bu katmanında 6-7. yüzyıla tarihlenen bir cam şişe,³⁴ 7. yüzyılın ortalarına tarihlenen lamba parçaları,³⁵ yine 6-7. yüzyıla tarihlenen bir *unguentarium* parçası bulunmuştur. Sonuçta bu birim ve çevresindeki binaların bu birimlerin bir parçası olabileceği ya da 7. yüzyılda yapıldığı düşünülmektedir.³⁶

³³C.S. Lightfoot (ed.), (2003). *Amorium Reports II: Research Papers and Technical Studies*. BAR International Series 1170, Oxford, s.74-5, no. 5.

³⁴C.S. Lightfoot vd, 2001, **a.g.k.**, 393, 395, figs. L/1-2; C.S. Lightfoot, E.A. Ivison, and M.T. Wypyski, **a.g.k.**, 2002, 170, fig. 2/4.

³⁵C.S. Lightfoot (ed.), **a.g.k.**, 2003, 31-5.

³⁶Ivison, 2012, **a.g.k.**, 33.

Hamamın güneyinde ise muhtemelen erken Bizans döneminde var olan ancak daha sonra yıkılmış kalıntılar üzerine yeni yapıların inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Açık bir avlu etrafında L şeklinde bir düzen oluşturan binalar farklı boyutlara ve planlara sahiptirler. Bu yapıları yapım teknikleri, elde edilen bulgular ve stratigrafi sonuçları açısından baktığımızda Bizans'ın erken Orta Çağ'ına tarihlendirmek mümkündür. Bunun sebebi bu yapılarda erken dönemden kalan yapıların alt duvarlarından ve taşlarından devşirme olarak yararlanılmasıdır. 7, 9, 10 ve 11 nolu birimlerin desteklerine dair herhangi bir izin bulunamaması bu birimlerin tek katlı olduğunu göstermektedir. 5 nolu birimden 11 nolu birime kadar tüm birimlerde bulunan kömürleşmiş kirişler ve kiremitler buranın ahşap bir çatı ile kapalı olduğunu ortaya çıkarmıştır. XE-08 açmasında 7-9. yüzyıllara tarihlenen sağlam bir kiremit bulunmuştur. 6, 7, 9, 10 ve 11 birimlerinin farklı boyutlardaki planları ve çatı yükseklikleri bu birimlerin farklı yüksekliklerde inşa edildiğini ve ayrı örtü sistemlerine sahip olduğunu göstermektedir. Birim 11'in doğu duvarında iki adet taş direk ile çerçevelenmiş bir yuva bulunmaktadır. Direkler devşirme olarak kullanılmış bir sövenin(T2015) üzerinde durmaktadırlar. Söve üzerindeki haç motifinin formundan dolayı 6. yüzyıldan daha erken bir tarihte yapılmış olamayacağı, bu tarihten sonra yapılmış olduğu düşünülmektedir. Üzerindeki direklerin iç yüzlerindeki deliklerin aynısı II no'lu erken Bizans yapısındaki direklerde de görülmektedir. 5, 6, 7 ve 9 birimlerinde yer alan binaların güney duvarları orta Bizans dönemine tarihlenen Duvar 40'in altında kalmıştır ve ortaya çıkarılmamıştır. Bu birimlerin kuzey duvarlarında hiçbir açıklık bulunmadığından bir geçit, cadde ya da avluyla çevrili güney duvarından girişin sağlandığı düşünülmektedir. 5 ve 6 birimlerini inşa etmek için erken Bizans yapısına ait birim tamamen ortadan kaldırılmıştır. Hamam yapısının güneyindeki bölümlerde yapılan kazılarda 8. yüzyıla tarihlenen III. Leo'ya ait sikkeler ile 8-9. yüzyıllara tarihlenen çömlekler bulunmuştur. Hamama yakınlığı sebebiyle buraya devşirme taşlar ile yükseltilerek bir kuyu yapılmıştır. 10 ve 11 birimleri 7-8. yüzyıllara tarihlenmektedir. Bunun sebeplerinden biri II no'lu erken Bizans yapısında bulunan direkler ile birim 11'de bulunan direklerin benzerliği bir diğeri de burada bulunan teknelerdir. Masif kireç taşı bloklardan oluşan bu tekneler(T1741) erken Orta Çağ mimarisinin oldukça ayırt edici özelliklerini taşımaktadırlar. T1741 envanter numaralı tekne diğerlerinden daha büyük ve motiflidir.³⁷ Yan yüzeyinde bir madalyon ve bu madalyonun içinde bir rozet bulunan

³⁷C. S. Lightfoot, O. Koçyiğit, H. Yaman, 2005, **a.g.k.**, 251-2; C.S. Lightfoot vd., 2007, **a.g.k.**, 370, fig. 21.

tekne, diğer teknelerin hiçbirinde motif bulunmaması sebebiyle farklılaşmaktadır.³⁸ Yapılan karbon testleri, bulunan seramik ve cam buluntular neticesinde teknelerin 8. yüzyıldan önce yapılmadığı sonucuna varılmıştır. Tekneler 9. yüzyılda gerçekleşen bir saldırıda yakılana ve toprak altında kalana kadar kullanılmaya devam etmiştir.

Hamamın doğusunda da yine benzer bir yapılaşma ortaya çıkmıştır. Kuzeydoğu köşedeki birimler orta Bizans dönemine ait yapılar tarafından çevrelenmiş şekilde ortaya çıkmıştır. Buradaki yerleşim alanı bu dönemde kökten bir değişikliğe uğramıştır. Muhtemelen buradaki en eski değişiklik IV no'lu erken Bizans yapısının yıkılmasıyla meydana gelmiştir. Bu yapının kuzey, güney ve batı duvarlarının temellerine kadar yıkıldığı görülmüştür. Yıkılan duvarlardan herhangi bir kalıntı bulunamaması bu yapıların sistematik bir şekilde yıkıldığını ve yeni yapılarda malzeme olarak kullanıldığı sonucuna varılmasına sebep olmuştur. Erken Bizans yapısının içinde kalan bu yapı doğal olarak daha küçüktür. Buradaki birimin güneyi daha büyük ve endüstriyel işlevli yapının kalıntılarını barındırmaktadır. Bu yapılar diğer endüstriyel işlevli yapılar ile oldukça benzerdir. Güney duvarında direklerle çerçevelenmiş bir açıklık bulunmaktadır. Burada bulunan sıvıların depolanması için kullanılan tanka giden ağızlık(T2095) gerçekleştirilen faaliyet sona erdikten sonra sökülmüş ve bitişindeki platforma dahil edilmiştir. Yangın ve tahrip izleri bulunamamasından dolayı bu olay en geç 9. yüzyılın başlarında gerçekleşmiş olmalıdır. Toplama havzasının hemen önünde silindirik kireç taşı malzemeden bir blok(T2016) bulunmuştur. Dairesel pres ağırlığı olarak kullanılan bu bloğun bir yüzeyinde kabartma Latin haçı figürü bulunmaktadır. Üzerinde bulunan kare delikte metal ya da ahşap bir parça olduğu düşünülmekte ve bu sebeple de hamamın güneybatısındaki birimde bulunan pres ağırlığına benzemektedir.³⁹ Bu birimlerin

³⁸Teknenin bir başka benzeriyle Bolvadin Belediye Müzesi'nde de karşılamaktayız. Her ne kadar lahit olarak isimlendirilse de aslında 6-7. yüzyıllara tarihlenen bir başka teknedir. Büyük dikdörtgen grimsi bazalt bloktan olan teknenin üstündeki oyuk sadece 15 cm derinliğindedir. Yan tarafında alfa ve omega harfleri içeren bir hristogram bulunmaktadır (bkz. E.M. Schoolman., (2010). *Kreuze und kreuzförmige Darstellungen in der Alltagskultur von Amorium*, in F. Daim and J. Drauschke (eds.), *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter*, Teil 2,1 Schauplätze, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 84/2, 1, Mainz, s. 384, fig. 14).

³⁹C. S. Lightfoot, O. Koçyiğit, H. Yaman., (2007). *Amorium Kazısı*, 2005, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 275-6, 291-2; C.S. Lightfoot., (2007). *Trade and Industry in Byzantine Anatolia – The Evidence from Amorium*, *Dumbarton Oaks Papers* 61, s. 272-3, fig. 2; C.S. Lightfoot., (2009). *Excavations at Amorium: Results from the Last Ten Years (1998–2008)*, in T. Vorderstrasse and J. Roodenberg (eds.), *Archaeology of the Countryside in Medieval Anatolia*, *PIHANS* 113, Leiden, fig. 6; C.S. Lightfoot., (2010). *Die byzantinische Stadt Amorium: Grabungsergebnisse der Jahre 1988 bis 2008*, in F. Daim and J. Drauschke (eds.), *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter*, Teil 2,1 Schauplätze, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 84/2, 1, Mainz, s. 299-300, fig. 9; O. Koçyiğit., (2010). *Amorium'da Bulunan Yeni Veriler Işığında Bizans Dünyası'nda Şarap Üretimi*, in K. Pektaş et al. (eds.), *XIII. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 14-16

arasında kalan açık alanların tümünde hamamın güneyindeki birimlerde karşılaşılan toprak yüzeyleriyle karşılaşmıştır. IV no'lu erken Bizans yapısının yıkılmasıyla ortaya çıkan bu birimlerin tarihlendirilmesinin erken Orta Çağ'a yapılabilmesi açmalardaki sondajlarda açığa çıkan çanak ve çömlekler ile sağlanmaktadır. IV no'lu erken Bizans yapısının güney duvarı da bu avluların temelinde ortaya çıkmıştır. Duvarın dolgularında 6. ve 7. yüzyıla tarihlenen seramik ve pişmiş topraktan lamba parçaları bulunmuştur. Ayrıca toplama havzasında da 7. yüzyıla tarihlenen çanak ve çömlek parçaları bulunmuştur. Açmalarda 7. yüzyıla tarihlenen II. Constans(655-6), Heraclius(612/3-615/6) ve II. Justin'e ait sikkeler de ele geçmiştir.

Erken Orta Çağ dönemine tarihlenen en iyi korunmuş ve eksiksiz olan bölüm Büyük Mekân'ın doğu ucunda yer almaktadır. Cadde olduğu düşünülen alanın batısında kalan bölüme oldukça benzemektedir. Bu bölümün doğu duvarına diğer bölümlerde de gördüğümüz pres kütüğünü tutan bir çift taş direk yerleştirilmiştir(T2105 ve T2106). Bu direklere girişlerin geçmesi için oyuklar açılmış ve bir yüzeylerinde dikdörtgen paneller içinde haç motifleri yer almaktadır.⁴⁰

Poligonal III no'lu hamam yapısının batısında oldukça yoğun oda ve açıklar bulunmaktadır. III no'lu yapı ile I no'lu yapının arasında kalan boşlukta inşa edilmiş olan, planı dikkate alındığında bir şapel olduğu düşünülen yapı dikkat çekmektedir. Şapel buradaki boşluğa oturacak şekilde doğu-batı yönünde inşa edilmiştir. Bir sütuna(T1914) yerleştirilmiş 5-6. yüzyıla tarihlendirilen iyon impost başlık(T1913) burada bulunmuştur. Batı ucundan giriş sağlanan şapel dikdörtgen bir yapıdır. Şapelde templona ait herhangi bir parça bulunamamıştır. Sebebi şuan apsisi naostan ayıran bölümde bir orta Bizans dönemine ait duvarın bulunmasıdır. Sonraları şapelin batı ucuna eklenen bölüm narteks olarak yorumlanabilir. Arkeolojik kalıntıların şapelin 7. yüzyılın ortaları ile 9. yüzyılın başları arasındaki zaman diliminde inşa edildiğini göstermektedir. 2005 yıllarındaki kazılarda burada bir Herakleios follisi(640-41) bulunmuştur. Buluntunun yeri açısından bakıldığında şapelin inşasını 7. yüzyılın ortalarından daha erkene tarihlemek pek mümkün değildir.

Ekim 2009 / Proceedings of the XIIIth Symposium of Medieval and Turkish Period Excavations and Art Historical Researches, Istanbul, s. 395, pl. 4.

⁴⁰C. S. Lightfoot, N. Tsivikis, J. Foley., (2010). Amorium Kazısı, 2008, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 137-40, pl. 8; C.S. Lightfoot, 2010, **a.g.k.**, 298-9, fig. 8.

2.2.3.1. Şarap üretim atölyeleri

Büyük Mekân'da bulunan hamam yapısının etrafındaki yapılar malzeme-teknik, arkeolojik veriler ve küçük buluntular ışığında 7.-8. yüzyıla tarihlendirilir. Caddenin doğusunda bulunan yapılar değişen boyut ve planlarıyla birbirine dar geçitler ve avlular ile bağlanmıştır. Bu yapıların odak noktası içlerinde bulunan endüstriyel tesisler/atölyelerdir. Endüstriyel atölyelerin birbirleri ile ilişkileri ağırlık taşlarının bulunması ile ortaya çıkmıştır. Ayrıca yapılar plan ve tasarım özellikleri ile de standartlaşmıştır. Kendi içlerinde iki tipe ayrılan bu yapıların bir kısmı sıvıları kanallardan toplama havzalarına ulaştıran sığ zeminler şeklinde, diğerleri ise arka duvarlarına iki adet direk yerleştirilmiş derin tanklar ve toplama havzaları olan yapılardır. II no'lu erken Bizans yapısının içinde bulunan boru sisteminin su sarnıcı olduğu düşünülmüştür. Bu da yapının tabakhane olarak kullanılabileceğini ortaya çıkarmıştır.⁴¹ Daha sonra diğer bölümlerde elde edilen veriler de incelendiğinde buranın erken Orta Çağ'da bir şaraphaneye dönüştürüldüğünü göstermektedir.⁴² Direk barındırmayan ikinci yapı grupları sığ tanklar şeklinde dizayn edilmiş üzümlerin ezildiği mekânlardır.⁴³ Birinci tipe giren yapı grupları ise şarap yapım işleminin ikinci aşaması olan şarap presleri olarak tanımlanır.⁴⁴ Tesislerde bulunan taşların pres ağırlığı olarak tanımlanması yine bu tesislerin duvarlarında bulunan oyuklar açılmış taş direklerin varlığı ile tanımlanmaktadır.⁴⁵ Prese bağlı dönme makinasının oturduğu taşlar ezme işlemini gerçekleştirmek için prese hizmet etmektedir.⁴⁶ Birimlerden birine ait olan rekonstrüksiyon çalışması bize bu konuda fikir vermektedir.⁴⁷ Kesin tarihlendirme kriterlerinin olmaması Frigya'da erken Bizans dönemine kadar bu yapıların kullanıldığını düşündürmektedir.⁴⁸ Roma ve erken Bizans dönemine tarihlenen benzer şarap presleri

⁴¹C.S. Lightfoot vd., 2001, **a.g.k.**, 289-91; C.S. Lightfoot vd., 2003, **a.g.k.**, 289.

⁴²Koçyiğit, 2010, **a.g.k.**; Lightfoot, **a.g.k.**, 2003, 75; C.S. Lightfoot vd., 2003, **a.g.k.**, 390.

⁴³Şarap yapım süreci antik çağlardan beri çok az değişime uğramıştır. Benzer örnekleri 1-4. yüzyıla tarihlenen Rheinland'daki Roma şehirlerinden ve erken Bizans dönemine tarihlenen İsrail'deki yapılarda da görebiliriz (bkz. N. Savvonidi., (1993). *Wine-Making on the Northern Coast of the Black Sea in Antiquity*, in Amouretti and Brun, 227-35; J.-P. Brun., (1993). *L'oléiculture et la viticulture antiques en Gaule d'après les vestiges d'installations de production*, in Amouretti and Brun 1993, 307-41).

⁴⁴J.-P. Brun., (2003). *Le vin et l'huile dans la Méditerranée antique*. Viticulture, oléiculture et procédés de fabrication, Paris, s. 208-17.

⁴⁵K. Belke and N. Mersich., (1990). *Tabula Imperii Byzantini* 7. Phrygien und Pisidien, Vienna, s 374, fig. 141.

⁴⁶Lightfoot, **a.g.k.**, 2003, fig. V/2.

⁴⁷Lightfoot ve Ivison, **a.g.k.**, 2012, fig. 1/20.

⁴⁸T.T. Sivas., (2003). *Wine Presses of Western Phrygia*, Ancient West and East 2, figs. 11-15.

Konya'nın yanı sıra Likya ve Kilikya'da da ortaya çıkmıştır.⁴⁹ Bugüne kadar Türkiye'de 7-9. yüzyıllar arasına tarihlenen hiçbir şarap presi bulunmamıştır. Ancak Boğazköy-Boğazkale'deki orta Bizans yerleşimindeki bir çiftlik evinde 10-11. yüzyıllara tarihlenen şarap presleri bulunmaktadır.⁵⁰ Güney Frigya'daki Hieropolis'te bulunan 11-12. yüzyıllara tarihlenen pres tesisinin tank, havza ve pres ağırlığı açısından Amorium'daki şarap preslerine çok benzer düzenleri vardır. Ancak bu preslerin zeytinyağı için kullanıldığı düşünülmektedir.⁵¹ Amorium bölgesinin rakımı ve sert iklimi nedeniyle zeytin yetiştiriciliğine uygun olmadığı bilinmektedir. Bu da bu preslerin zeytin için olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca 2006 yılında Amorium'dan birkaç kilometre uzakta terk edilmiş modern üzüm bağları bulunmuştur. Bu bulgular toprağın ve iklimin üzüm bağları için uygun olduğunu ve günümüze kadar yapıldığını göstermektedir.

Geoponica olarak bilinen "Agricultural Pursuits" adlı 10. yüzyıldan kalma eser ideal şarap pres formu ve imalatı hakkında bilgiler verir.⁵² Geoponica'ya göre; şarap presleri beklenen üzüm hasadına ve onları işleyecek işçilere uygun büyüklükte olmalıdır. Pres tesisi ince sıva veya harç ile kaplanmalı ve iyi aydınlatılmalıdır. Küf oluşumunu önlemek için pres hasattan önce yirmi gün boyunca açık bırakılmalıdır. Kullanımdan önce sıcak tuzlu su ve tütsü ile temizlenmesi gerektiğini önermektedir. Robert Rodgers'a göre Geoponica'nın önerileri oldukça ilgi çekici ve önemlidir.⁵³

Amorium'da yapılan şarap, ahşap varillerde, deri kaplarda veya büyük seramik pitoslarda depolanmış olmalıdır. Ancak bulunan küçük pitoslar 9. yüzyılın başlarındaki yerleşim ile ilişkilendirilmektedir. Amorium'da başka yerlerde olduğu gibi buradaki kuyularda içme suyu sağlamak için kullanılmış olmasının yanı sıra şarap imalat tesislerinin temizliği için de kullanılmış olmalıdır.

Bazı bölümlerde bulunan teknelerin şarap yapım sürecinde kullanılıp kullanılmadığı belirsizliğini korumaktadır. Çünkü doğrudan zemin kaplamaları veya

⁴⁹İ.M. Mimaroğlu., (2006). *Konya'da Bizans Mimarisi*, Konya Kitabı IX, 154-173, fig. 33; A. Diler., (1994). *Akdeniz Bölgesi Antik Çağ Zeytinyağı ve Şarap İşlikleri*, AST 11, Ankara, s. 508-11; A. Diler., (1995). *The Most Common Wine-Press Type Found in the Vicinity of Cilicia and Lycia*, Lykia. Anadolu-Akdeniz Arkeolojisi 2, figs. 3-7, 13-17, 22 ve 24.

⁵⁰P.J. Neve., (1991). *Boğazköy-Hattusa in byzantinischer Zeit*, in V. Kravari, J. Lefort, and C. Morrisson (eds.), *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin, II, VIIIe–XVe siècle*, Paris, s. 105-107, fig. 7.

⁵¹Arthur, **a.g.k.**, 2006, 134-6, figs. 67 ve 68a-b.

⁵²H. Beckh (ed.), (1895). *Geoponica sive Cassiani Bassi scholastici De re rustica ecologiae*, Leipzig, 6.1, 10, 11, 12; Γεωπονικά. (1805-6). *Agricultural Pursuits*, translated from the Greek by T. Owen, 2 vols., London, 193-13;

⁵³R. Rodgers., (2002). *Κηποτεχνία: Garden Making and Garden Culture in the Geoponica*, in A. Littlewood, H. Maguire, and J. Wolschke-Bulmahn (eds.), *Byzantine Garden Culture*, Washington, D.C. 2002, s. 159-75.

şarap presleri ile ilişkilendirilememiştir. Ancak bu teknelerin şarap imalathanelerinde kullanılmamış olduğu kesin olarak söylenemediği gibi üzüm posasının ezilmesi için kullanılmış olabilir.⁵⁴ Kullanım alanları ne olursa olsun bu tekneler şarap üretim faaliyetlerinin sonlarına kadar herhangi bir işlevde kendilerine alan bulmuş olabilirler.

Bölgenin tarihi ve ekonomisi açısından önemli bilgiler edinmemizi sağlayan Amorium'daki şarap üretim tesislerinin ortaya çıkması beklenmedik bir durumdur. Tesislerin organizasyonunu ile ilgili sorular hala tam olarak cevap bulamamıştır. Ancak bölgenin ortasından geçen caddenin iki şaraphaneyi birbirinden ayırmak için olduğunu varsaymak mümkündür. Şarap imalathanelerinin ana kısmının dönem boyunca işlevini sürdüren hamamın etrafında gelişmesi oldukça ilgi çekicidir. Çünkü hamamlar bu tesislerde çalışan işçilerin kullanımı için oldukça uygundur. Ayrıca bu tesisler ile aynı zamanda inşa edilen şapelin de ibadetler için kullanıldığı düşünülebilir. Amorium'daki dini yaşamın önemini pres ağırlıklarında(T2016) ve yardımcı direklerdeki(T2105 ve T2106) haç motiflerinin kullanılmasından da görmekteyiz. Kesin olan bir başka konu ise şarap üretiminin sadece şehrin bu bölgesinde sınırlı olamayacağıdır. Amorium'da gerçekleşen yüzey araştırmasında Büyük Mekân'da bulunanlara benzer birkaç pres ağırlığı ortaya çıkmıştır.⁵⁵ 2009 kazı sezonunda Aşağı Şehir Kilisesi vaftizhanesinin kuzeyinde Büyük Mekân dışındaki ilk şarap presi bulunmuştur. Büyük Mekân'da ortaya çıkanlarla aynı tasarıma ait olan bu şarap presi 6-7. yüzyıl ile 9. yüzyıl arasına tarihlendirilebilir. Bu pres ve şarapla ilgili binaların kilisenin içinde bulunması, bunların kiliseye ait olma ihtimalini arttırmaktadır.⁵⁶ Bir başka pres taşı(T974) Bazilika D'nin kuzey kanadındaki avluda bulunmuştur. Burası yine bir kiliseye bağlı başka bir şaraphane olabilir.⁵⁷ Amorium'da toprak sahiplerinin, çiftçilerin, işçilerin, tüccarların, şarap imalatçıların ve hatta din adamlarının dahil olduğu oldukça büyük bir şarap endüstrisi olmalıdır. Doğal olarak şarap üretiminin önemli bir ekonomik faaliyet olarak görülmesiyle birlikte önemli bir istihdam ve gelir sağlamıştır. Hamam kompleksinin 7. yüzyılda bu denli önemli şarapçılık faaliyetleri gerçekleştirilen alana dönüşmesi kentsel gelişim hakkında da önemli bir soruyu gündeme getirmiştir.⁵⁸ Olası bir neden bölgedeki gereksiz alanın yıkılması ve üretken bir ekonomik bölgeye dönüştürülmek istenmesidir.

⁵⁴Sivas, **a.g.k.**, 2003, 15, fig. 17.

⁵⁵Lightfoot, **a.g.k.**, 2003, fig. V/1-9.

⁵⁶C. Lightfoot., (2009). *Amorium 2009*, AnatArch 15 (2009), 24-5.

⁵⁷Lightfoot, **a.g.k.**, 2003, pl V/2.

⁵⁸C. Foss., (1974-75). *Greek Sling Bullets in Oxford*, ArchRep 21, s. 40-44.

7. yüzyılda yaşanan akınlardan duyulan güvenlik endişesi ile bu tesislerin şehir surlarının içine inşa edilmiş olması eski binaların yıkılarak yerine şarap üretim tesislerinin bu bölgeye taşınmasına neden olmuştur.⁵⁹

2.2.3.2. Hamam kompleksinin durumu

Hamam yapısındaki kazılardan anlaşıldığı üzere erken Bizans dönemine tarihlenen I ve III no'lu yapıların 7. yüzyılda da faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir. I no'lu yapının toprak ve alüvyon katmanlarında hareketsizlik veya terk edilmeye dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır. Bunun yerine külhandan yayılan kül katmanlarında düzenli kullanım ve bakım faaliyetleri görülmektedir. Batı prefarneumdaki kül katmanları arasına sıkışmış II. Constans(651-52) follisi külhanın 7. yüzyılın ikinci yarısında da hala doldurulduğunu göstermektedir. Bu prefarneumun ateş yakılan kısmındaki yoğun kül katmanı istinat duvarlarının sonradan eklendiğini ve külhan ile endüstriyel tesislerin birlikte çalıştığını ortaya çıkarmıştır.⁶⁰ Güneydeki ortak alana açılan tepidariuma ısı sağlayan prefarneumdaki duvarlar daha sonra yine ateşe dayanıklı olacak şekilde kaplanmıştır. Bu ortak alandaki kül tabakasında bulunan II. Tiberius(581-2) dönemine tarihli follisler külhanın uzun yıllar boyunca çalıştığını göstermektedir. Kazılar hamama su sağlayan kanalların doldurulduğunu ve 7. yüzyılın ortalarından sonra hamamın su kaynağının değiştiğini ortaya çıkarmıştır. Hamama sonraki dönemlerde kanallar vasıtasıyla taşınan akan su yerine kuyulardan çekilen su verilmektedir. Hamam kompleksindeki daha radikal değişiklikler 7. yüzyılın sonlarına doğru uygulanmış olmalı. III no'lu yapıdaki mermer kaplamalar çok kapsamlı ve sistematik bir şekilde sökülüştür. Tam olarak kapatılmamış kuzeydoğu girişteki mermer kapı sövesinin parçası buna kanıt olarak gösterilebilir. Söz konusu değişiklikler için bir deprem ya da strüktürel bir sorun önerilebilir, ancak fiziksel bir çökme ya da sismik bir hasara dair bir kanıt mevcut değildir. Bu dönem boyunca yapının tonozlarını destekleyen mermer sütunların kaldırılmamış olduğu hatta dolgu toprağında kalmış olduğu görülmektedir.⁶¹ Bazı sütun kaideleri ise in-situ halde bulunmuştur. Düşen mimari elemanlar tonoz molozlarının

⁵⁹A.E. Laiou and C. Morrisson., (2007). *The Byzantine Economy*, Cambridge, s. 39-40; Lighfoot, **a.g.k.**, 2007, 272-4; L. Brubaker and J. Haldon., (2011). *Byzantium in the Iconoclast Era, c. 680–850: A History*, Cambridge, s. 463.

⁶⁰C.S. Lightfoot vd, 2001, **a.g.k.**, 388-9.

⁶¹C.S. Lightfoot vd., 2005, **a.g.k.**, 240; C. and M. Lightfoot., (2007). *A Byzantine City in Anatolia: Amorium, an Archaeological Guide*. Istanbul, s. 131-2.

altında kalmıştır.⁶² Kuzeydoğu kapısından bulunan 8-9. yüzyıllara tarihli çömleklerden anlaşıldığı üzere binaya bu tarihlerde dahi girildiği bilinmektedir. Aslında III no'lu yapıda bulunan 11. yüzyıl tarihli sikkelerden yapının ayakta ve kullanılır olduğu, orta Bizans döneminin sonuna doğru çöktüğü anlaşılmaktadır.⁶³ Bu nedenle apoditeryum bölümünün hamamın bir parçası olarak işlevi son bulmuş olsa dahi ayakta kalmış ve başka işlevler için kullanılmak üzere dönüştürülmüş olabilir. Bu dönemde ayrıca frigidariumun doğu duvarından servis odasına yeni bir kapı açılmıştır. Bu yeni açıklığa konulan eşik bir zamanlar burada olan su teknesinin tahrip olmasına neden olmuştur. Caldariumun batısı bölünerek yeni bir oda oluşturulmuştur. Ana sıcak hava bacası yeni oluşturulan odanın altından geçtiği için buranın bir *sudatorium* olduğu düşünülmektedir.⁶⁴ Baca üzerindeki kemerinde hasar görmesiyle devşirme olarak andezitten bir lento(T1605) buraya yerleştirilerek arşitrav görevi görmüştür. Motifler içeren yüzü yukarıya bakacak şekilde dik olarak yerleştirilen lentonun bu yüzünün harç ile kaplı olmasına karşın anlaşıldığı kadarıyla panel içinde alfa ve omega harfleri içeren bir(*kristogram*) bulunmaktadır.⁶⁵ Bu değişimler 838'de yaşanan yağmadan önce meydana gelen son eklemeler olmalı.

⁶²C.S. Lightfoot vd., 2005, **a.g.k.**, 358; C.S. Lightfoot vd., 2005, **a.g.k.**, 233-5; C. S. Lightfoot, O. Koçyiğit, H. Yaman., (2004). *Amorium Kazısı*, 2002, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 2, pl. 3.

⁶³C.S. Lightfoot vd., 2005, **a.g.k.**, 358; C.S. Lightfoot vd., 2005, **a.g.k.**, 234.

⁶⁴C.S. Lightfoot vd., 2005, **a.g.k.**, 237-9, figs, 7-8.

⁶⁵E. A. Ivison, 2012, **a.g.k.**, fig. 8; C. S. Lightfoot, O. Koçyiğit, H. Yaman, 2004, **a.g.k.**, 2, pl. 4.

2.2.4. IV. Evre (Orta Bizans Dönemi-M.S.963-1100)

838'de gerçekleşen tahribatın ardından Amorium'un uzun bir süre terkedilmiş olduğu görülmektedir. Şehrin terk edildiğine dair ek kanıt tematik anlamdaki yönetimin Amorium'un güneybatısında bulunan Bolvadin yakınlarındaki Polybotus'a taşınmasıdır.⁶⁶ Yapı unsurları erozyon nedeniyle yavaş yavaş çökmüş ve Büyük Mekân'daki yıkılmış yapıların kerpiç katmanları altında kalmıştır. Orta Bizans dönemine ait tüm yapılar bu katmanlar üzerine inşa edilmiştir. XE açmasında bulunan I. Basil(869-70) dönemine ait follis bunu doğrulamaktadır. Yine XC doğu açmasında bulunan VI. Leo(886-912) follisi de bunu kanıtlamaktadır. Ayrıca XE açmasının bir başka bölümünde I. Romanus Lecapenus(931-944) dönemine tarihli dört follis daha bulunmuştur. Böylece Büyük Mekân'daki yeniden yapılaşmanın Makedonya Hanedanlığı sırasında ve ancak 10. yüzyılın ilk yarısından sonra olduğu söylenebilir.⁶⁷

1068'de gerçekleşen Selçuklu akınları Amorium'a değin ulaşmış ve Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi bu bölgede de yıkımlara neden olmuştur. 1071 yılında Bizans ordusunun Malazgirt'te yenilmesi ve ardından 1080 yılında Frigya bölgesi yöneticisi Nicephorus Melissenus'un isyanıyla bölge oldukça yıpranmıştır. 1116 yılında imparator I. Aleksios Komnenos'un politikası sebebiyle Amorium ve çevresi artık Bizans'ın o emperyal otoritesiyle bağlantısını kesmiştir. Artık imparatorluk ve Selçuklu ile sınır bölgesi haline gelmiş durumdadır. Bu olayların neticesinde Büyük Mekân'daki binaların terk edilirken boşaltıldığını gösteren işaretler bulunmaktadır. Yaşayan halkın organize ve istemli bir şekilde buraları terk ettikleri görülmektedir. XC-98 açmasındaki kuyu sanki yaşayan halkın geri dönmeyi umduğunu düşündürürcesine oldukça özenli bir kil tabakası ile kapatılması bu düşüncüyü desteklemektedir. Orta Bizans yapılarındaki toprak zeminlerin birçoğu terk edilmeden önce oldukça sistematik bir şekilde kaldırılmış ve son derece temiz bulunmuştur. Hamamdaki depolama elemanları(XC-01 konteks 145) ve toprağa gömülü kalan pitoslar hariç orta Bizans dönemine ait yapıların zeminlerinde neredeyse hiç evsel seramik ortaya çıkmamıştır. Büyük Mekân'ın içindeki binalar daha sonra çökmeye terk edilmiş gibi görülmektedir. Zeminler aşınmış toprak katmanlarıyla dolu, duvarlar çökmüş ve kiremitli çatılardan ufak tefek kalıntılar günümüze ulaşmıştır(XE-06, konteks 208, 209, 247, 2207, 210, 223, 237). Bu terk etme olayının

⁶⁶Belke and Mersich, 1990, **a.g.k.**, 93; W. Treadgold., (1997). *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, s. 573.

⁶⁷E.A. Ivison., (2000). *Urban Renewal and Imperial Revival in Byzantium (730-1025)*, ByzF 26, s. 14-18.

kesin tarihlendirmesi orta Bizans dönemi yapılarının zeminlerinde ve çökme katmanlarında bulunan sikkeler ile saptanabilmektedir. Dolgu toprağında bulunan G sınıfı bir anonim follis buna örnektir. III no'lu yapı en son 11. yüzyıla ait X. Konstantin ve Eudocia'a ait follislerin ortadan kaybolduğu zamanlarda girilmiş olabileceğini göstermektedir. Yenilenen hamam yapısında bulunan son sikke XC-01 konteks 139'da bir çukurda ve XC-01 konteks 140'ın toprak zeminindeki A2 sınıfı bir follistir. Özetle bu sikkeler Büyük Mekân'ın 11. yüzyılın ikinci yarısında terk edildiğini ortaya çıkarmaktadır. Yaşayan son sakinlerin ise bir odanın zeminine batmış pitosları boşaltıp tekrar kapatmış olduklarını görmekteyiz. Tarihi ve arkeolojik açıdan baktığımız zaman bu olayların yaşanması için en muhtemel zamanın 1068 yılında Selçukluların baskınından daha önce olamayacağı ve 11. yüzyılın sonlarında olabileceğidir.

Büyük Mekân'ın güneyinde açığa çıkan duvarda(Duvar 40) ve içeride kalan kısımlarda açığa çıkan 960 ve 970 yıllarına tarihlenen sikkeler bu kısmın yapılışını 10. yüzyılın sonuna, yani orta Bizans dönemine tarihlendirmektedir. Bu duvarların yapımına II. Nicephorus Phocas döneminden daha önce başlanmamış olduğu, I. John Tzimiskes ve ondan sonra gelen II. Basil döneminde yapıldığı düşünülmektedir. Büyük Mekân'ın bu döneme tarihlenen bütün duvarları erken Orta Çağ döneminin kalıntıları üzerinde ve bu döneme göre tamamen farklı bir düzende yeniden inşa edilmiştir. Karşımıza çıkan bu yeni düzenleme 838'deki tahribatın ve ardından gelen bölgenin terk edilmesinden kaynaklanan bozulmayı çarpıcı bir şekilde göstermektedir. Bu nedenle bölgenin tekrar işler hale gelmesinde kullanılan yapım teknikleri oldukça önemlidir. Yapılan kazılar Büyük Mekân'daki bu döneme ait binaların önceki dönemlere ait yapıların üzerine inşa edildiğini ortaya çıkarmıştır. Yenilenen hamamın çevresinde dikdörtgen ve kare odalardan oluşan avluların etrafında uzanan küçük sokaklar ve geçitlerle birbirine bağlanan bir dizi yapı ortaya çıkmıştır. Yapılar Büyük Mekân'ın bu döneme ait duvarlarına uygun şekilde yapılmıştır. Bu yüzden aynı anda inşa edilmemiş olsalar dahi, teknik ve özellikler bakımında birbirleriyle oldukça benzerlerdir. Bahsettiğimiz bu benzerlikleri en çok, orta Bizans dönemine tarihlenen 1-6, 21-26, 10-12 birimlerinde ve yenilenen hamam yapısında görmekteyiz. Bu yapılar planlı bir yeniden yapılanmayı ve benzerliklerinden dolayı da çağdaş olduklarını göstermektedirler. Teknik açıdan tüm orta Bizans yapıları benzer şekilde inşa edilmişlerdir. Yapılar kaba ve moloz taş bloklardan, bazı yerlerde de tuğla ve kiremit parçası serpiştirilmiş taşlardan yapılmıştır. Üst duvarlarından çok azı günümüze gelebilmiş ve yine çok azında bir kattan daha yüksek

yapılar olduğu düşünülmektedir. Bu yapılar kaybolmasına rağmen kerpiç malzeme kullanıldığı gözükmemektedir. Bazı yapılarda bulunan düşmüş kiremit kalıntıları, pişmiş toprak kiremitlerle kaplı eğimli ahşap çatıların olduğunu göstermektedir. Büyük Mekân'daki yapılarda kullanılan malzemeler ve teknikler orta Bizans döneminde Amorium'da oldukça yaygın kullanılmaktadır. Yukarı Şehir L açmasında ortaya çıkan evler ve çalışma alanları ile güneybatı kapısındaki AB açmasında ortaya çıkan çiftlik binaları olarak yorumlanan yapılar çok farklı plan özellikleri gösterse de aynı yöntemleri ve malzemeleri kullanmışlardır. Dolayısıyla Büyük Mekân'daki binaların, yapıları ve malzemeleri açısından farklı bir durum göstermedikleri için yerel uygulamaları izledikleri sonucuna varılmaktadır. Ancak aynı yapıların planları ve Büyük Mekân içerisindeki yerleşimleri açısından söylenemez. Büyük Mekân'daki yapıların birbirinden ayrıştığı nokta en az altı farklı şekilde, avluların etrafında gruplanması ve dar geçitlerle birbirine bağlanmasıdır.⁶⁸

2.2.4.1. Hamam kompleksinin durumu

Kaplamaları söküldükten sonra 8. yüzyılın sonları 9. yüzyılın başlarında faaliyeti sona eren hamam yapısının yanında III no'lu yapısı boş bir mekân olarak durmaktaydı. Her ne kadar yapı kullanımda olmasa dahi elde edilen bulgular bu bölümün orta Bizans döneminin sonuna kadar erişilebilir olduğunu ve ayakta kaldığını göstermektedir. III no'lu yapının orta Bizans döneminde kullanımda olduğuna dair çok az kanıt bulunmaktadır. Ancak mekânın batısındaki zemin döşemelerinin temizlenmesi ile dairesel bir yanık alanı ortaya çıkmıştır. 1059-67 tarihli X. Konstantinos Dukas'a ait bir follis buradaki küllerin arasında bulunmuştur. Ayrıca 1042-50 tarihli iki anonim follis daha bulunmuştur. Follislerin bulunduğu bu katmanlar, düşen sütunları ve sökülmüş kaplamaları gömen enkaz birimkileridir. Bu bulgular III no'lu yapının bazı bölümlerinin 11. yüzyılın sonlarına doğru yıkıldığını ancak kalıntıların Bizans döneminden sonra bozulmaya devam ettiğini göstermektedir. Kazılar I no'lu yapının iç kısmının 838'de gerçekleşen tahribattan çok hasar aldığını göstermektedir. Yapı bir daha hamam olarak işlev görmemiş ancak yenilenerek konut olarak kullanıldığına dair kanıtlar mevcuttur. Hamamın üst duvarları yalnızca belli bir seviyeye inmiş, frigidarium ve latrine odalarının III no'lu yapıya bitişik duvarları 2.5 m. yüksekliğe kadar korunmuştur.⁶⁹ Vestibule, frigidarium, tepidarium ve caldarium odaları arasındaki üst duvarlar yıkılmış ve ayakta

⁶⁸E. A. Ivison, 2012, **a.g.k.**, 80-84.

⁶⁹E. A. Ivison, 2012, **a.g.k.**, fig. 8.

kalan alt duvarlar molozların ve yeni yapılan zeminlerin altında kalmıştır. Bu gelişme hamamın büyük bölümünü tek bir mekâna dönüştürürken frigidarium ve latrine odalarının ayrı birimler oluşturmalarına sebep olmuştur. Orta Bizans döneminde hipokaust sistemine ulaşmak için bir şey yapılmamış olması 838 tahribatının kalıntılarının korunmasına neden olmuştur. Bunun yerine moloz ve dolgu düzleştirilmiş ve burada bir platform oluşturmak için taş yığınları ile desteklenmiştir.⁷⁰ Zeminde bulunan II. Nicephoras Phocas dönemine tarihli follisler hamamın yenilenmesini onun dönemine ya da sonrasına tarihleme olanağı sağlamıştır.

Büyük Mekân'ın kuzeydoğusunda yer alan ve “XM Açması” olarak adlandırılmış alanda Oda II olarak tanımlanmış yapı bakiyesinin istinat duvarında devşirme olarak kullanılmış levha parçası(T1908)⁷¹, bu istinat duvarı önünde basamak olarak kullanılan bir impost başlık(T1910)⁷² ve Oda II'den Oda III'e geçişi sağlayan kapıda eşik olarak kullanılmış bir başka impost(T1912)⁷³ yer almaktadır. Oda III'ün güneydoğu köşesinde çukurda bulunan Constantine VII Porphyrogenitus(945-950) dönemine ait follis bulunmuştur.

⁷⁰E. A. Ivison, 2012, **a.g.k.**, 359-61.

⁷¹C. S. Lightfoot, O. Koçyiğit, H. Yaman, 2005, **a.g.k.**, fig. 8; C.S. Lightfoot vd., 2007, **a.g.k.**, 374, fig. 27.

⁷²C. S. Lightfoot, O. Koçyiğit, H. Yaman, 2005, **a.g.k.**, 252;

⁷³C.S. Lightfoot vd., 2007, **a.g.k.**, 375.

2.2.5. V. Evre (Selçuklu ve Erken Osmanlı Dönemleri-M.S.1200-1600)

Arapların 838 yılındaki işgali sonrası Amorium'daki Bizans varlığı 11. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir.⁷⁴ 1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'ya yerleşen Türkler yavaş yavaş Amorium'a da yerleşmişlerdir. Kent 14. yüzyıla kadar Selçuklu hakimiyetinde olsa da Selçuklu ve Osmanlı için önemli kent merkezlerinden biri olmamıştır.

Gerçekleştirilen kazılar Amorium'un diğer alanlarına 13. yüzyılın ortalarında Selçuklu Türkleri'nin yerleştiğini göstermesine rağmen yakın zamana kadar Büyük Mekân'daki varlıklarına dair kanıtlar sunmamaktaydı. Kazıların ilk yıllarında Büyük Mekân'ın 11. yüzyıldan sonra kullanılmadığı varsayılmıştır.⁷⁵ Büyük Mekân'ın olduğu bölgede Bizans sonrası bir yerleşimin olduğu görülmekte ancak niteliği ve tarihi belirsizliğini korumaktadır. Hamamın tepidarium bölümü üzerinde Yapı 8 olarak adlandırılan bir yapının kalıntıları bulunmuştur. Yapı 8, 2 m.* 2 m. ölçülerinde toprak zemine sahip, moloz ve kerpiçten yapılmış iki dikdörtgen bölmesi olan küçük kare bir yapıdır. Ortaya çıkarıldığı zamanlarda yapının amacına ilişkin net bir ize rastlanmamıştır. 1998 kazı sezonunun ön raporlarına göre yapı 11. yüzyıldaki orta Bizans tabakasına ilişkilendirilmiştir.⁷⁶ Ancak yapının stratigrafik durumu böyle bir ilişkilendirmeye ters düşmektedir. Çünkü yapı toprak altında kalan I no'lu erken Bizans yapısının orta Bizans'a ait zemininden yaklaşık 2 m. yukarıda yer almaktadır. Bu nedenle bu yapı hamam binasının son kullanımından hatrı sayılır bir süre sonra yapılmış ancak tam olarak bir tarihlendirme yapılamamıştır. Bu açımdan çıkarılan tarihlenebilen en geç buluntu 1757 yılına tarihlenen gümüş II. Murad sikkesidir.⁷⁷ Hamamın kalıntılarının güneyinde bulunan açmalardaki en üst tabakalar orta Bizans döneminin üstündeki Osmanlı dönemine tarihlenen tabakalardır. Dolgu katmanlarında çok sayıda Bizans buluntusu yanında 17-18. yüzyıl tarihli Osmanlı sikkesi de bulunmuştur. Orta Bizans evresine ait katmandaki kuzey-güney yönlü bir mezarda bu yöneliminden dolayı Hristiyan mezarı değil de bir Müslüman mezarı olduğunu doğrulamaktadır. Ayrıca Büyük Mekân'da bu mezar ile ilişkili olabilecek hiçbir orta Bizans şapeli ya da kilisesi bulunamamıştır. Sözüünü ettiğimiz bu kalıntıların çoğu yakın tarihte gerçekleştirilen faaliyetlerden dolayı

⁷⁴G. Ostrogorsky., (2015). *Bizans Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, s. 195.

⁷⁵C.S. Lightfoot vd., 2001, **a.g.k.**, 392, 398.

⁷⁶C.S. Lightfoot vd., 2001, **a.g.k.**, 391, 392.

⁷⁷C.S. Lightfoot vd., 2001, **a.g.k.**, 392, 392; C.S. Lightfoot (1998). *Amorium-Hisarlık'ın Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerine ait Yerleşim ve Arkeolojisi*, Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi IX, s. 75-76.

oldukça tahrip olmuş ancak XE açmasında bulunan A fırını olarak adlandırılan Osmanlı fırını şimdiye kadar Türk fırın özelliklerini en iyi korumuş buluntudur. Fırın yıkılan Büyük Mekân duvarının(Duvar 40) kalıntıları tarafından korunmuştur.⁷⁸ Özensiz ve yarım daire şeklinde inşa edilmiş fırının tek bir açıklığı bulunmaktadır. Devşirme taş ve tuğla malzemeden inşa edilen A fırınının üzeri konik bir çatı ile örtülmüştür. Yakınlarında herhangi bir atık malzeme bulunmaması dolayısıyla ekmek fırını ya da tandır olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Batı açmalarında iki fırın daha açığa çıkarılmıştır. XC açmasında çıkan fırınlardan ilki B fırını, I no'lu erken Bizans yapısının vestibule odasının doğu duvarına bitişik olan ise C fırını olarak adlandırılmıştır. Şuanki zemin yüzeyine çok yakın oldukları için sadece temel kalıntıları korunan fırınlar dairesel planlı ve tek açıklıklıdır. A fırını gibi taş ve tuğla malzemeden yapılan fırınların zeminlerindeki tuğlalar ısıya maruz kaldıkları için turuncu renk almışlardır.⁷⁹ Stratigrafik verilerden bu fırınların kesinlikle orta Bizans evresinden sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Büyük Mekân'ın bulunduğu alanda bolca Orta Çağ'a ait sırlı Türk seramiği de bulunmuştur. A fırını içinde ve yakınında ortaya çıkan sırlı çanak-çömlek parçaları Osmanlı dönemi olan 15-16. yüzyıla kadar uzanan bir tarihlendirme vermektedirler. Eğer öyleyse bu fırınlar 1530'lu yıllara ait bir Osmanlı kaydında geçen Hisarcık yerleşimindeki Türk halkının ihtiyacını karşılamak için yapılmış olmalıdırlar.⁸⁰

⁷⁸C. Lightfoot ve E. Ivison (2006). *Amorium 2006*, AnatArch 12, s. 30; C. Lightfoot, O. Koçyiğit, H. Yaman (2008). *Amorium Kazısı*, 2006, 29. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 448, pl. 8.

⁷⁹C. Şimşek (2007). *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, İstanbul, s. 235, pl. 80a.

⁸⁰C.S. Lightfoot (1998). *The Survival of Cities in Byzantine Anatolia, the Case of Amorium*, Byzantion 68, Fasc. 1, s. 56; Lightfoot, 1998, **a.g.k.**, 78; C.S. Lightfoot (2000). *Amorium: The History and Archaeology of an Ancient City in the Turkish Period*, in A. Aktaş-Yasa (ed.), Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi (4-7 Kasım 1997, Ankara), vol. 2, Atatürk Kültür Merkezi Yayını 229, Ankara, 83.

3. KATALOG

3.1. Taş Eserler

3.1.1. Mimari İşlevli Taş Eserler

3.1.1.1. Sütun Kaidesi

Kat. No: 1

Kazı Env. No: 1922

Buluntu Yeri ve Konteks: XB/142

Buluntu Tarihi: 2003

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

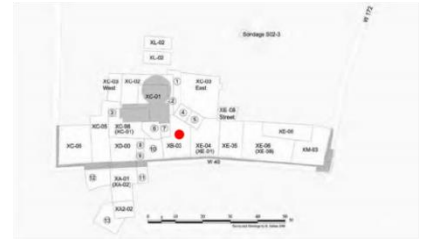
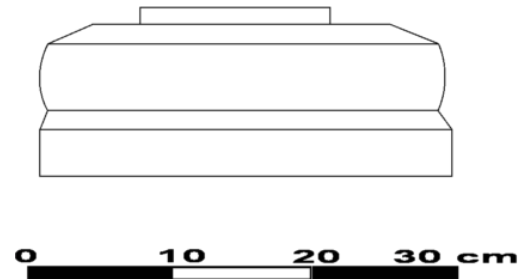
U: 0,28 m. **G:** 0,28 m. **Y:** 0,10 m.

Tanım: Kaide Attika A tipine aittir. Kare plinthus üzerinde dış bükey torusu ve iç bükey trokhilusunu net biçimde gözükmektedir. Ancak üst torustan itibaren kırık olan kaidenin bu bölümü için tam bir betimleme yapmak zordur.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref: Çaylak Türker 2018, kat.no.507; Kitzinger 1964, fig.163; Tezcan 1989, fig.150, 152-153; Mango 1991, fig.139; Ötügen 1996, lev.24/1-4, lev.25/5-6; Doğan 2005, fig.6; Niewöhner 2007, fig.3-11

Yayın:

Kat. No: 2

Kazı Env. No: 1567

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/140

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

U: 0,325 m. **G:** 0,255 m. **Y:** 0,155 m.

Tanım: Kaide Attika A tipine aittir. Kaidenin yalnızca bir köşesi olan parçanın plinthosu çok iyi durumda değildir. Plinthosu sırayla alt torus ve üst torus olduğunu düşündüğümüz bölüm izler.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref: Çaylak Türker 2018, kat.no.507; Kitzinger 1964, fig.163; Tezcan 1989, fig.150, 152-153; Mango 1991, fig.139; Ötüken 1996, lev.24/1-4, lev.25/5-6; Doğan 2005, fig.6; Niewöhner 2007, fig.3-11

Yayın:

Kat. No: 3

Kazı Env. No: 1540

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/03

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

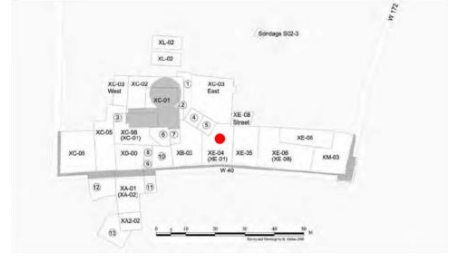
U: 0,21 m. **G:** 0,18 m. **Y:** 0,145 m.

Tanım: Kaide Attika A tipine aittir. Kaidenin yalnızca bir köşesi olan parçanın plinthosu çok iyi durumda değildir. Plinthosu sırayla alt torus, trokhilos ve üst torus izler. Trokhilosun altında ve üstünde ince dar şeritler bulunmaktadır.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref: Çaylak Türker 2018, kat.no.507; Kitzinger 1964, fig.163; Tezcan 1989, fig.150, 152-153; Mango 1991, fig.139; Ötügen 1996, lev.24/1-4, lev.25/5-6; Doğan 2005, fig.6; Niewöhner 2007, fig.3-11

Yayın:

Kat. No: 4

Kazı Env. No: 1561

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/152

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

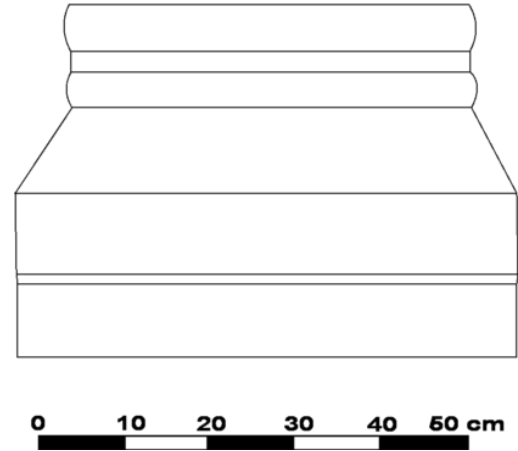
U: 0,55 m. **G:** 0,54 m. **Y:** 0,315 m.

Tanım: Kaide Attika B tipine aittir. Kare formlu plinthos bulunmaktadır. Kare plinthos üzerinde açısı dik bir alt torus ve neredeyse kaybolmuş iki düz şerit halini almış dik açılı bir üst torus ve yine formunu tamamen kaybetmiş düz profil şeklinde bir trokhilus yer alır. Kaidenin üzerinde merkezde daire formlu bir yuva ve bununla bağlantılı kurşun akıtma kanalı vardır.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref: Ötügen 1996, lev.24/6, lev.26/3; Niewöhner 2007, fig.12-27

Yayın:

Kat. No: 5

Kazı Env. No: 1564

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/152

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

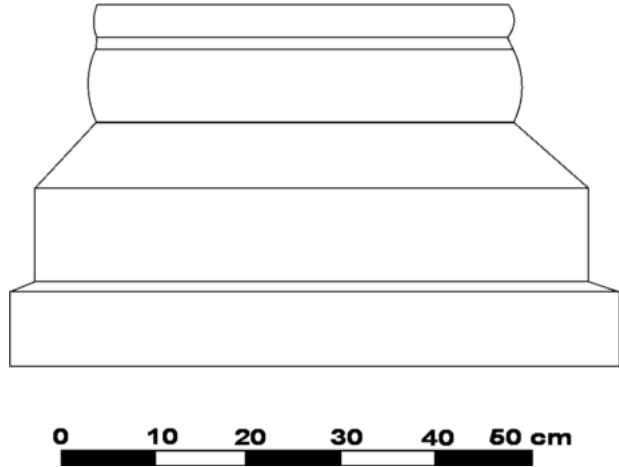
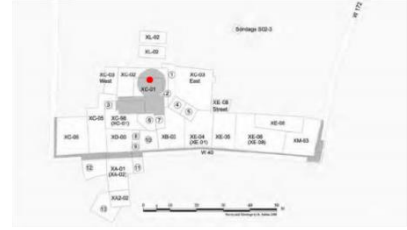
U: 0,55 m. **G:** 0,545 m. **Y:** 0,325 m.

Tanım: Kaide Attika B tipine aittir. Kare formlu plinthos bulunmaktadır. Kare plinthos üzerinde açısı dik bir alt torus ve neredeyse kaybolmuş iki düz şerit halini almış dik açılı bir üst torus ve yine formunu tamamen kaybetmiş düz profil şeklinde bir trokhilus yer alır. Kaidenin üzerinde merkezde daire formlu bir yuva ve bununla bağlantılı kurşun akıtma kanalı vardır.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref: Ötügen 1996, lev.24/6, lev.26/3; Niewöhner 2007, fig.12-27

Yayın:

Kat. No: 6

Kazı Env. No: 1566

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/152

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

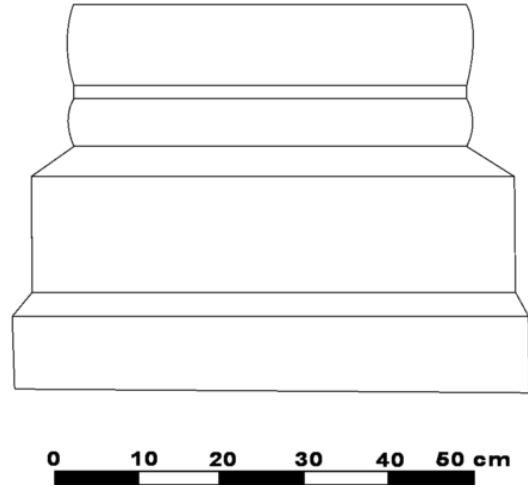
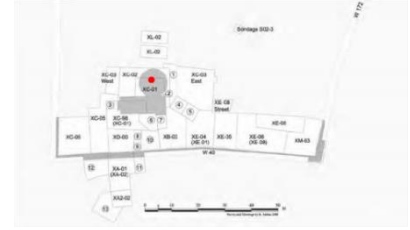
U: 0,53 m. **G:** 0,525 m. **Y:** 0,34 m.

Tanım: Kaide Attika B tipine aittir. Kare formlu plinthos bulunmaktadır. Kare plinthos üzerinde açısı dik bir alt torus ve neredeyse kaybolmuş iki düz şerit halini almış dik açılı bir üst torus ve yine formunu tamamen kaybetmiş düz profil şeklinde bir trokhilus yer alır. Kaidenin üzerinde merkezde daire formlu bir yuva ve bununla bağlantılı kurşun akıtma kanalı vardır.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref: Ötüken 1996, lev.24/6, lev.26/3; Niewöhner 2007, fig.12-27

Yayın:

Kat. No: 7

Kazı Env. No: 1915

Buluntu Yeri ve Konteks: XC

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

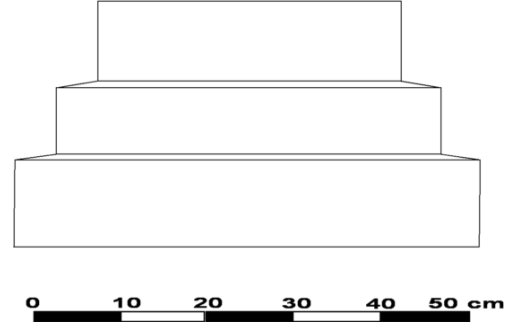
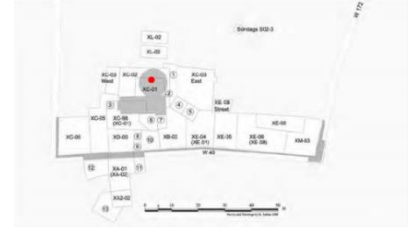
U: 0,48 m. **G:** 0,48 m. **Y:** 0,173 m.

Tanım: Kaide Attika B tipine aittir. Kare plinthus ve dik açılı iki torustan oluşmaktadır. Trokhilus ise tamamen kaybolmuştur.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref: Ötügen 1996, lev.24/6, lev.26/3; Niewöhner 2007, fig.12-27

Yayın:

Kat. No: 8

Kazı Env. No: 1607

Buluntu Yeri ve Konteks: XB(E11/i10)/49

Buluntu Tarihi: 2002

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

U: 0,30 m. **G:** 0,20 m. **Y:** 0,15 m.

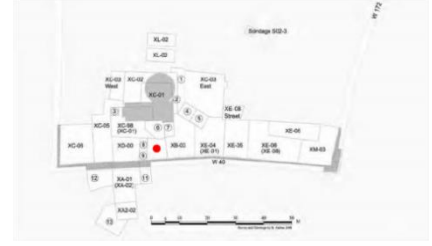
Tanım: Kaide Attika B tipine aittir. Kaidenin yalnızca yarısı günümüze ulaşmıştır.

Plinthosun iki köşesinden biri diğerine göre daha sağlam ve kalınca bir torus izler.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref: Ötügen 1996, lev.24/6, lev.26/3; Niewöhner 2007, fig.12-27

Yayın:

3.1.1.2. Sütun

Kat. No: 9

Kazı Env. No: 1552

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/152

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

U: 1,35 m. **Ç:** 0, 325 m.

Tanım: Başlığı ve kaidesi bulunmayan sütun parçası damarlı ve tek renkli mermer malzemedendir. Üzerinde herhangi bir motif ya da süsleme bulunmamaktadır. Tüm yüzeyi düzgün islenmiştir. Üst ve alt yüzü kırıktır.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref:

Yayın:

Kat. No: 10

Kazı Env. No: 1553

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/152

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

U: 1,24 m. **Ç:** 0,33 m.

Tanım: Başlığı ve kaidesi bulunmayan sütun parçası damarlı ve tek renkli mermer malzemedendir. Üzerinde herhangi bir motif ya da süsleme bulunmamaktadır. Tüm yüzeyi düzgün islenmiştir. Üst ve alt yüzü kırıktır.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref:

Yayın:

Kat. No: 11

Kazı Env. No: 1551

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/184

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

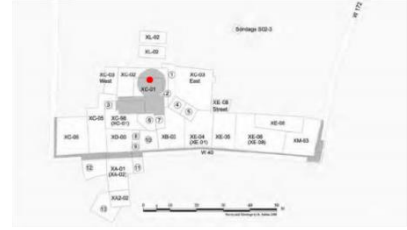
U: 0,805 m. **Ç:** 0,335 m.

Tanım: Başlığı ve kaidesi bulunmayan sütun parçası damarlı ve tek renkli mermer malzemedendir. Üzerinde herhangi bir motif ya da süsleme bulunmamaktadır. Tüm yüzeyi düzgün islenmiştir. Üst ve alt yüzü kırıktır.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref:

Yayın:

Kat. No: 12

Kazı Env. No: 1554

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/209

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

U: 1,15 m. **Ç:** 0,33 m.

Tanım: Başlığı ve kaidesi bulunmayan sütun parçası damarlı ve tek renkli mermer malzemedendir. Üzerinde herhangi bir motif ya da süsleme bulunmamaktadır. Tüm yüzeyi düzgün islenmiştir. Üst ve alt yüzü kırıktır.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref:

Yayın:

Kat. No: 13

Kazı Env. No: 1555

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/209

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

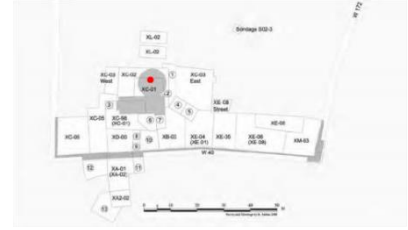
U: 0,95 m. **Ç:** 0,32 m.

Tanım: Başlığı ve kaidesi bulunmayan sütun parçası damarlı ve tek renkli mermer malzemedendir. Üzerinde herhangi bir motif ya da süsleme bulunmamaktadır.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref:

Yayın:

Kat. No: 14

Buluntu Türü: Sütun Parçası

Kazı Env. No: 1906

Buluntu Yeri ve Konteks: XM/36

Buluntu Tarihi: 2003

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

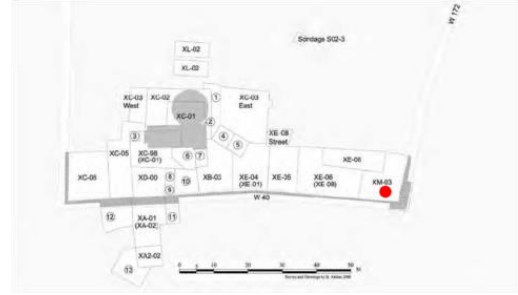
U: 0,86 m. **Ç:** 0,28 m.

Tanım: Sütun parçası damarlı ve tek renkli mermer malzemedendir. Üzerinde herhangi bir motif ya da süsleme bulunmamaktadır.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref:

Yayın:

Kat. No: 15

Kazı Env. No: 1556

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/184

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

U: 0.54 m. **Ç:** 0,31 m.

Tanım: Başlığı bulunmayan sütun parçası damarlı ve tek renkli mermer malzemedendir. Üzerinde herhangi bir motif ya da süsleme bulunmamaktadır. Sütun altta kaide sonlanır.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref: Tezcan 1989, 499; Parman 2002, 200; Kitzinger 1963, fig.163; Krautheimer 1965, fig.84-45; Harrison ve Fıratlı 1966, fig.27; Mango 1968, fig.139; Mango ve Sevcenko 1973, fig.27-30

Yayın:

Kat. No: 16

Kazı Env. No: 1558

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/229

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

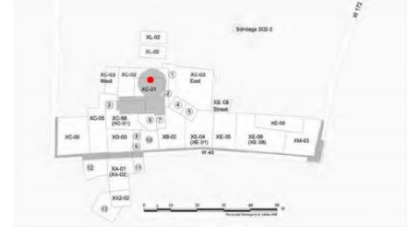
U: 0,39 m. **Ç:** 0,325 m.

Tanım: Sütun parçası damarlı ve tek renkli mermer malzemedendir. Üzerinde herhangi bir motif ya da süsleme bulunmamaktadır. Sütun altta kaide sonlanır.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref: Tezcan 1989, 499; Parman 2002, 200; Kitzinger 1963, fig.163; Krautheimer 1965, fig.84-45; Harrison ve Fıratlı 1966, fig.27; Mango 1968, fig.139; Mango ve Sevcenko 1973, fig.27-30

Yayın:

Kat. No: 17

Kazı Env. No: 1914

Buluntu Yeri ve Konteks: XC

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

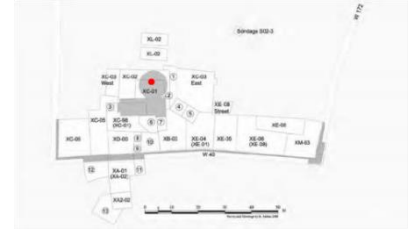
U: 0,62 m. **Ç:** 0,34 m.

Tanım: Başlığı ve kaidesi bulunmayan sütun parçası damarlı ve tek renkli mermer malzemedendir. Üzerinde herhangi bir motif ya da süsleme bulunmamaktadır. Sütun altta kaide sonlanır.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref: Tezcan 1989, 499; Parman 2002, 200; Kitzinger 1963, fig.163; Krautheimer 1965, fig.84-45; Harrison ve Fıratlı 1966, fig.27; Mango 1968, fig.139; Mango ve Sevcenko 1973, fig.27-30

Yayın:

Kat. No: 18

Buluntu Türü: Sütun Parçası

Kazı Env. No: 2093

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/114

Buluntu Tarihi: 2006

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

U: 1,36 m. **Ç:** 0,275 m.

Tanım: Sütunun yaklaşık $\frac{3}{4}$ mevcuttur. Sütun parçası damarlı ve tek renkli mermer malzemedendir. Üzerinde herhangi bir motif ya da süsleme bulunmamaktadır. Alt kısmında bir kaide ile sonlanır. Üzerindeki yazıtta:

I

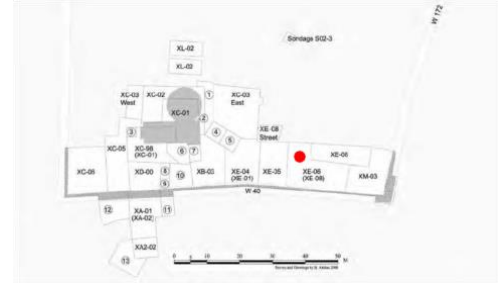
KEBOHΘEI K(ύρι)ε βοήθει

N

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref: Tezcan 1989, 499; Parman 2002, 200; Kitzinger 1963, fig.163; Krautheimer 1965, fig.84-45; Harrison ve Fıratlı 1966, fig.27; Mango 1968, fig.139; Mango ve Sevcenko 1973, fig.27-30

Yayın: Lightfoot 2017, 157

Kat. No: 19

Kazı Env. No: 1807

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/209

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

U: 0,185 m. **G:** 0,35 m

Tanım: Sütun parçasının torus kısmıdır. Üzerinde kazınmış dört rakamına karşılık gelen “Δ” bulunmaktadır.

Tarih Önerisi: 4. – 6. yüzyıl.

Ref:

Yayın:

3.1.1.3. Çift Sütun

Kat. No: 20

Kazı Env. No: 1763

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/521

Buluntu Tarihi: 2003

Malzeme: Tuf taşı

Ölçüler:

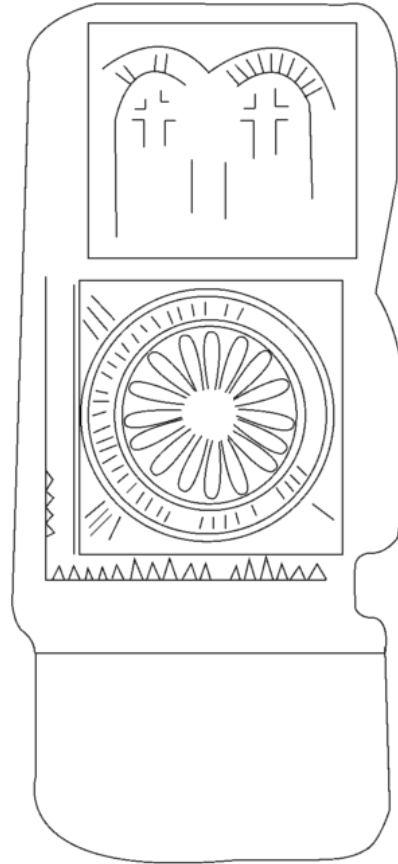
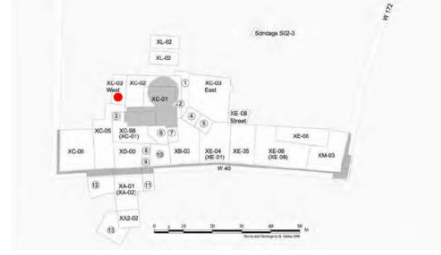
U: 0,34 m. **G:** 0,48 m. **Y:** 0,785 m.

Tanım: Çifte sütunun başlığıdır. Ön yüz zikzaklarla çevrili paneller ile ikiye ayrılmıştır. Alt panelde kabartmalı madalyon içinde merkezde birleşen çiçek motifi bulunur. Üst panelde ise birer kemer içine alınmış figürler yer almaktadır. Ancak yıpranma nedeniyle bu figürler betimlenememektedir.

Tarih Önerisi: 6. yüzyıl ve sonrası.

Ref: Hendrix 2003, 130, 134, pl.IX/5; Şahin ve Üyümez 2002, 267, pl.15

Yayın: Lightfoot vd. 2007, fig.16

Kat. No: 21

Buluntu Türü: Çifte Sütun Parçası

Kazı Env. No: 1764

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/521

Buluntu Tarihi: 2003

Malzeme: Tuf taşı

Ölçüler:

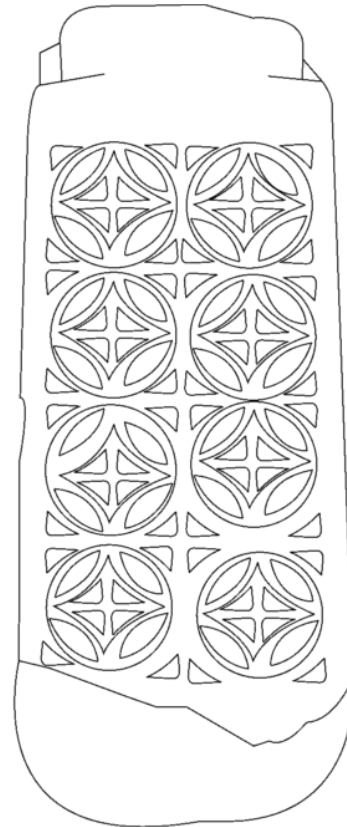
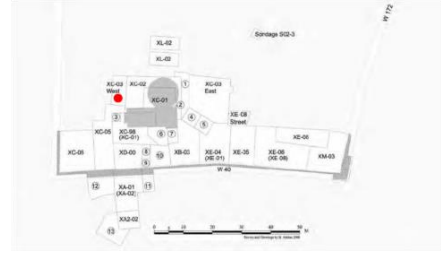
U: 0,3 m. **G:** 0,46 m. **Y:** 0,98 m.

Tanım: Çifte sütunun alt kısmıdır. Tüm yüzey boyunca eş parçalara ayrılmış madalyonların merkezlerinde kenarlı içbükey hatlı bir rhombus motifi ve bu rhombus motifinin merkezinde kesişen doğruların yer aldığı geometrik motifler ile bezelidir.

Tarih Önerisi: 6. yüzyıl ve sonrası.

Ref: Hendrix 2003, 130, 134, pl.IX/5; Şahin ve Üyümez 2002, 267, pl.15

Yayın: Lightfoot vd. 2007, fig.17

0 10 20 30 40 50 cm

3.1.1.4. Sütun Başlığı

3.1.1.4.1. İmpost

Kat. No: 22

Kazı Env. No: 1565

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/152

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

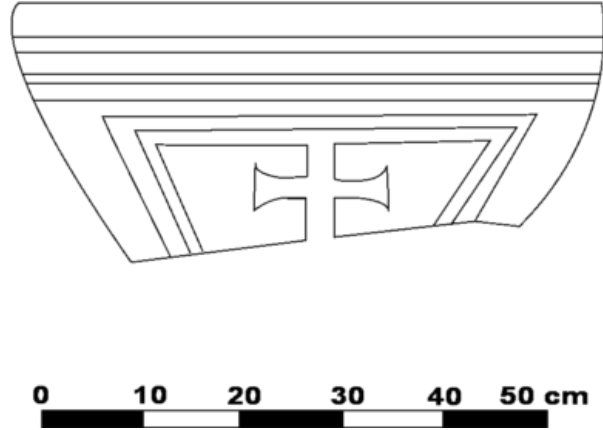
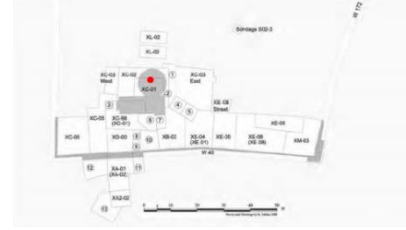
U: 0,7 m. **G:** 0,55 m. **Y:** 0,45 m.

Tanım: Sepet tip başlıktır. Kare prizma ve nispeten yüksek abakusu daha ince olan ekhinus izlemektedir. Ekhinusun üstündeki ince şerit başlığı dolanmaktadır. Başlığın ön yüzünde kabartmalı Malta haçı motifi görülmektedir ve bu haçı ince bir şerit çevrelemektedir.

Tarih Önerisi: 6. yüzyıl.

Ref: Zollt 1994, taf.17/98b-99; Dennert 1998, taf.40; Çaylak Türker 2009, fig.8; Güreş 2012, kat.no.47-48

Yayın:

Kat. No: 23

Kazı Env. No: 1559

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/152

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

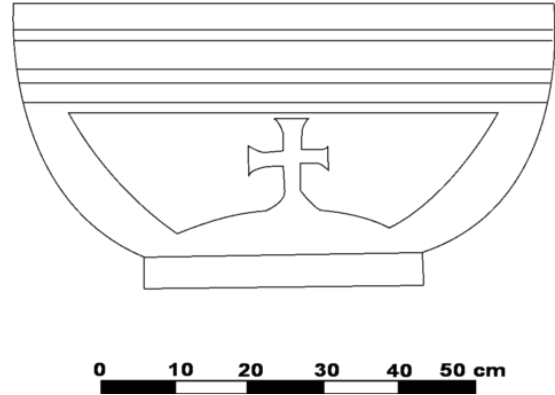
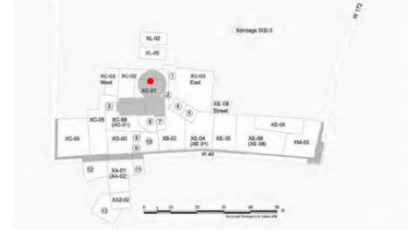
U: 0,7 m. **G:** 0,55 m. **Y:** 0,28 m.

Tanım: Sepet tip başlıktır. Kare prizma ve nispeten yüksek abakusu daha ince olan ekhinus izlemektedir. Ekhinusun üstündeki ince şerit başlığı dolanmaktadır. Başlığın ön yüzünde kabartmalı Malta haçı motifi görülmektedir ve bu haçı ince bir şerit çevrelemektedir.

Tarih Önerisi: 6. yüzyıl.

Ref: Zoltt 1994, taf.17/98b-99; Dennert 1998, taf.40; Çaylak Türker 2009, fig.8; Güreş 2012, kat.no.47-48

Yayın:

Kat. No: 24

Kazı Env. No: 1560

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/152

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

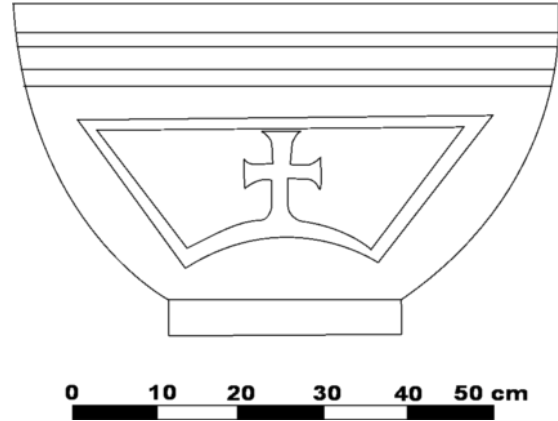
U: 0,69 m. **G:** 0,52 m. **Y:** 0,38 m.

Tanım: Sepet tip başlıktır. Kare prizma ve nispeten yüksek abakusu daha ince olan ekhinus izlemektedir. Ekhinusun üstündeki ince şerit başlığı dolanmaktadır. Başlığın ön yüzünde kabartmalı Malta haçı motifi görülmektedir ve bu haçı ince bir şerit çevrelemektedir.

Tarih Önerisi: 6. yüzyıl.

Ref: Zollt 1994, taf.17/98b-99; Dennert 1998, taf.40; Çaylak Türker 2009, fig.8; Güreş 2012, kat.no.47-48

Yayın:

Kat. No: 25

Kazı Env. No: 1563

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/152

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

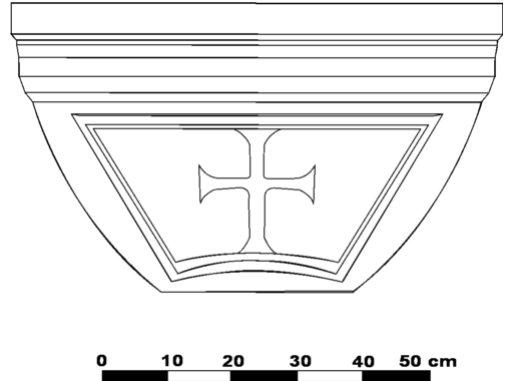
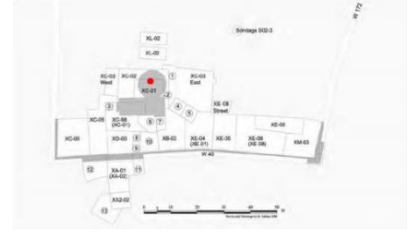
U: 0,705 m. **G:** 0,55 m. **Y:** 0,4 m.

Tanım: Sepet tip başlıktır. Kare prizma ve nispeten yüksek abakusu daha ince olan ekhinus izlemektedir. Ekhinusun üstündeki ince şerit başlığı dolanmaktadır. Başlığın ön yüzünde kabartmalı Malta haçı motifi görülmektedir ve bu haçı ince bir şerit çevrelemektedir.

Tarih Önerisi: 6. yüzyıl.

Ref: Zoltt 1994, taf.17/98b-99; Dennert 1998, taf.40; Çaylak Türker 2009, fig.8; Güreş 2012, kat.no.47-48

Yayın:

Kat. No: 26

Kazı Env. No: 1557

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/152

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

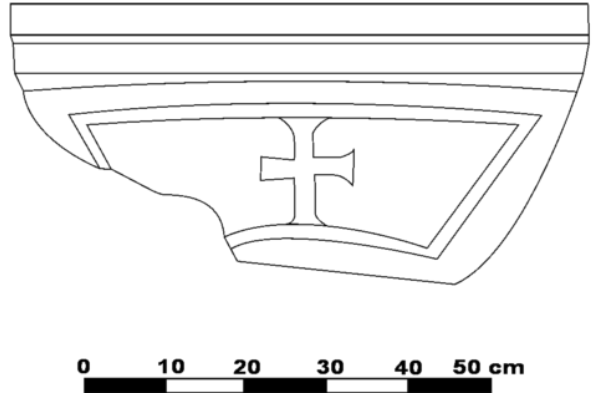
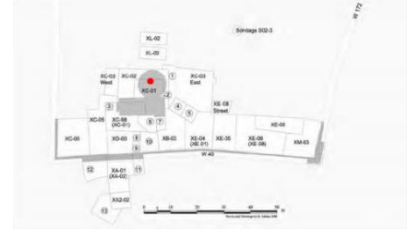
U: 0,7 m. **G:** 0,54 m. **Y:** 0,4 m.

Tanım: Sepet tip başlıktır. Kare prizma ve nispeten yüksek abakusu daha ince olan ekhinus izlemektedir. Ekhinusun üstündeki ince şerit başlığı dolanmaktadır. Başlığın ön yüzünde kabartmalı Malta haçı motifi görülmektedir ve bu haçı ince bir şerit çevrelemektedir.

Tarih Önerisi: 6. yüzyıl.

Ref: Zoltt 1994, taf.17/98b-99; Dennert 1998, taf.40; Çaylak Türker 2009, fig.8; Güreş 2012, kat.no.47-48

Yayın:

Kat. No: 27

Kazı Env. No: 1590

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/303

Buluntu Tarihi: 2002

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

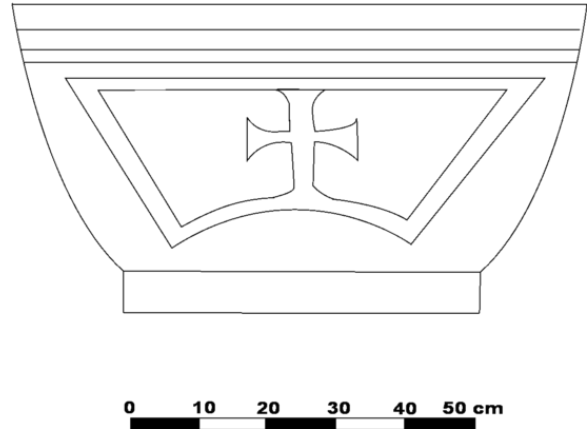
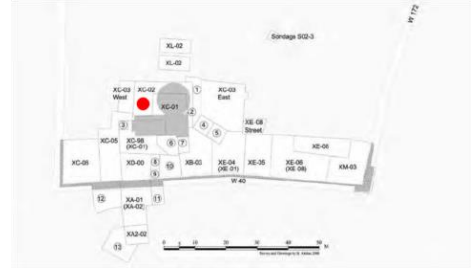
U: 0,61 m. **G:** 0,365 m. **Y:** 0,31 m.

Tanım: Sepet tip başlıktır. Kare prizma ve nispeten yüksek abakusu daha ince olan ekhinus izlemektedir. Ekhinusun üstündeki ince şerit başlığı dolanmaktadır. Başlığın ön yüzünde kabartmalı Malta haçı motifi görülmektedir ve bu haçı ince bir şerit çevrelemektedir.

Tarih Önerisi: 6. yüzyıl.

Ref: Zoltt 1994, taf.17/98b-99; Dennert 1998, taf.40; Çaylak Türker 2009, fig.8; Güreş 2012, kat.no.47-48

Yayın:

Kat. No: 28

Kazı Env. No: 1910

Buluntu Yeri ve Konteks: XM/15

Buluntu Tarihi: 2003

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

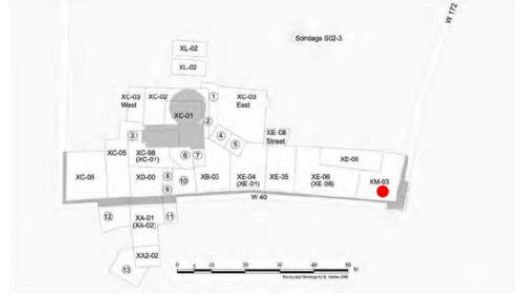
U: 0,91 m. **G:** 0,62 **Y:** 0,19 m.

Tanım: Bezemesiz olan impost başlık iki yapı bakiyesi arasında geçişi sağlayan bir basamak olarak kullanılmıştır.

Tarih Önerisi: 4-6. yüzyıl.

Ref: Ötüken 1996, fig.3-6; Tezcan 1989, 323; Çaylak Türker 2009, fig.8

Yayın:

Kat. No: 29

Kazı Env. No: 1912

Buluntu Yeri ve Konteks: XM/17

Buluntu Tarihi: 2003

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

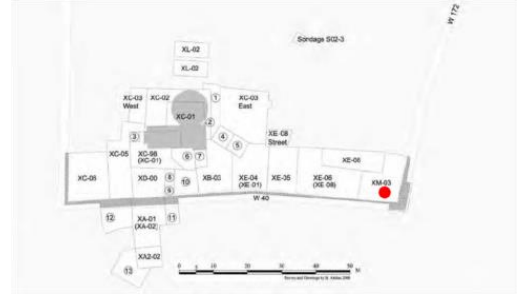
U: 1,02 m. **G:** 0,42 m. **Y:** 0,29 m.

Tanım: Bezemesiz olan impost başlık iki yapı bakiyesi arasında geçişi sağlayan bir basamak olarak kullanılmıştır.

Tarih Önerisi: 4-6. yüzyıl.

Ref: Ötüken 1996, fig.3-6; Tezcan 1989, 323; Çaylak Türker 2009, fig.8

Yayın:

Kat. No: 30

Kazı Env. No: 1907

Buluntu Yeri ve Konteks: XM/36

Buluntu Tarihi: 2003

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

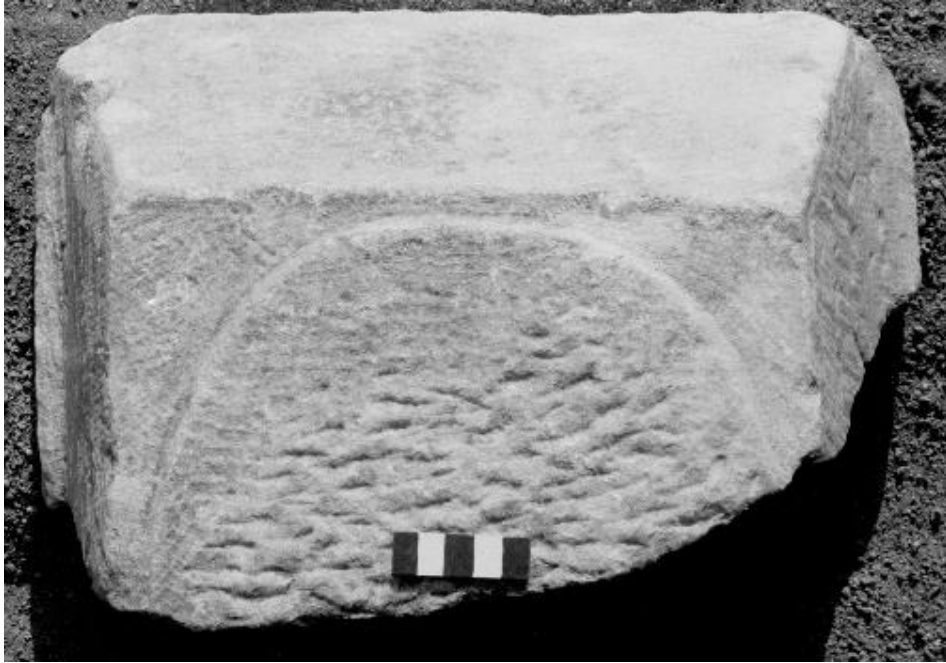
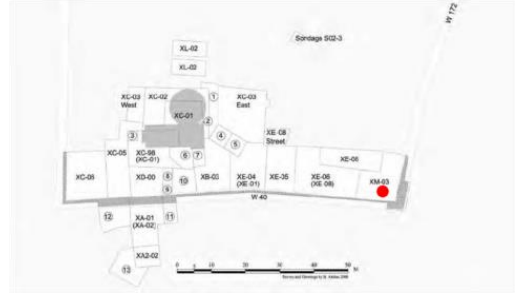
U: 0,39 m. **G:** 0,225 **Y:** 0,21 m.

Tanım: Bezemesiz olan impost başlığın yarısı mevcuttur.

Tarih Önerisi: 4-6. yüzyıl.

Ref: Ötüken 1996, fig.3-6; Tezcan 1989, 323; Çaylak Türker 2009, fig.8

Yayın:

3.1.1.4.2. İon İmpost

Kat. No: 31

Kazı Env. No: 1913

Buluntu Yeri ve Konteks: XC

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

U: 0,725 m. **G:** 0,573 m. **Y:** 0,33 m.

Tanım: Başlığın impost kısmının ön yüzünde kabartma tekniğinde yapılmış Latin haçı motifi yer almaktadır. İmpost kısmın yan yüzlerinde herhangi bir motif bulunmamaktadır. İon kısmında bulunan volütlerin sarmalları gevşektir. Volütlerin arasında bir kısmı tahrip olmuş yumurta motifi vardır.

Tarih Önerisi: 6. yüzyıl.

Ref: Kautzsch 1936, res.566; Keseoğlu 1970, no.643; Tezcav 1989, 323; Parman 2002, 192-196; Karakaya 2003, 75; Drewbear 2007, Env.no.6507, 8245, 8272, 8274; Arslan ve Dennert 2009, 341-348; Aytekin 2019, 90-91; Niewöhner 2007, kat.no.10.

Yayın:

3.1.1.5. Korniş

Kat. No: 32

Kazı Env. No: 1648-1649-1650-1651-1652-1653-1654-1655-1656

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/152-XC-XC-XC-XC/159-XC-XC-XC-XC/152

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Kireç taşı

Ölçüler:

U: 0,84 m. G: 0,31 m. Y: 0,41 m.

U: 0,58 m. G: 0,60 m. Y: 0,28 m.

U: 0,43 m. G: 0,57 m. Y: 0,26 m.

U: 0,41 m. G: 0,6 m. Y: 0,28 m.

U: 0,71 m. G: 0,66 m. Y: 0,28 m.

U: 0,54 m. G: 0,42 m. Y: 0,28 m.

U: 0,51 m. G: 0,48 m. Y: 0,28 m.

U: 0,49 m. G: 0,46 m. Y: 0,28 m.

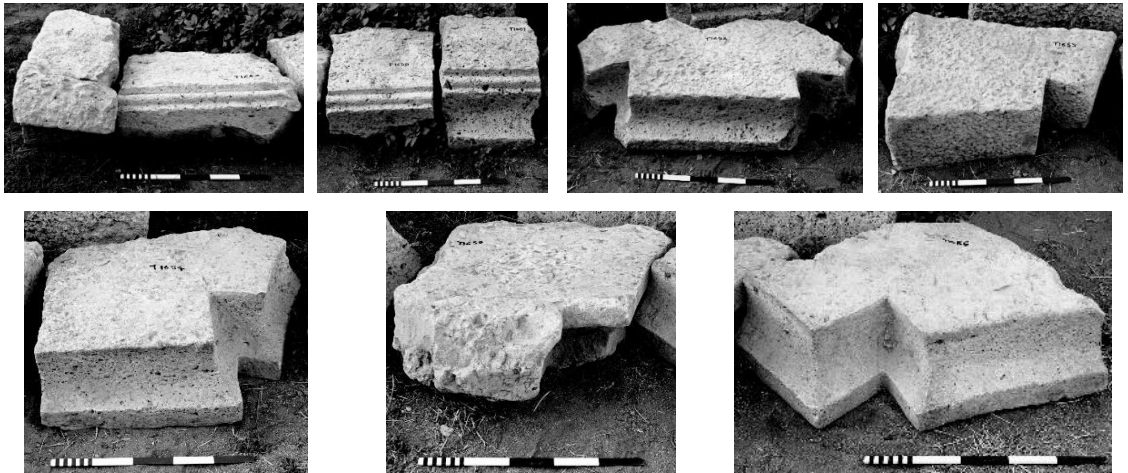
U: 0,78 m. G: 0,56 m. Y: 0,28 m.

Tanım: Dokuz parçadan oluşan ve birbirini takip eden bloklar üzerinde iki sıra silme mevcuttur.

Tarih Önerisi: 6. yüzyıl.

Ref:

Yayın:

3.1.1.6. Lento

Kat. No: 33

Kazı Env. No: 1605

Buluntu Yeri ve Konteks: XC

Buluntu Tarihi: 2002

Malzeme: Kum taşı

Ölçüler:

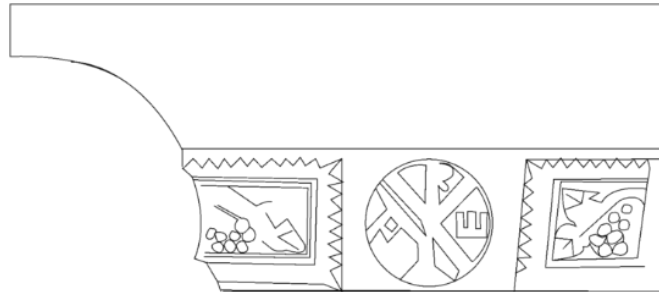
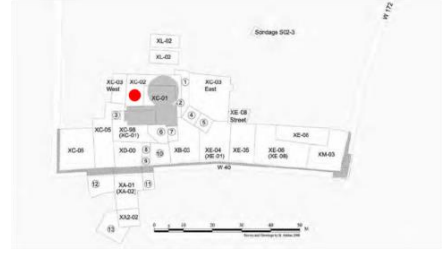
U: 1,30 m. **G:** 0,65 **Y:** 0,35 m.

Tanım: Nispeten zengin bir bezeme repertuarına sahiptir. Kıvrık dallar arasında üzüm salkımı ve asma yaprağı ve bu motiflerin etrafını çevreleyen zigzag motifi champlevé tekniğinde işlenmiştir. Naturalist bir üslup anlayışı benimsenmiş lentoda görülen plastik etki düşüktür. Sembolik motiflerden biri olan dairesel madalyon içerisinde kristogramda panellerin ortasına champlevé tekniği ile uygulanmıştır. Kristogramın iki yanında yer alan harfler negatif işlenmiştir. Madalyonun çapı 0,15 cm ve harflerin boyutları ise 0,065-0,030 cm arasındadır.

Tarih Önerisi: Erken Bizans dönemi.

Ref:

Yayın: Lightfoot 2017, 63; Lightfoot 2002, 11; Ivison 2007, fig.12

0 10 20 30 40 50 cm

3.1.1.7. Söve

Kat. No: 34

Kazı Env. No: 2015

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/23

Buluntu Tarihi: 2008

Malzeme: Kireç taşı

Ölçüler:

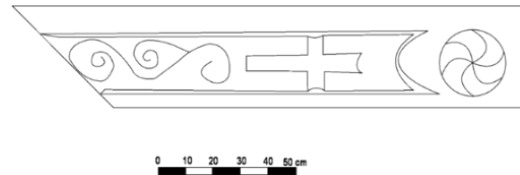
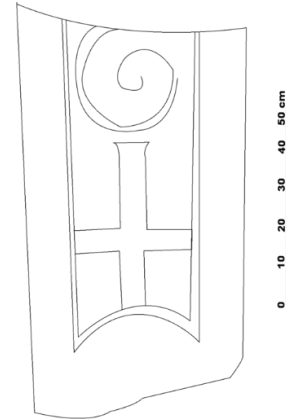
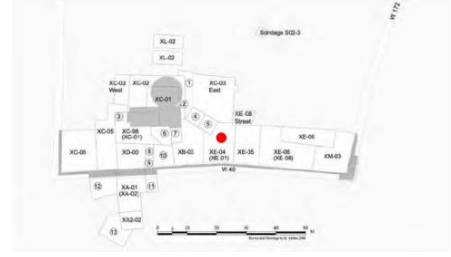
U: 1,955 m. **G:** 0,525 m.

Tanım: Ön yüzünde kazıma tekniği ile uçları yarım daire ile sonlanan soffit motifi görülmektedir. Soffit motifinin içine yine kazıma tekniği ile her yüze yalın bir üslup ile sembolik motif olarak Latin haçları ile spiraller işlenmiştir. Haç motifinin altındaki spiraller zıt yöne kıvrılmakta ve kazıma tekniğinde yapılmıştır. Ayrıca sövenin ön yüzünde kazıma tekniği ile işlenmiş stilize bir çarkıfelek motifi yer almaktadır. Üst yüzünde ise yine bir soffit motifi vardır. İçindeki Latin haçın kuzey haç kolu soffit ile birleşmektedir. Altındaki kazıma tekniği ile yapılmış spiralin ön yüzde olduğu gibi devam ettiğini düşünmekteyiz.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın: Lightfoot 2010, 12

3.1.1.8. Pencere Şebekesi

Kat. No: 35

Kazı Env. No: 1262

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/5

Buluntu Tarihi: 1998

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

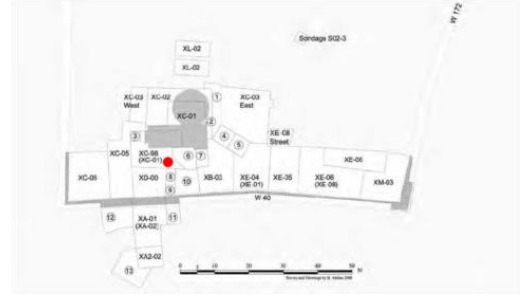
U: 0,22 m. **G:** 0,18 m. **K:** 0,045 m.

Tanım: Ön ve arka yüzü düzgün işlenmiştir. Şebeke kare ya da dikdörtgen formludur ve yan kenar boyunca uzanan profilde olduğu gibi çevrelenir. Camın oturacağı bölüm ise dairesel formludur. Arka yüzünde harç tabakası görülmektedir.

Tarih Önerisi: 6. yüzyıl.

Ref:

Yayın: Ivison, 2012, 134

3.1.1.9. Eşik Taşı

Kat. No: 36

Kazı Env. No: 2734

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/311

Buluntu Tarihi: 2008

Malzeme: Kireç taşı

Ölçüler:

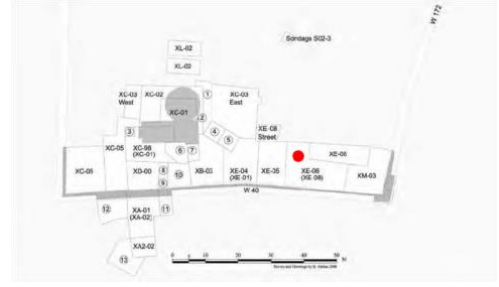
U: 1,5 m. **G:** 0,35 m.

Tanım: Eşik taşı in-situ halindedir. Üst kenara paralel yuvarlak kurşun deliği kademede yer alır. Kademenin altında kademeye paralel ikisi yuvarlak üç delik mevcuttur.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 37

Kazı Env. No: 1562

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/152

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Kireç taşı

Ölçüler:

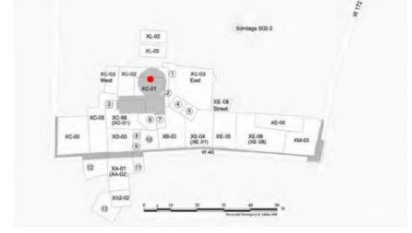
U: 1,03 m. **G:** 0,585 m. **Y:** 0,28 m.

Tanım: Kademede bir yuvarlak delik vardır. Kademeye paralel iki yuvarlak delik mevcuttur.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

3.1.2. Liturjik Elemanlar

3.1.2.1. Templon/Kiborium Sütün Başlığı

Kat. No: 38

Kazı Env. No: 1580

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/305

Buluntu Tarihi: 2002

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

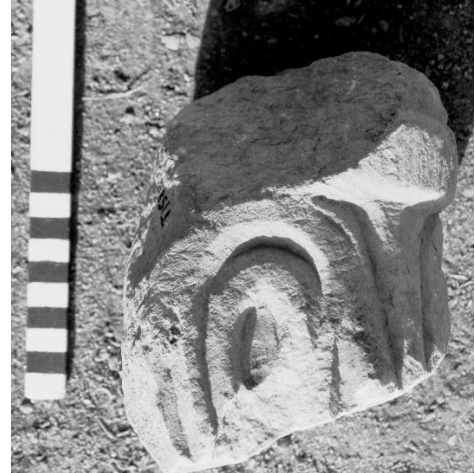
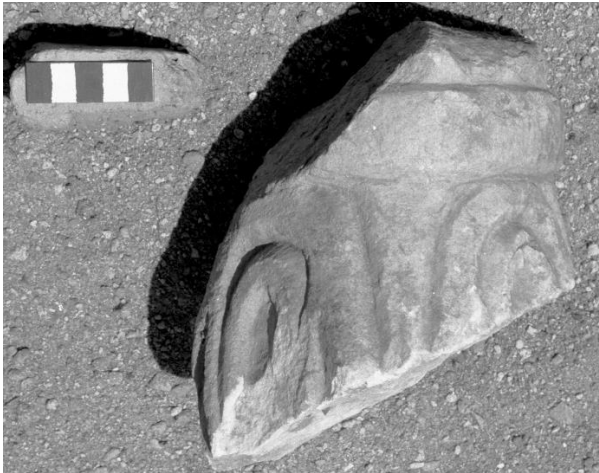
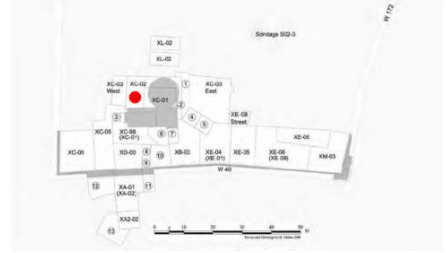
U: 0,16 m. **G:** 0,11 m. **Y:** 0,17 m.

Tanım: Sütün başlığının yarısı mevcuttur. Çevresini dolaşan bilezik vardır. Bunun üzerinde iç içe geçmiş stilize akanthus yapraklarının alt bölümleri yer almaktadır.

Tarih Önerisi: 6. yüzyıl.

Ref: Peschlow 1470, taf.28

Yayın:

3.1.2.2. Ambon Levhası

Kat. No: 39

Kazı Env. No: 1677

Buluntu Yeri ve Konteks: XB/104

Buluntu Tarihi: 2003

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

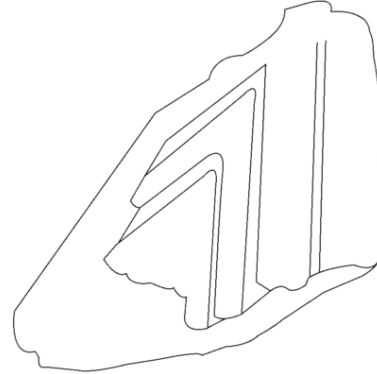
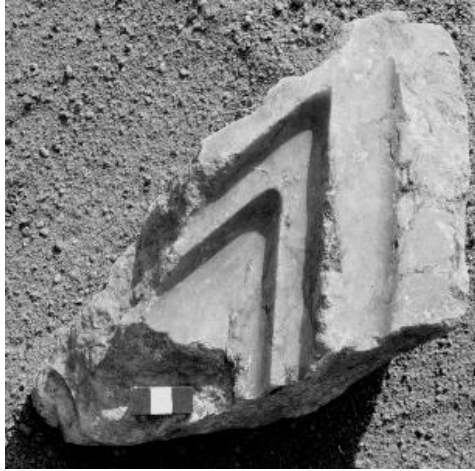
U: 0,28 m. **G:** 0,145 m. **Y:** 0,115 m.

Tanım: Ön ve arka yüz düzgün işlenmiştir. Levha parçası üç yönden kırıktır. Yan yüzleri boyunca uzanan iç bükey profiller 45 derece açı ile birleşmektedir. Arka yüz düzdür.

Tarih Önerisi:

Ref: Parman 2002, fig.75-76, 123/b; Niewöhner 2007, fig.307, 474, 483; Çaylak Türker 2009, fig.13

Yayın:

3.1.3. Diğer Taş Eserler

3.1.3.1. Levha

Kat. No: 40

Kazı Env. No: 1537

Buluntu Yeri ve Konteks: XE

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Kireç taşı

Ölçüler:

U: 0,125 m. **G:** 0,13 m. **K:** 0,105 m.

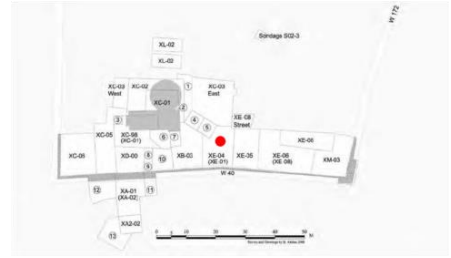
Tanım: Levha parçasının üç yönü kırıktır. Merkezde daire içinde Malta haçı vardır.

Dairenin merkezinde birleşen düzgün bantlar kabartma tekniğiyle yapılmıştır.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 41

Kazı Env. No: 1596-1595-1594-1261-1707

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/348-XC/328-XC/321/XC/414

Buluntu Tarihi: 2002-1998-2003

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

U: 0,130 m. G: 0,120 m. K: 0,065 m.

U: 0,180 m. G: 0,100 m. K: 0,065 m.

U: 0,140 m. G: 0,120 m. K: 0,065 m.

U: 0,210 m. G: 0,195 m. K: 0,065 m.

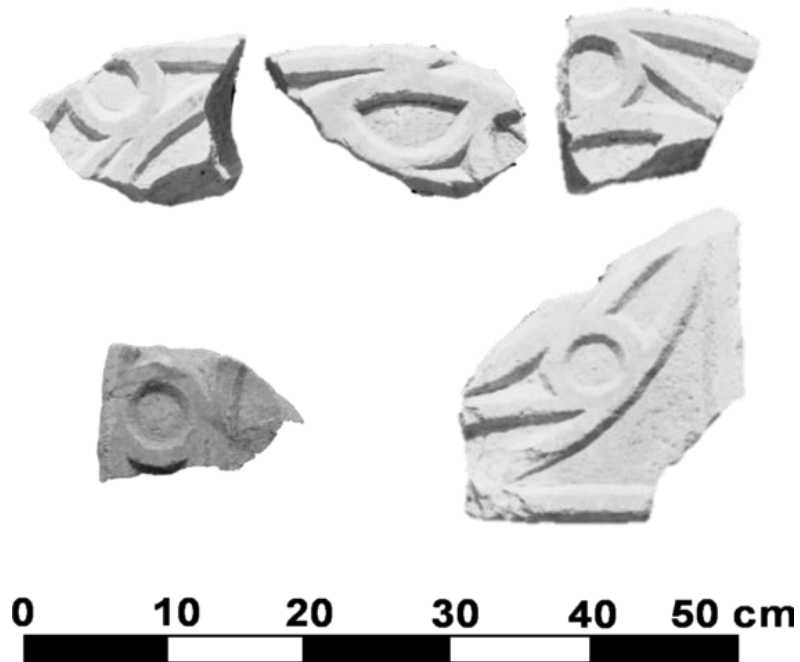
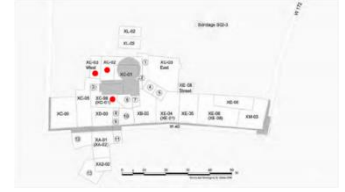
U: 0,135 m. G: 0,090 m. K: 0,065 m.

Tanım: Aynı levhaya ait olduğunu düşündüğümüz parçalar farklı kotlarda bulunmuştur. Dört yönden kırık olan parçalar düzgün işlenmiştir. Aralarından en büyük parçanın iki kenarı boyunca devam eden profilin 90 derece açı ile birleştiği düşünülebilir. Arka yüzleri düzdür.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 42

Kazı Env. No: 1908

Buluntu Yeri ve Konteks: XM/16

Buluntu Tarihi: 2003

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

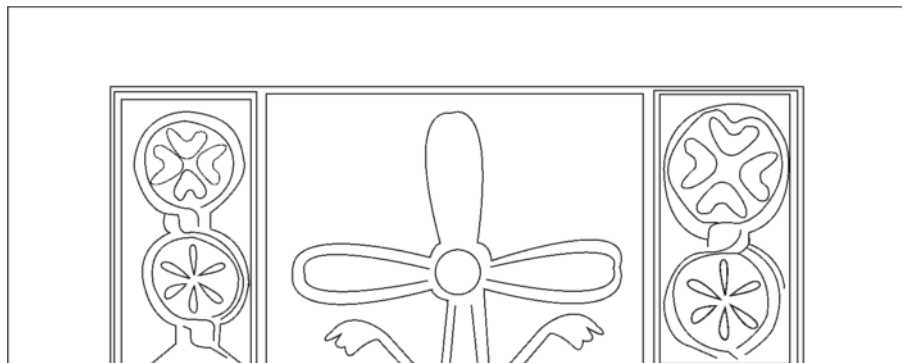
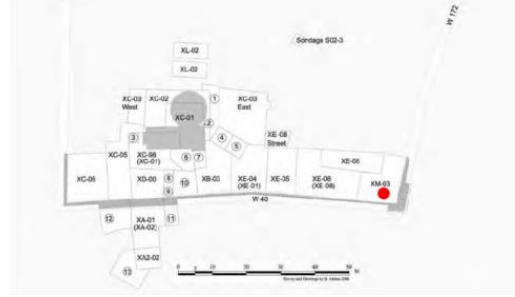
U: 1,365 m. **G:** 0,56 m. **Y:** 0,17 m.

Tanım: Tam halde olan levha parçasının ortasında haç kolları yuvarlatılmış Latin haçın bir varyantı yer almaktadır. Latin haçın sağ ve solundaki panellerde aynı bezeme kompozisyonu tekrarlanmıştır. Birbirlerine tekli düğümlerle bağlanan iki dairesel antrolog madalyon görülmektedir. Üst madalyonlarda yürek motifli yer alırken, alt madalyonlarda altı yapraklı çiçek motifleri ile bitkisel bezeme karşımıza çıkmaktadır.

Tarih Önerisi: Orta Bizans dönemi.

Ref:

Yayın: Lightfoot vd. 2007, fig.27

0 10 20 30 40 50 cm

Kat. No: 43

Kazı Env. No: 1917

Buluntu Yeri ve Konteks: XB/145

Buluntu Tarihi: 2003

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

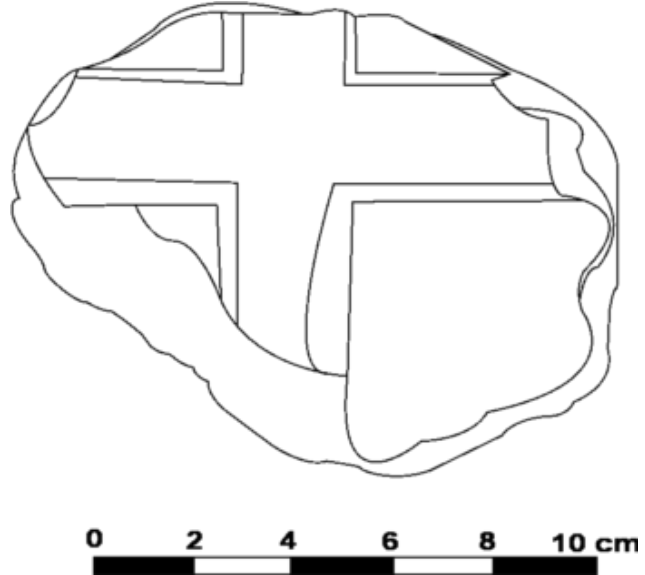
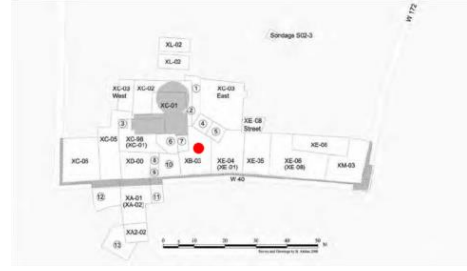
U: 0,15 m. **G:** 0,115 m. **K:** 0,045 m.

Tanım: Levha parçasının ön ve arka yüzü düzgün işlenmiştir. Ön yüzde yarım kalan haç kolları görülmektedir.

Tarih Önerisi: 6. yüzyıl.

Ref: Nussbaum 1965, taf.31, res.1; Effenberger ve Severin 1992, 112, 125, kat. no:40, abb.64-kat no:42; Nauman ve Belting 1966, 58, abb.21; Wessel 1957, 131; Effenberger, 1986, 294, abb.151; Niewöhner 2007, 249-250, no.292-293, abb.98-99; Peschlow 1984, 419, abb.8; Pülz ve Ruggendorfer 2004, 68, abb.16; Love 1974, 104, fig.30; Çavdar 2014, 89-90, kat. no. d-1-d-2; Fıratlı 1990, 154, 155, pl.94, no.306d, no.307c; Ötügen 1996, 89-90,105, taf.11.3-5; Hakan 2009, 62,76, kat. no. 42-56; Tezcan 1989, 150, res.175; Serin, 2014, 71, res.71

Yayın:

Kat. No: 44

Kazı Env. No: 1930

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/15

Buluntu Tarihi: 2004

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

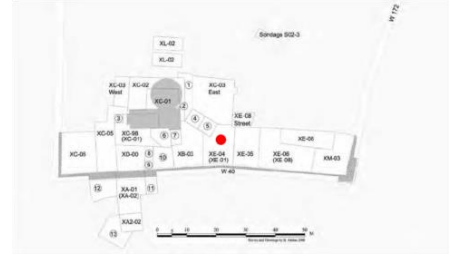
U: 0,16 m. **G:** 0,17 m. **K:** 0,06 m.

Tanım: Ön ve arka yüz düzgün işlenmiştir. Üst, alt ve yan yüzlerden levha parçası kırıktır. Ön yüzde kabartma tekniğiyle yapılmış bitkisel motif bulunmaktadır. Ön yüz alt kenar boyunca profillidir. Arka yüz bezemesizdir.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 45

Kazı Env. No: 1945

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/16

Buluntu Tarihi: 2004

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

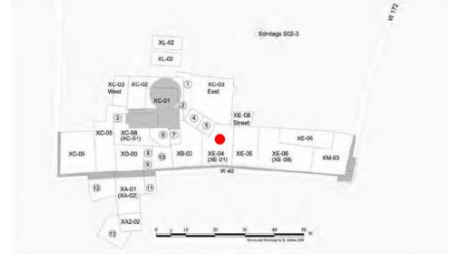
U: 0,09 m. **G:** 0,08 m. **K:** 0,05 m.

Tanım: Ön ve arka yüz düzgün işlenmiştir. Üst, alt ve yan yüzlerden levha parçası kırıktır. Ön yüzde kabartma tekniğiyle yapılmış bitkisel motif? bulunmaktadır. Ön yüz alt kenar boyunca profillidir. Arka yüz bezemesizdir.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 46

Kazı Env. No: 1954

Buluntu Yeri ve Konteks: XC East/28

Buluntu Tarihi: 2002

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

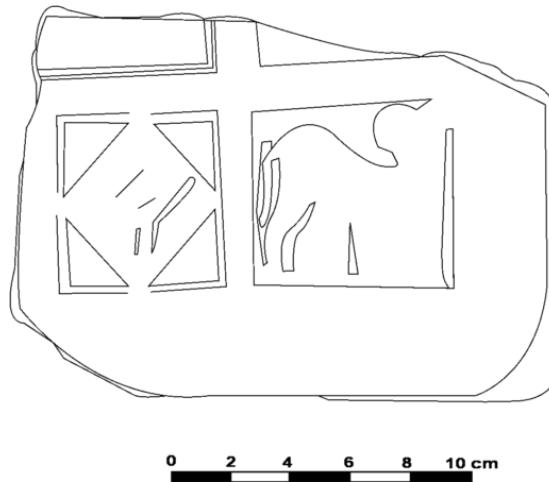
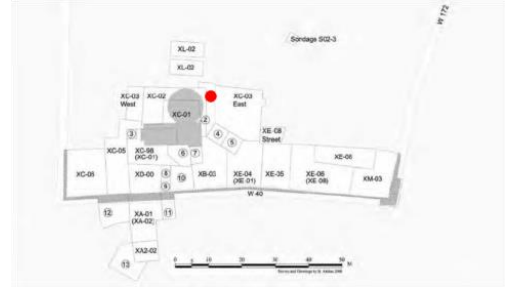
U: 0,18 m. **G:** 0,047 m. **Y:** 0,125 m.

Tanım: Levha parçasının üst ve sol yan yüzleri kırıktır. Bir şeritle ikiye ayrılan panellerin içinde kabartma tekniğiyle yapılmış hayvan figürleri bulunmaktadır.

Tarih Önerisi: 6. yüzyıl

Ref: Terry 1988, no.119,121; Siena 2001, fig.21; Martinelli 1966, figs.5-10

Yayın:

Kat. No: 47

Kazı Env. No: 1956

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/712

Buluntu Tarihi: 2004

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

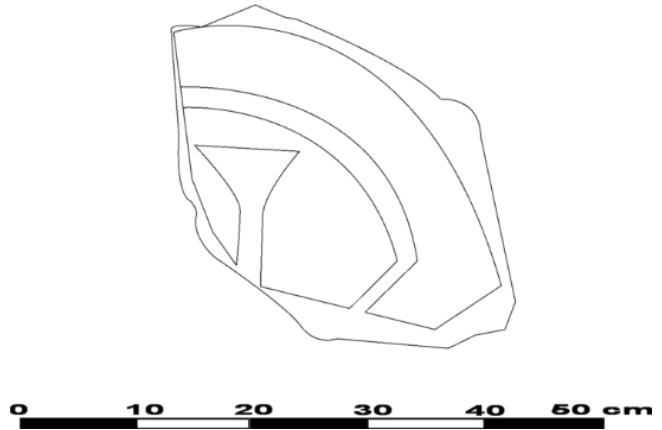
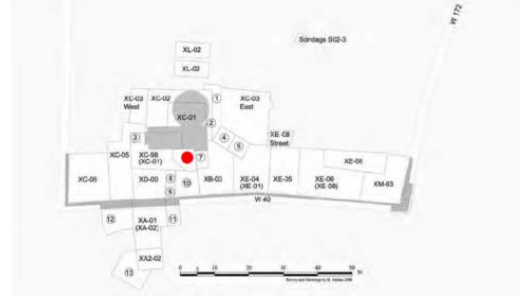
U: 0,29 m. **G:** 0,29 m. **K:** 0,049 m.

Tanım: Ön ve arka yüzü düzgün işlenmiştir. Levha parçasının yalnızca madalyon kısmının dörtte biri kalmıştır. Madalyon içinde Latin haçının kuzey haç kolu mevcuttur.

Tarih Önerisi: 6. yüzyıl.

Ref: Keşoğlu 1970, r.46 k. no.43 s.42 env. no.1606; Büktel 1989, s.42; Tezcan 1989, r.174 s.150; Parman 2002, r.120, s.169

Yayın:

Kat. No: 48

Kazı Env. No: 1986A

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/19

Buluntu Tarihi: 2005

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

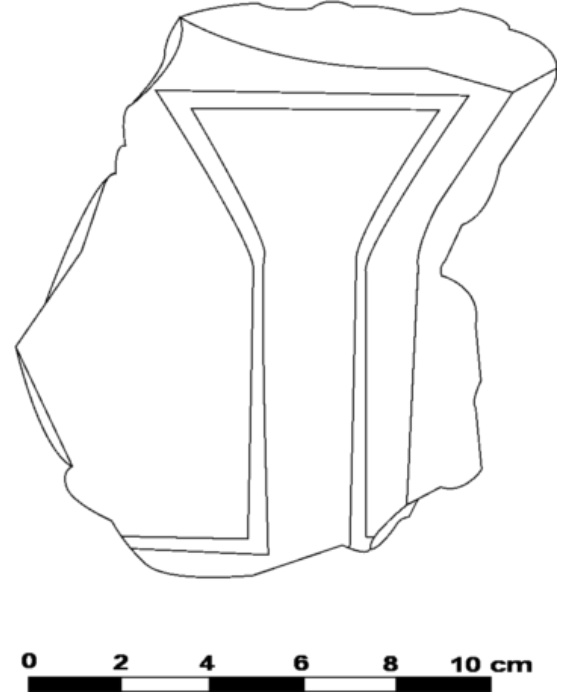
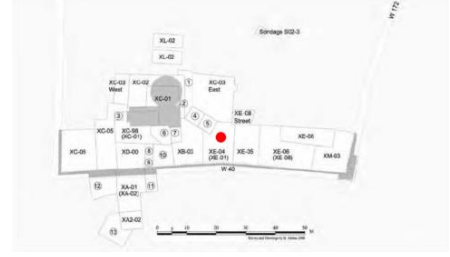
U: 0,105 m. **G:** 0,14 m. **K:** 0,05 m.

Tanım: Ön ve arka yüzleri düzgün işlenmiştir. Levha parçası dört yönden kırıktır. Latin haçının kuzey haç kolu mevcuttur.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 49

Kazı Env. No: 1533

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/11

Buluntu Tarihi: 1998

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

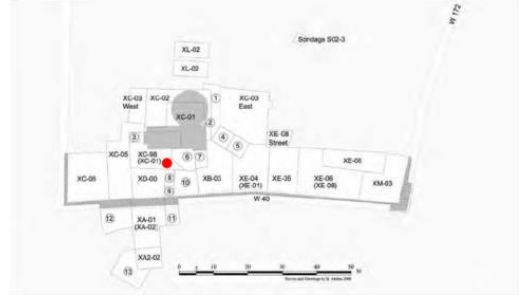
U: 0,16 m. **G:** 0,095 m. **K:** 0,034 m.

Tanım: Levha parçasının ön ve arka yüzü düzgün işlenmiştir. Ön yüzünde bir delik etrafında iki eşmerkezli daire bulunmaktadır.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 50

Kazı Env. No: 1547

Buluntu Yeri ve Konteks: XC

Buluntu Tarihi: 1998

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

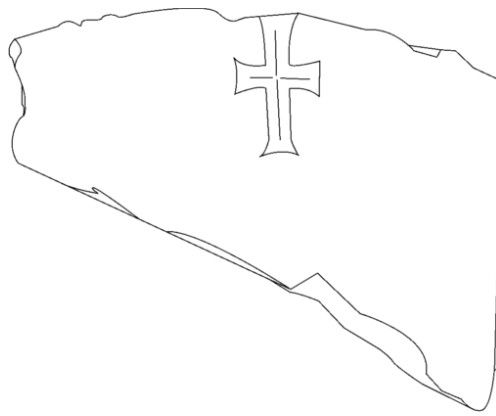
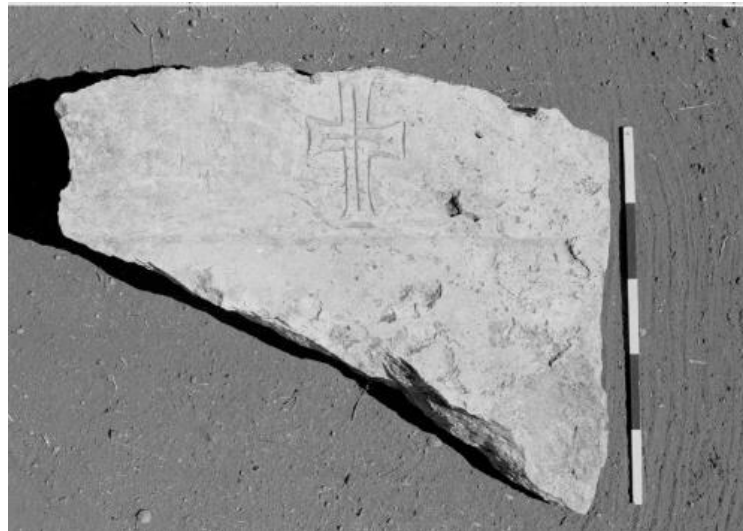
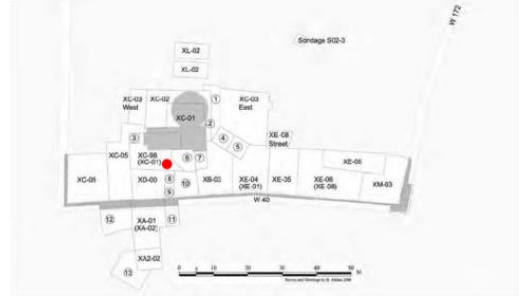
U: 0,65 m. **G:** 0,15 m. **K:** 0,54 m.

Tanım: Ön ve arka yüz düzgün işlenmiştir. Üst, alt ve yan yüzlerden levha parçası kırıktır. Ön yüzde kazıma tekniği ile yapılmış Latin haçı yer almaktadır. Ön yüz alt kenar boyunca profillidir. Arka yüz bezemesizdir.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

0 2 4 6 8 10 cm

Kat. No: 51

Kazı Env. No: 1509

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/40

Buluntu Tarihi: 1998

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

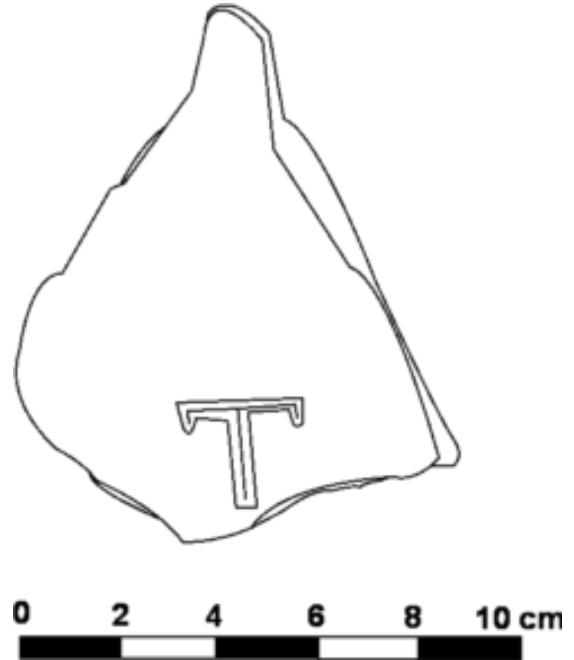
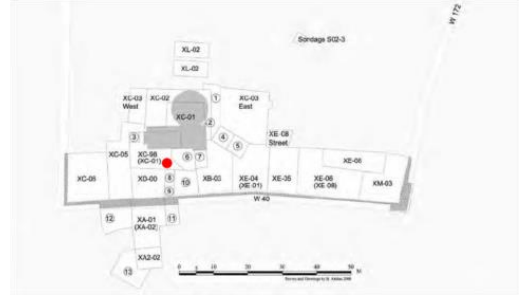
U: 0,093 m. **G:** 0.077 m. **K:** 0,016 m.

Tanım: Tüm kenarları kırık olan levha parçasının üst yüzeyine kazılmış “T” harfi okunmaktadır.

Tarih Önerisi: İmparatorluk Dönemi ya da Erken Bizans Dönemi

Ref:

Yayın: Lightfoot 2017, 44

Kat. No: 52

Kazı Env. No: 1745

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/205

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

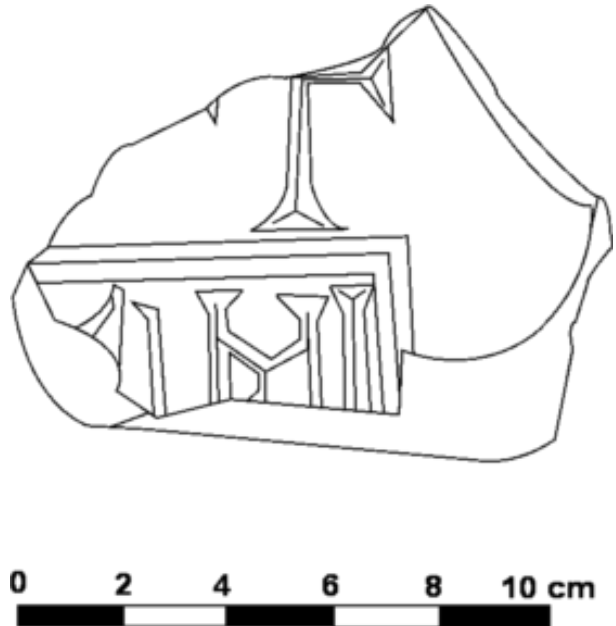
U: 0,11 m. **G:** 0,083 m. **Y:** 0,024 m.

Tanım: Levha parçasının ön ve arka yüzü düzgün işlenmiştir. Ön yüzünde bir yazıt bulunmaktadır. Harflerin çevreleyen panelin sağ üst köşesinde muhtemelen bir haçın kalan bölümü gözükmemektedir. Panelin içinde okunabilen harfler ise şunlardır: “εἰμί”.

Tarih Önerisi: 6. yüzyıl.

Ref:

Yayın: Lightfoot 2017, 160

Kat. No: 53

Kazı Env. No: 1263

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/12

Buluntu Tarihi: 1998

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

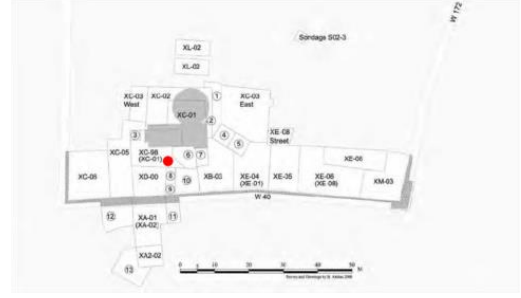
U: 0,275 m. **G:** 0,155 m. **K:** 0,086 m.

Tanım: Levha parçasının ön ve arka yüzü düzgün işlenmiştir. Ön yüzündeki kenarı boyunca profil takip etmektedir.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 54

Kazı Env. No: 1538

Buluntu Yeri ve Konteks: XA/46

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

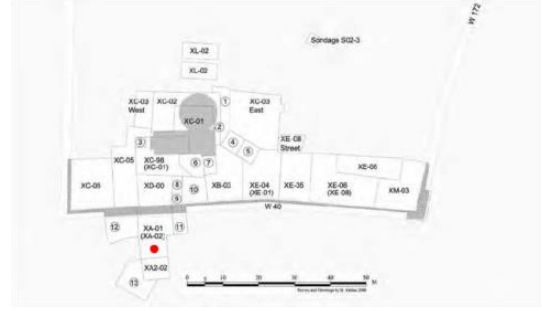
U: 0,06 m. **G:** 0,12 m. **K:** 0,12 m.

Tanım: Levha parçasının ön ve arka yüzü düzgün işlenmiştir. Ön yüzündeki kenarı boyunca profil takip etmektedir.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 55

Kazı Env. No: 1544

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/140

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

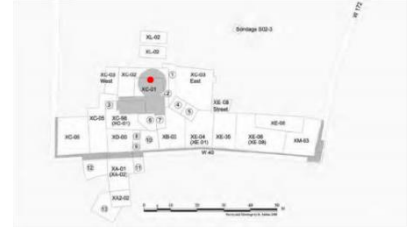
U: 0,225 m. **G:** 0,16 m. **K:** 0,04 m.

Tanım: Levha parçasının ön ve arka yüzü düzgün işlenmiştir. Ön yüzündeki kenarı boyunca profil takip etmektedir.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 56

Kazı Env. No: 1578

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/300

Buluntu Tarihi: 2002

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

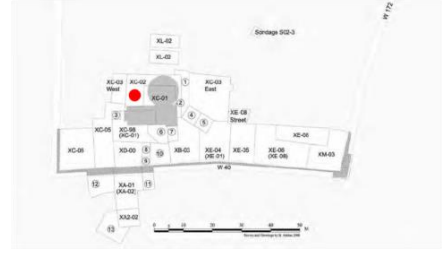
U: 0,19 m. **G:** 0,154 m. **K:** 0,059 m.

Tanım: Levha parçasının ön ve arka yüzü düzgün işlenmiştir. Ön yüzündeki kenarı boyunca profil takip etmektedir.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 57

Kazı Env. No: 1609

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/367

Buluntu Tarihi: 2002

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

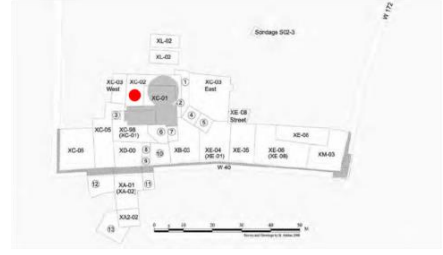
U: 0,19 m. **G:** 0,13 m. **K:** 0,5 m.

Tanım: Levha parçasının ön ve arka yüzü düzgün işlenmiştir. Ön yüzündeki kenarı boyunca profil takip etmektedir.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 58

Kazı Env. No: 1682

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/412

Buluntu Tarihi: 2003

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

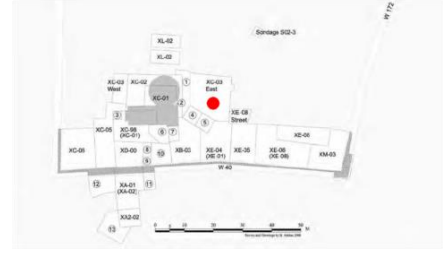
U: 0,9 m. **G:** 0,105 m. **K:** 0,055 m.

Tanım: Levha parçasının ön ve arka yüzü düzgün işlenmiştir. Ön yüzündeki yan kenarlar boyunca takip eden profil 90 derece açı ile birleşmektedir.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 59

Kazı Env. No: 1697

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/311-325

Buluntu Tarihi: 2002

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

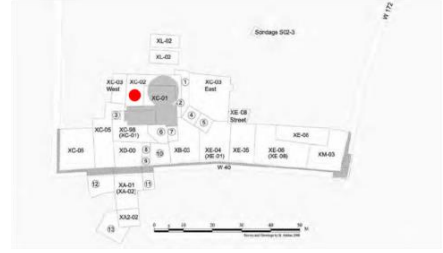
U: 0,145 m. **G:** 0,175 m. **K:** 0,023 m.

Tanım: Levha parçasının ön ve arka yüzü düzgün işlenmiştir. Ön yüzündeki kenarı boyunca profil takip etmektedir.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 60

Kazı Env. No: 1845

Buluntu Yeri ve Konteks: XA/89

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

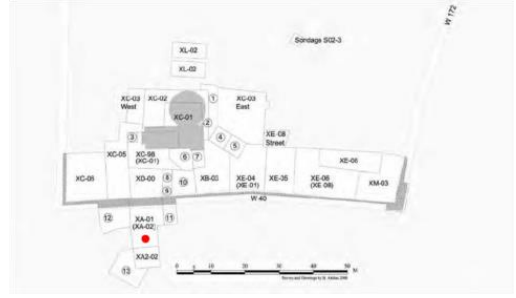
U: 0,146 m. **G:** 0,153 m. **K:** 0,52 m.

Tanım: Levha parçasının ön ve arka yüzü düzgün işlenmiştir. Ön yüzündeki kenarı boyunca profil takip etmektedir.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 61

Kazı Env. No: 1846

Buluntu Yeri ve Konteks: XA/89

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

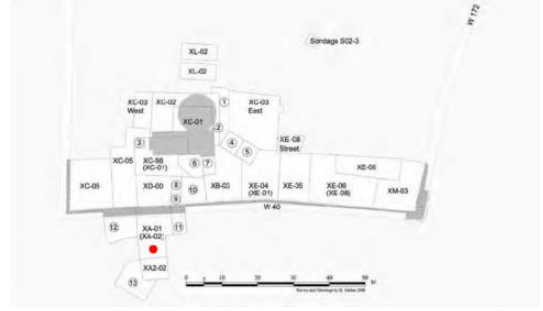
U: 0,24 m. **G:** 0,08 m.

Tanım: Levha parçasının ön ve arka yüzü düzgün işlenmiştir. Ön yüzündeki kenarı boyunca profil takip etmektedir.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 62

Kazı Env. No: 1847

Buluntu Yeri ve Konteks: XA/94

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

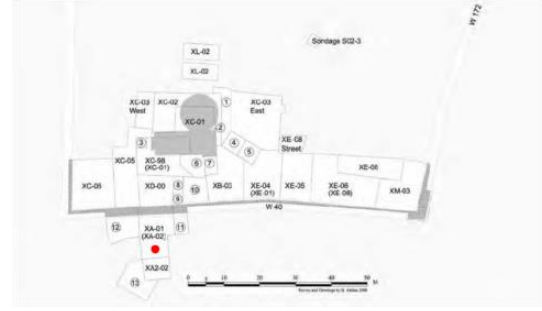
U: 0,23 m. **G:** 0,18 m.

Tanım: Levha parçasının ön ve arka yüzü düzgün işlenmiştir. Ön yüzünde iki yan kenarı boyunca takip eden profil 90 derece açı ile birleşmektedir.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 63

Kazı Env. No: 1858

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/14

Buluntu Tarihi: 2004

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

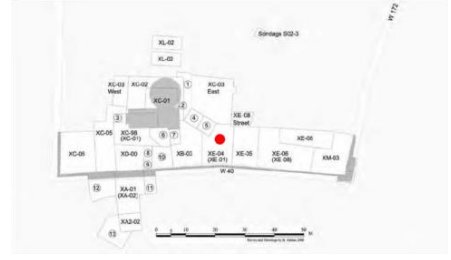
U: 0,11 m. **G:** 0,12 m.

Tanım: Ön ve arka yüzü düzgün işlenmiş olan levha parçasının üst, alt ve yan yüzleri kırıktır. Ön yüz üst kenar boyunca profillidir.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 64

Kazı Env. No: 1861

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/14

Buluntu Tarihi: 2003

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

U: 0,09 m. **G:** 0,07 m.

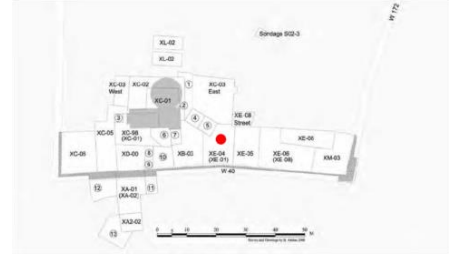
Tanım: Ön ve arka yüz düzgün işlenmiştir. Ön yüz kenar boyunca profil takip etmektedir.

Arka yüz düzdür.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 65

Kazı Env. No: 1877

Buluntu Yeri ve Konteks: XA

Buluntu Tarihi: 2002

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

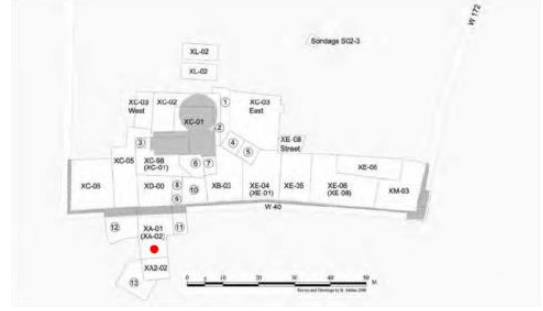
U: 0,09 m. **G:** 0,07 m.

Tanım: Levha parçasının ön ve arka yüzü düzgün işlenmiştir. Ön yüzündeki kenarı boyunca profil takip etmektedir.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 66

Kazı Env. No: 1928

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/12

Buluntu Tarihi: 2004

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

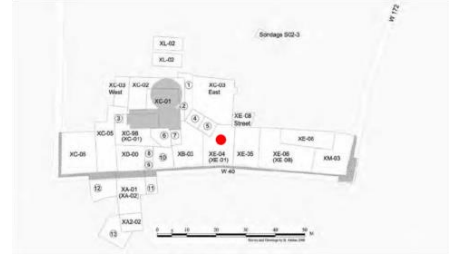
U: 0,14 m. **G:** 0,17 m. **K:** 0,07 m.

Tanım: Ön yüz kenar boyunca profil takip etmektedir. Arka yüz düzdür.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 67

Kazı Env. No: 1932

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/12

Buluntu Tarihi: 2004

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

U: 0,101 m. **G:** 0,125 m. **K:** 0,05 m.

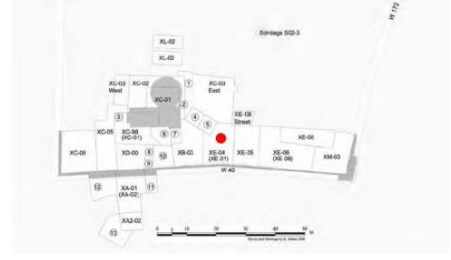
Tanım: Ön ve arka yüz düzgün işlenmiştir. Ön yüz kenar boyunca profil takip etmektedir.

Arka yüz düzdür.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 68

Kazı Env. No: 1982

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/12

Buluntu Tarihi: 1998

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

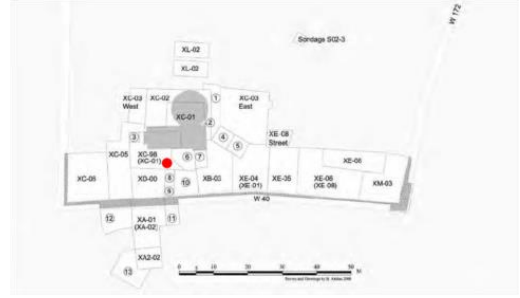
U: 0,18 m. **G:** 0,14 m. **K:** 0,07 m.

Tanım: Üç tarafı da kırık olan bir levha parçasının kenarıdır. Yan yüz boyunca profil takip etmektedir.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 69

Kazı Env. No: 2265

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/84

Buluntu Tarihi: 2005

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

U: 0,1 m. **G:** 0,08 m. **K:** 0,03 m.

Tanım: Ön ve arka yüzü düzgün işlenmiştir. Ön yüz kenar boyunca profil takip etmektedir. Arka yüz düzdür. Üst, alt ve yan kenarları kırıktır.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

Kat. No: 70

Kazı Env. No: 3206

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/978

Buluntu Tarihi: 2005

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

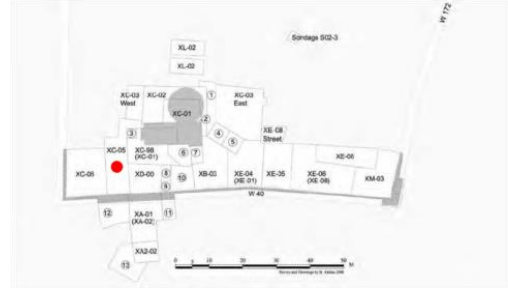
U: 0,09 m. **G:** 0,14 m. **K:** 0,033 m.

Tanım: Ön ve arka yüzü düzgün işlenen levha parçasının üst, yan ve alt yüzleri kırıktır. Üst ve sol yan yüzey boyunca devam eden profil 90 derece açı ile birleşmektedir.

Tarih Önerisi: 6. yüzyıl.

Ref: Nussbaum 1965, taf.31, res.1; Effenberger ve Severin 1992, 112, 125, kat. no:40, abb.64-kat no:42; Nauman ve Belting 1966, 58, abb.21; Wessel 1957, 131; Effenberger, 1986, 294, abb.151; Niewöhner 2007, 249-250, no.292-293, abb.98-99; Peschlow 1984, 419, abb.8; Pülz ve Ruggendorfer 2004, 68, abb.16; Love 1974, 104, fig.30; Çavdar 2014, 89-90, kat. no. d-1-d-2; Fıratlı 1990, 154, 155, pl.94, no. 306d, no.307c; Ötügen 1996, 89-90,105, taf.11.3-5; Hakan 2009, 62,76, kat. no.42-56; Tezcan 1989, 150, res.175; Serin 2014, 71, res.71

Yayın:

Kat. No: 71

Kazı Env. No: 3278

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/507

Buluntu Tarihi: 2003

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

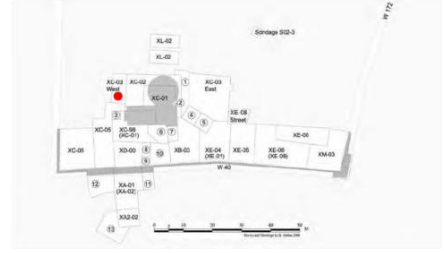
U: 0,11 m. **G:** 0,12 m.

Tanım: Tüm kenarları kırık olan levha parçasının ön yüzünün kenarı boyunca profilli olduğunu düşünmekteyiz. Arka yüzü ise düzdür.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın:

3.1.3.2. Şarap Üretim Elemanları

3.1.3.2.1. Ağırılık

Kat. No: 72

Kazı Env. No: 2016

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/42

Buluntu Tarihi: 2005

Malzeme: Kireç taşı

Ölçüler:

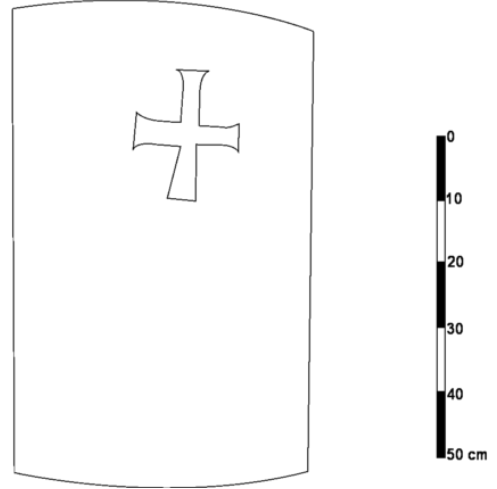
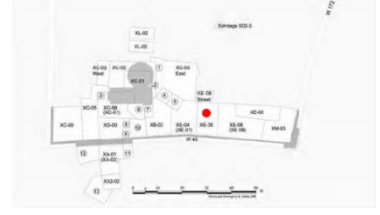
Y: 0,82 m. **Ç:** 0,92 m.

Tanım: Üzümleri ezmek için kullanılan baskı kolunun oturduğu pres taşı silindirik gövdelidir. Üst yüzeyinde baskı kolunun oturduğu oyuk bulunmaktadır. Ön yüzüne kabartma tekniğiyle Latin haçı işlenmiştir.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın: Ivison 2012, 138

3.1.3.2.2. Baskı Kütüğü Payesi

Kat. No: 73

Kazı Env. No: 2105

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/270

Buluntu Tarihi: 2006

Malzeme: Kireç taşı

Ölçüler:

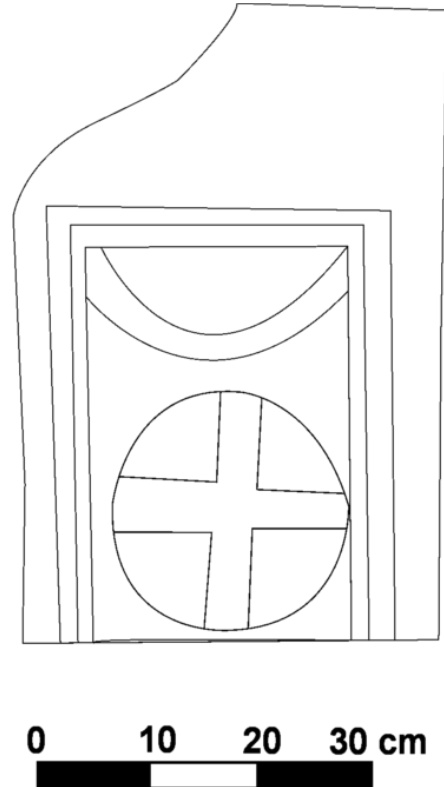
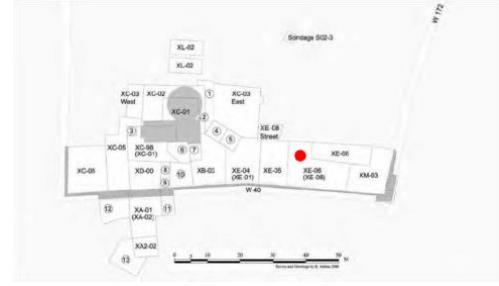
U: 0,685 m. **G:** 0,36 m. **Y:** 0,575 m.

Tanım: Pres için kullanılan kütüğü tutan taş direktir. Ön yüzünde dikdörtgen panel içinde kabartma tekniğiyle haç işlenmiştir. Yan yüzünde ahşap kirişin geçmesi için oyuk açılmıştır.

Tarih Önerisi: 7-9. yüzyıl.

Ref:

Yayın: Ivison 2012, 138

Kat. No: 74

Kazı Env. No: 2106

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/270

Buluntu Tarihi: 2006

Malzeme: Kireç taşı

Ölçüler:

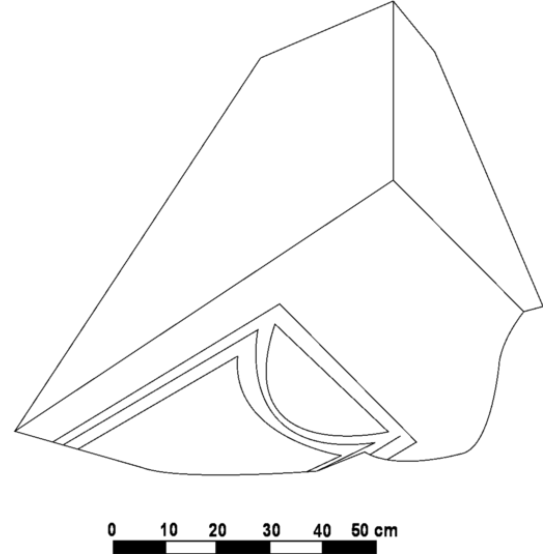
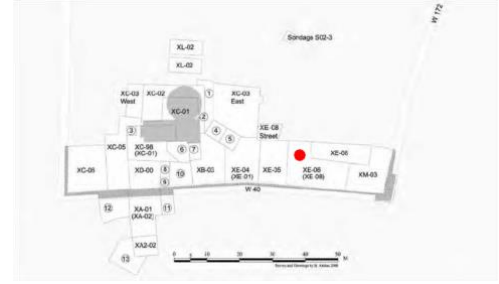
U: 0,645 m. **G:** 0,36 m. **Y:** 0,595 m.

Tanım: Pres için kullanılan kütüğü tutan taş direktir. Ön yüzünde dikdörtgen panel işlenmiştir. Yan yüzünde ahşap kirişin geçmesi için oyuk açılmıştır.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın: Iverson 2012, 138

Kat. No: 75

Kazı Env. No: 2095

Buluntu Yeri ve Konteks: XE

Buluntu Tarihi: 2005

Malzeme: Kireç taşı

Ölçüler:

U: 1,06 m. **G:** 0,445 m. **Ç:** 0,29 m.

Tanım: Preslerde ezilen üzüm suyunun toplama tanklarına ulaşması için kullanılan oluktur.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın: Ivison 2012, 138

3.1.3.2.4. Tekne

Kat. No: 76

Kazı Env. No: 1741

Buluntu Yeri ve Konteks: XB/116

Buluntu Tarihi: 2003

Malzeme: Kireç taşı

Ölçüler:

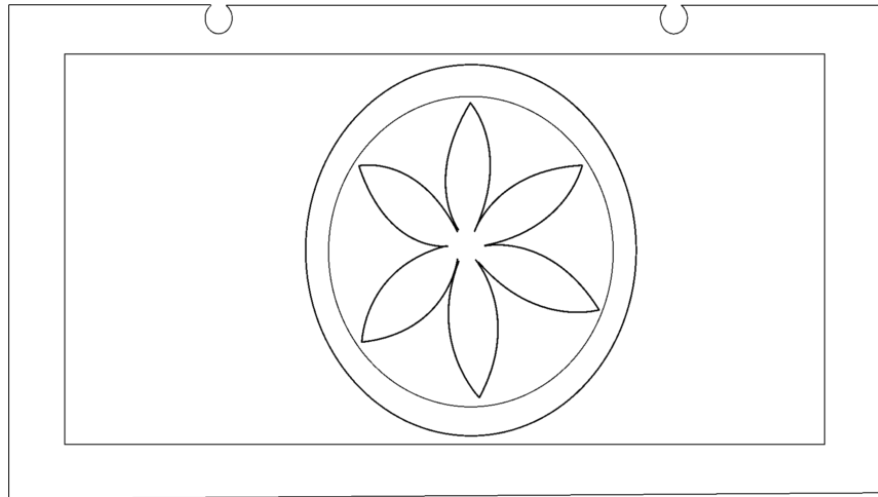
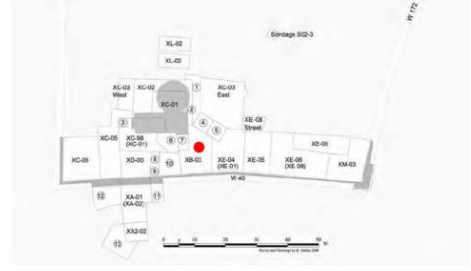
Uzunluk: 1,56 m. **Genişlik:** 0,655 m. **Çap:** 0,82 m.

Tanım: Preslerde ezilen üzüm suyunun toplandığı ışıktır. Teknenin ön yüzünde kabartma tekniğinde yapılmış daire içinde altı sivri yapraklı çiçek motifi yer alır.

Tarih Önerisi:

Ref:

Yayın: Ivison 2007, fig.15; Ivison 2012, 138

0 10 20 30 40 50 cm

4. DEĞERLENDİRME

4.1. Taş Eserler

4.1.1. Mimari İşlevli Taş Eserler

4.1.1.1. Sütun Kaidesi

Sütun kaidesi, taşıyıcı bir öge olan sütun ve zemin arasında kalan strüktürel işlevli mimari plastik öğedir. Antik çağ mimarlığında ortaya çıkan iki kaide tipi vardır. Bunlardan ilki Ege adaları ve Batı Anadolu’da görülen “İon” tip de denilen Anadolu tipidir. Bu tip plinthus üzerinde sırayla iki trokhilus, spira ve torus kısmından oluşmaktadır. Diğer tip ise MÖ. 5. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan ve adına Attik tipi denilen sütun kaideleridir. Bu tip ise genel manada yine bir plinthus üzerinde dış bükey alt torus, iç bükey trokhilus ve dış bükey üst torus bölümü ile sonlanmaktadır. Attik tipi üç ana grup olan Tip A, B, C ve A ile C grubunun alt grupları olan A1, A2 ve C1, C2’den oluşmaktadır.⁸¹ Yıldız Ötüken’in yaptığı bu tipolojideki A tipinin bölümlerinde yer almayan, ancak sonradan Çiğdem Temple’nin belirttiği spira bölümü de vardır.⁸² Ötüken’in tipolojisindeki A tipi plinthus, alt torus, trokhilus ve üst torus bölümlerine ilaveten Temple alt torus ve trokhilus arasında kalan spira bölümünün de bu tipin karakteristik özelliklerinden olduğunu söylemekte ve bu sıralamaya göre kaidenin bölümlerini değerlendirmektedir.

B tipini ise araştırmacılar farklı isimlerle nitelendirmişlerdir. Kramer ve Ötüken tipolojisinde “işlenmemiş temel” anlamına gelen “rohformbasen” ifadesini kullanmıştır.⁸³ Niewöhner ise “kötü işçilikli” anlamında “bossenbasen” olarak isimlendirmiştir.⁸⁴ Alpaslan da “basit formlu kaideler” olarak tanımlamıştır.⁸⁵ A tipinden farklı olarak bu tipte trokhilus bulunmaz ve plinthus, alt torus ve üst torus şeklinde bir düzen bulunmaktadır. Bu tipin örneklerine Kalenderhane Camii yanındaki hamam yapısında,⁸⁶ İstanbul Studios Manastır Kilisesi’nde, Silifke Meryemlik Bazilikası ve Efes

⁸¹Ötüken, a.g.k., 1996.

⁸²Ç. Temple (2013). Konya/İkonion ve çevresinde bulunan Bizans dönemi taş eserleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 359.

⁸³J. Kramer (1970). *Attische Säulenbasen des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. Und Ihre Rohform*. Banner Jahrbücher, 170. s. 271-278; Ötüken, 1996, a.g.k.

⁸⁴Niewöhner, a.g.k., 2007a.

⁸⁵Alpaslan S. (2001). *Anadolu Medeniyetleri Müzesindeki Bizans Dönemi taş eserleri*. Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yılı. Ankara: Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi. s. 273-274.

⁸⁶Müller – W. Wiener (1998). *İstanbul’un tarihsel coğrafyası. 17. yüzyıl başlarına kadar Byzantion Konstantinopolis-İstanbul*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 49-50, resim 28.

Hagios Ioannes Bazilikası'nda⁸⁷ rastlanmaktadır. Asgari Prokonnesos'taki mermer ocaklarında sütun kaidelerinin üretim aşamalarında çok sayıda bu tip kaide olduğunu belirtmektedir.⁸⁸ B tipi kaidelerin basit formlarına rağmen bu denli fazla kullanımının nedeni başta işçilik maliyetlerinin düşük olması, artan sütun kaidesi ihtiyacını karşılama amacı vardır. C tipi kaideler ise yalnızca yarımküre bir alt torusa sahip olması ile B tipinden ayrılmaktadır.

Amorium Büyük Mekân kazılarında 5'i tam, 3'ü parça halinde toplam 8 sütun kaidesi ele geçmiştir. Yıldız Ötüken'in tipolojisini baz alarak sınıflandırdığımız sütun kaidelerinden Tip A grubuna giren 1 tam ve iki parça kaide bulunmaktadır. Tam halde günümüze ulaşan sütun kaidesinin kare plinthus üzerinde dış bükey torusu ve iç bükey trokhilus net biçimde gözükmetedir(kat. no. 1). Ancak üst torustan itibaren kırık olan kaidenin bu bölümü için tam bir betimleme yapmak zordur. Parça olarak günümüze ulaşan kaidelerden ilki(kat. no. 3) tanımlanabilirlik açısından daha sağlam günümüze ulaşmıştır. Dörtte üçü günümüze ulaşan kaidenin dörtgen plinthusu üzerinde, dış bükey alt torusu spiralar arasında kalan iç bükey trokhilus izler ve üst torus ile sonlanır. Diğer kaide parçası(kat. no. 2) ise nispeten daha fazla zarar görmüştür. Plinthusu neredeyse ortadan kaybolan kaidenin alt torusunu çok ince bir tabaka halinde kalmış trokhilus sonlandırır. Üst torustan ise söz etmemiz mümkün değildir. Attik Tip A kaidelerin 4. yüzyıla ait erken örnekleri İtalya'da görülmektedir. Yunanistan, başkent Konstantinopolis ve Anadolu örnekleri ise 5.-6. yüzyıla tarihlendirilmektedir.⁸⁹ Bundan dolayı Amorium Büyük Mekân'da ele geçen Tip A kaideleri 4.-6. yüzyıllara tarihlendirmek mümkündür.

Tip B grubunda incelenen 5 adet kaideden biri parça halinde günümüze ulaşmıştır. Bu kaide parçasını ancak alt torusun ve üst torusun trokhilus ile birleştiği kısımda kalan kalıntılardan ayırt edilerek bu tipe yerleştirilmiştir(kat. no. 8). Bu tipe ait diğer üç kaidede(kat. no. 4-6) kare plinthus üzerinde açısı dik bir alt torus ve neredeyse kaybolmuş

⁸⁷R. Krautheimer (1986). *Early Christian and Byzantine Architecture*. Yale University Press. s. 104, resim 243.

⁸⁸N. Asgari (1992). *Observations on two types of quarry-items from Proconnesus: column-shafts and column-bases*. Ancient stones: quarrying, trade and provenance (Ed. M. Waelkens, N. Herz ve L. Moens), Leuven, s. 73-80; N. Asgari (1995). *The Proconnesian production of architectural elements in late antiquity, based on evidence from the marble quarries*, Constantinople and its hinterland (Ed. C. Mango ve G. Dagron) Cambridge, s. 263-288.

⁸⁹Gough, 1968, resim 10; Yıldırım, 2006, s. 26-29, 115-116, kat.no. 001-006; Temple, 2011, s. 539, 543, no. 1; Niewöhner, 2007a, s. 201-202, levha 24/1- 4, 25/1, 5, 6; Keskin, 2010, s. 33-35, 234-239, kat.no. 1 3; Ötüken, 1996, s. 152-153, 155, levha 24/2- 4, 25/5; Türker, 2011, s. 554, 560, no.1; Niewöhner 2007b, s. 9, resim 1-3; Crawford 1991, s. 3-4, resim 7-10;Doğan, 2006, s. 212, no. 8.

iki düz şerit halini almış dik açılı bir üst torus ve yine formunu tamamen kaybetmiş düz profil şeklinde bir trokhilus yer alır. Bu tipin en basit hali olarak karşımıza çıkan son kaide(kat. no. 7) ise kare plinthus ve dik açılı iki torustan oluşmaktadır. Trokhilus ise tamamen kaybolmuştur.

Anadolu'daki çeşitli kazılarda, müzelerde, Bursa ve çevresinde, Konstantinopolis'te Attik Tip B kaidelerin örneklerine rastlanmaktadır.⁹⁰ Tip B grubuna ait 3 kaide Büyük Mekân III. no'lu hamam yapısının yıkıntıları arasında in-situ bulunmuştur. III. no'lu hamam yapısının stratigrafik bulgularında alt tabakalarda M.S. 6. yüzyıl, üst tabakalarda M.S. 11. yüzyıla tarihlenen sikkeler ve seramik buluntular ele geçmiştir. Yapı M.S. 6. yüzyılda yapımından kısa bir süre sonra yıkılmış ve 11. yüzyıla kadar da bir daha kullanılmamıştır.⁹¹ Dolayısıyla benzer örnekleri ve bu veriler dikkate alındığında kaideleri en geç 6. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

⁹⁰U. Peschlow, A. Peschlow (1977-1978). Die Sammlung Turan Beler in Kumbaba bei Şile. Antike und Byzantinische denkmaler von der Bithynischen Schwarzmeerküste. *Istanbul Mitteilungen*. Band 27-28. 326, Şile, Kat. no.:34, Lev.:116/3; Ötügen, 1996a, **a.g.k.**, Kemaliye, Nr.:1, Taf 26, S.:156, Güzelyalı, Nr.:4, Taf.:26, S.:156, Pelekete, Nr.:2, Taf.:26, S.:158, Gölyazı, Nr.:5, Taf.:24, S.:153.; A. Tiryaki (2016). Bursa İli, Nilüfer İlçesinde Bulunan Bizans Dönemine Ait Mimari Plastik Taş Eserler. M Şahin, S. Sevim, D. Yavaş (Editörler). *Odrysyes'ten Nilüfer'e Uluslararası Nilüfer Sempozyumu* içinde (s.824). Ankara: Özyurt Matbaacılık. Gölyazı, Res.:16, S.:824.; A. Pralong (2003). Matériel Archéologique Errant. B. Geyer, J. Lefort (Editörler). *La Bithynie au Moyen Âge* içinde (s.239). Paris. İznik Çakırca, Fot.:35, S.:239; A. Ç. Türker (2018). *Byzantine Architectural Sculpture in Çanakkale*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat. Çanakkale, Çardak Köyü, Nr.:557, Fig.:678, S.:287.; Niewöhner, 2007a, **a.g.k.**, Kütahya ve çevresi, Saray, Nr.:12, Taf 1, S.:202, Yaylababa, Nr.:14, S.:202, Yenigüney, Taf.:1, Nr.:15, S.:202, Aizanoi, Nr.:17, Taf.:2, S.:203, Yenicearmutçuk, Taf.:2, Nr.:20, Taf.:2, S.:203.; Temple, **a.g.k.**, 2013, Konya Alaeddin Cami, Kat. no.:24.SK24, Res.:74, S.:82, Dokuzun Han, Kat. no.:25.SK25, Res.:75, S.:83, Ali Gov Medresesi, Kat. no.:26.SK25, Res.:76, S.:83.; A. Arslan (2014). *Konya Çevresi Bizans Dönemi Mimari Plastigi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doğanhisar, Res.:4, Kat. no.:4, S.:112.; M. Çavdar (2014). *Kırklareli Vizeden Geç Antik-Bizans Dönemi Mimari Plastik Taş Eserler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. Kırklareli Vize, Atatürk Caddesi, Belediye Binası, Kat. No: K-2, S.:161, Ayasofya iç mekan, Kat. no.: K-3, S.:162; G. Hakan (2009). *Kocaeli Müzesindeki Bizans Devri Mimari Plastikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kocaeli Müzesi, Env. No.: 983, Kat. no.:39, Res.:39, S.:58.; Alpaslan, 2001a, **a.g.k.**, Ankara Medeniyetleri Müzesi, Env. No.:30.5.67, Res.: 13, S.:273.; A. Andıç (2012). *İzmir Arkeoloji Müzesindeki Bizans Dönemi Taş Eserleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir Arkeoloji Müzesi, Res.:4, Kat. no.:4, S.19, Res.:5, Kat. no.:5, S.:20.; F. A. Gür (2006). *Uşak Yakınındaki Frigya Sebastesi (Selçukler)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Uşak Arkeoloji Müzesi deposu, D109, S.:110, D110, S.:110.; Keskin, 2010, **a.g.k.**, Çorum Müzesi, Kat. no.:8, Res.:8, S.:40, Env. No.:31-1-77, Kat. no.:9, Res.:9, S.:41, Env. No.: 31-2-77, Kat. no.:10, Res.:10, S.:42, Kat. no.:11, Res.:11, S.:43.

⁹¹Lightfoot ve Arbel, 2003, **a.g.k.**, 523; Koçyiğit, 2006, **a.g.k.**, 52-60.

4.1.1.2. Sütun

Sütun genellikle daire, kare veya çokgen gibi geometrik plana sahip olan sütun başlığı ve kaidesinin arasında kalan çoğunlukla yekpare taşıyıcı unsurdur.⁹² Yapıda örtü elemanlarını duvarlarla birlikte taşıyan ve nefleri ayırmak için kullanılan statik taşıyıcı parçalardır. Ayrıca birinci kullanımının yanı sıra devşirme malzeme olarak da oldukça yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Her ne kadar Roma dönemine ait sütunlar kullanılmaya devam etse de Bizans'ın kendine has sütunları da vardır. Bizans mimarisinde, özellikle erken dönemde bazilikal yapıların plan tipi olarak tercih edilmesinden dolayı bu yapılardaki nef ayrımlarında çokça sütun kullanımı görülmektedir.⁹³ Sütunlar burmalı, yivli, çifte, sekizgen ve sade şekillerde karşımıza çıkarlar. Bu sütunların üzerlerinde bezeme, monogram ve yazıtlara da rastlamak mümkündür.

Büyük Mekân'da on sütun(kat. no. 9-18) ortaya çıkmıştır. Çapları 27,5 ile 33,5 cm arasında olan sütunların malzemesi mermerdir. Sütunlardan altı tanesinin üst ve alt tarafları kırık, dört tanesinin ise kaideleriyle birlikte yalnızca alt kısımları vardır. Alt gövde olan parçalardan ikisinin(kat. no. 15-16) tabanında oldukça kalın bir torus diğerinde(kat. no. 18) ise onlara göre nispeten daha ince bir torus yer almakta, son parça(kat. no. 17) ise ince bir bilezik ile sonlanmaktadır. Ayrıca bu parçalardan hariç bir torusa ait yazıtlı parçada bulunmaktadır. Parçalardan sekizi Büyük Mekân hamam yapısındaki poligonal bölümde yapılan kazılarda ortaya çıkmış ve bu parçalar yapının örtüsünü taşıma görevi görmekteydiler. Parçalardan diğer ikisi(kat. no. 13,18) ise farklı yapı bakiyelerine ait olup çapları hamam yapısında ortaya çıkan sütunlardan daha küçüktür. Bu parçalardan biri(kat. no. 18) yazıtlı ve üstündeki yazıtta;

I

KEBOHΘEI K(ύρι)ε βοήθει

N

⁹²M. Sözen ve Uğur Tanyeli (2015). *Sanat kavramı ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi; . . . (1991). Column. *The Oxford Dictionary of Byzantium*; R. Ousterhout (2016). *Bizans'ın yapı ustaları*. (Çev: Fügen Yavuz), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 160-162.

⁹³Ç. Temple (2001). *Erken Bizans dönemi sütun başlıkları tipleri ve terminolojisi üzerine bir çalışma*. (Ed: M. Sacit Pekak), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

okunmaktadır. Sütunun torusuna ait olan parçanın(kat. no. 19) üzerinde ise kazınmış şekilde dört rakamına karşılık gelen “Δ” bulunmaktadır. Benzer örnekler ve buluntu yerleri dikkate alındığında parçaları 4.-6. yüzyıllara tarihlemek mümkündür.

4.1.1.3. Çift Sütun

Büyük Mekân'da 2003 yılında gerçekleştirilen kazılarda bulunan tuf taşından iki blok "çift sütun" başlığı altında ele alınmıştır. Çift sütunun başlık ve alt kısmı olduğu düşünülen parçalar oldukça gösterişli bezemeler sahiptir. 20 kat. no.lu parçanın ön yüzü zikzaklarla çevrili iki panele ayrılmıştır. Üst panelde haç motiflerini çevreleyen çift kemerli bir mimari bezeme yer almaktadır. Alt panelde ise iç içe geçmiş daireler içinde merkezde birleşen ışınsal eğriler yer almaktadır. Başlık kısmını bezemeli olan kenarları yuvarlatılmış üst ve dairesel tabanlı alt kısım olarak ikiye ayırabiliriz. Çift sütunun alt kısmı ise tüm yüzey boyunca eş parçalara ayrılmış geometrik motifler ile bezelidir. Birbirine geçen dairelerin içinde merkezlerinde haç bulunan eşkenar dörtgenler yer almaktadır.

Parçaların bezemeleri Amorium antik kentinde yer alan bir başka yapı olan Aşağı Şehir Kilisesi'nde ele geçen mimari parçalara⁹⁴ oldukça benzemekte ve bu parçalarında tarihlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Aşağı Şehir Kilisesi'nde çıkan bu parçalarda(env. no. T0114, görsel 3) da başlık kısmında gördüğümüz oyulmuş paneller içindeki kemer formlu bezemeler görülmektedir. Ayrıca parçaların benzerleri Kemerkaya Yedikapı Kaya Yerleşimlerinde⁹⁵ temizlik çalışmaları sırasında ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan üç adet tüften mezar taşının üstteki yerleşim alanından yeraltı kentine düştüğü düşünülmektedir. Söz konusu yerleşimde bulunmuş parçalar malzeme ve bezeme açısından Amorium Büyük Mekân'da bulunmuş parçalar ile yakın benzerlik sergilemektedir.⁹⁶

Amorium'da yukarıda değindiğimiz gibi benzer şekillerde bezeli tuf blokları bulunmuş olsa da kesin bir tarihlendirme yapılamamıştır. Bununla birlikte iki parçanın

⁹⁴bkz. E.A. Hendrix, "Painted Polychromy on Carved Stones from the Lower City Church, "Amorium Reports II. Research Papers and Technical Reports, Oxford 2003 (BAR International Series 1170), s. 130, 134 ve res. IX/5.

⁹⁵Kemerkaya Yedikapılar yerleşimi Afyon İli, Bolvadin İlçesi Kemerkaya Kasabasının 3 km. kuzeydoğusunda yer alır.

⁹⁶bkz. S. Şahin ve M. Üyümez, "Kemerkaya Yedikapılar Kaya Yerleşimi ve Yeraltı Yerleşimi Temizlik Çalışması," 12. Muze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 25-27 Nisan 2001, Kuşadası, Ankara 2002, s. 267 ve res. 15.

buluntu yeri dikkate alındığında orta Bizans döneminden daha erken bir tarihe atıf yapılabilir.⁹⁷

4.1.1.4. Sütun Başlığı

Sütun gövdesi ile onun taşıdığı üst yapı elemanları arasında kalan mimari parçaya sütun başlığı denilmektedir. Ayrıca sütun gövdesinin üzerine oturan ve üzerindeki yapı elemanları ile arasında bağlantıyı ve yük akışını sağlayan, sütun gövdesinden daha geniş mimari parçaya denir. Sütun başlıkları taşıyıcı özelliklerinin yanı sıra süsleme ögesi olarak da kullanılmıştır.

Kullanımına Antikçağ'dan itibaren rastlanılan sütun başlıkları dini ve kamu yapılarında kullanılmak üzere Yunanlılar tarafından Arkaik dönem olarak adlandırılan zaman diliminde geliştirilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun altın çağını yaşadığı dönemde de örnekleri görülmeye devam eden sütun başlıkları geçiş dönemiyle birlikte Bizans mimari yapılarına kadar etkisini sürdürmüş ve temel mimari unsurlardan biri haline gelmiştir.⁹⁸

Erken Hıristiyan döneminde I. Constantinus'un Hıristiyanlığı resmi din ilan etmesi ile değişime atılan adım Grek etkilerinden belirgin bir şekilde sıyrılmasını sağlayarak Bizans üslubunu oluşturmuştur. 6. yüzyılda imparatorluğun yaşadığı değişim kendini mimaride de ortaya koymuş ve bu klasik üslubun gerilemesine neden olarak yeni sütun düzenleri doğurmuştur. Hıristiyanlığın kabulü ile birlikte doğan ibadet alanı ihtiyacı, basit bir formül olan bazilikal plan tipinin geç Roma mimarisinden uyarlanarak ortaya koyulmuş halidir. Bazilikal plan tipinin büyük bir bölümünde önemli rol oynayan sütun düzenleri kare ya da dikdörtgen planlı yapının üst örtüsünü taşıyarak yapının oluşmasını sağlayan en önemli etmenlerdendir.⁹⁹

Örtü ağırlığını önce sütun başlığına ardından sütun ve sütun kaidesine ileterek zemine indirilmesi ile ağırlığı sıfırlamaktadır. Bizans mimarisinde görülen başlık tipleri

⁹⁷Iverson, **a.g.k.**, 2012, 45.

⁹⁸A. O. Alp (2006). Psidia bölgesi Roma dönemi bezemeli mimari elemanları. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi; M. E. Armağan (2010). Kuşadası, Kadıkalesi'ndeki Bizans dönemi taş eserleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi; A. Arslan (2014). Konya çevresi Bizans dönemi mimari plastiği Yayımlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi; L. M. Roth (2006). *Mimarlığın öyküsü*. (Çev: Ergün Akça), İstanbul: Kabalcı Yayınları, s. 49; . . . , 2016, **a.g.k.**, G. Koch (2015). *Erken Hıristiyan sanatı*. (Çev: Ayşe Aydın), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

⁹⁹C. Mango (2018). *Bizans yeni Roma İmparatorluğu*. (Çev: Gül Ç. Güven), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 279,285; G. Ostrogorsky (2015). *Bizans devleti tarihi*. (Çev: Fikret Işıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 41-42,67.

iyon, iyon-impost, korint, kompozit, bazen bezemeli ya da bezemesiz olarak çanak, kesik piramit tiplerini sayabiliriz.

Başlık tiplerinin kullanım yoğunlukları Yunanda dor, iyon ve korintken Romalılarda iyon-korint karışımı olan kompozit başlık düzeni kullanımı ile karşılaşmıştır. Bizans'ta ise Yunanda kullanılan başlık tipleri dor düzeni hariç, aynen veya uyarlanarak kullanım alanı bulmuştur.¹⁰⁰

İmpost, sepet, kesik piramit tip isimlerini de alan başlık tipinin adlandırılması konusunda çeşitli görüşler vardır. Ebru Parman bu tipin sepet olarak adlandırılması için dışının örgülü bir bezemeye sahip olması gerekliliğinin doğduğuna ve bunun da kafa karışıklığına sebep olduğundan bahsetmektedir. Bunun sebebini ise genel olarak sütun başlıkların bezemelerine göre sınıflandırılmasından kaynaklandığını, fakat bu başlık tipinin motiflerine göre değil de yapısal biçimsel özelliğine göre sınıflandırılması gerekliliğinden bahsetmektedir. Bu tipte sepet görünümünü andıran daha sade ve sadece haç motifi bulunduran örneklerinde olması ve bu yanılgıya düşülmesinin sebebini ise bu başlık tipinin motiflerine göre değil yapısal formuna göre sınıflandırılmasından kaynaklandığını söylemektedir. Yuvarlak bir tabandan başlayarak tepede kare yüzey alanında birleşen basit başlık tipine sepet başlık denir.¹⁰¹

İon-impost başlık tipi erken Bizans döneminde ortaya çıkmış, Anadolu ve Yunanistan'da görülmüştür. Dikdörtgen bir üst gövde ile onun altında ion süsleme unsurlarını içeren dikdörtgen bölüm yer almaktadır. İmpost olan üst bölümün ön yüzünde genelde madalyon içinde veya sade haç motifi yer almaktadır. İon bölümde ise volütler arasında erken dönemde yumurta-okucu geç dönemde ise bitkisel motifler görülür.

Amorium antik kenti Büyük Mekân'da bulunan mimari plastik elemanlar kapsamında incelenen sütun başlıklarının yedisi kesik pramidal-sepet tip, ikisi impost tip biri ise ion-impost tip başlıktır.

Sepet tip başlıkların(kat. no. 22-27) tamamı hamam yapısının yıkılmasından sonra düşen kalıntılar arasında ortaya çıkmıştır. Mermer malzemeden yapılan gri renkteki başlıkların dört yüzünde de bezemeler bulunmaktadır. Bu bezemeler bazı yüzlerde haç bazı yüzlerde içi dolu dairelerdir. Örneklerine Hagia Eirene ve Kurşunlu'da rastlanan bu

¹⁰⁰S. Doğan (2004). *Alanya Müzesi'ndeki Bizans dönemi taş eserleri*, 22. Araştırma Sonuçları Toplantısı, II, Konya, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları; Temple, 2001, **a.g.k.**

¹⁰¹E. Parman (2002). *Ortaçağda Bizans döneminde Frigya(Phrygia) ve bölge müzelerindeki Bizans taş eserleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 94; N. Fıratlı (1990). *La sculpture Byzantine figurée au Musée Archéologique d'Istanbul*. Paris : Librairie d'Amerique et d'Orient Adrien Maisonneuve, Jean Maisonneuve Successeur.

tip sütun başlıkları I. Justinian döneminden daha erken olmamakla birlikte 6. yüzyıla tarihlenmektedir.¹⁰² Başlıkların çıkarıldığı dönemin kazı başkanı Chris Lightfoot, Hans Buchwald ile bu başlıklar hakkında konuşmuştur.¹⁰³ Ayrıca Cyril Mango'da II. Justin dönemine tarihlenen Yalova'daki bir hamam binasında da üzerlerinde haç bezemeleri olan başlıklar olduğunu aktarmıştır.

Sütun başlıklarında görülebilecek en sade tip olan ve yalnızca impost bir yastıktan oluşan tipe ait üç sütun başlığından ilki(kat. no. 28) orta Bizans dönemine tarihlenen yapı bakiyesinin istinat duvarına basamak olarak kullanılmış, ikincisi(kat. no. 29) iki yapı bakiyesinin birbirine geçişi sağlayan bölümünde eşik olarak ve üçüncüsü(kat. no. 30) ise dağınık halde bu yapı bakiyesinin içinde bulunmuştur. Devşirme olarak kullanıldıklarından dolayı kullanım yerlerini belirlemek mümkün değildir. Başlıklar hakkında net bir tarihlendirme yapmak zordur. Ancak yapının güneydoğu köşesinde çukurda Constantine VII Porphyrogenitus(945-950) dönemine ait follis bulunmuştur. Dolayısıyla başlıklar bu tarihten daha erken bir döneme tarihlemek mümkündür.

İon-impost tipe ait olan son başlık(kat. no. 31) ise hamam yapısının duvarına bitişik olarak erken Orta Çağ'da inşa edilmiş şapel yapısında ortaya çıkmıştır. Başlığın impost kısmının ön yüzünde kabartma tekniğinde yapılmış Latin haçı motifi yer almaktadır. İon kısmında bulunan volütlerin sarmalları gevşektir. Volütlerin arasında bir kısmı tahrip olmuş yumurta motifi vardır. Benzer örneklerine erken dönemde rastladığımız ion-impost başlığı 6. yüzyıla tarihlendirilebilir.¹⁰⁴

4.1.1.5. Korniş

Kornişler yapılarda örtü unsurunun altında üst duvar boyunca birbirini takip eden mimari elemanlardır. Çalışmamızda konu olan korniş parçaları(kat. no. 32) formları ve buluntu yerleri dikkate alındığında aynı yapı unsuruna ait olduğunu söyleyebiliriz. Dokuz korniş parçası erken Bizans dönemine tarihlenen III no'lu hamam yapısında ortaya çıkmıştır. Aynı yapıda ortaya çıkan sütun başlıkları ve kaideler de bu mimari parçaların aynı amaç için kullanıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca yapının merkez noktasında stilobatin temel seviyesindeki kalıntıları da bu durumu desteklemektedir. Bezemesiz olan korniş parçalarını herhangi bir döneme tarihlemek pek mümkün değildir.

¹⁰²Ötügen, **a.g.k.**, 1996, 210, 219, G.18a, pl. 39.4; Zollt, **a.g.k.**, 1994, 99- 100, 337, nos. 247-49, pl. 35; Bardill, **a.g.k.**, 2004.

¹⁰³Iverson, **a.g.k.**, 2012.

¹⁰⁴Kautzsch 1936, res.566; Keseoğlu 1970, no.643; Tezcav 1989, 323; Parman, **a.g.k.**, 2002, 192-196; Karakaya 2003, 75; Drewbear 2007, Env.no.6507, 8245, 8272, 8274; Arslan ve Dennert 2009, 341-348; Aytekin 2019, 90-91; Niewöhner 2007a, kat.no.10.

Ancak eldeki veriler dikkate alındığında hamam yapısına ait olduğunu düşünebiliriz. Bu da bize parçaların 6. yüzyıldan daha erken bir tarihte yapılmış olamayacağını ortaya koymaktadır.

4.1.1.6. *Lento*

Lento özellikle kapı ve pencere açıklıklarının ya da sütunların yükünü yan duvarlara aktaran yatay mimari plastiktir.¹⁰⁵ Dikey olarak duran parça ise sövedir ve bunların in situ ya da devşirme olarak birlikte kullanıldığı durumda kapı ya da pencere çerçevesi meydana gelir.¹⁰⁶ Turani, lentoları toprak içine atılan kiriş olarak tanımlarken Hasol ise üst eşik ya da atkı olarak tanımlamıştır.¹⁰⁷

Büyük Mekân'da bulunan lento hamam yapısında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Merkezinde bir kristogram yer almaktadır. Bunun iki yanında da panellerle çevrili asma yaprakları ve üzüm salkımı bezemeler görülmektedir(kat. no. 33).

0,325 cm*1,07 cm*0,56 cm ölçülerinde olan lentonun ortasındaki madalyonun çapı 0,15 cm ve harflerin boyutları ise 0,065-0,030 cm arasındadır. Kireç taşından yapılan lentonun orta noktasında yer alan madalyon içindeki kristogramla¹⁰⁸ beraber yer alan “α” ve “ω” harfleri Yunan alfabesindeki ilk ve son harflerdir.¹⁰⁹ Kristogram ve harfler lentoya pozitif olarak işlenmiştir. Bu tür bezemeye sahip liturjik eserlere Bodrum Müzesindeki taş eserlerde, İstanbul Arkeoloji Müzesindeki mezar stelinde, Ankara-Elmadağ'daki altar kaidesinde, Olympos Piskoposluk Kilisesi sövesinde, Aziz Ambroise Kilisesi levhasında Efes'te bir levhada rastlamak mümkündür.¹¹⁰

¹⁰⁵Sözen ve Tanyeli, **a.g.k.**, 2015.

¹⁰⁶Temple, **a.g.k.**, 2013.

¹⁰⁷A. Turani (1975). *Sanat Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Toplum Yayınları. s. 81; D. Hasol (1979). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yapı – Endüstri Merkezi Yayınları. s. 326.

¹⁰⁸Yunanca Christos adının Chi (X)ve Rho (P) harflerinin birleşmesinden oluşturulmuş İsa'nın özel monogramı, Erken Bizans Dönemi'nde sıklıkla kullanılmıştır (Hörandner-Carr 1991, 441).

¹⁰⁹İncil'e göre ise İsa ilk ve son olarak betimlenmektedir. Bundan dolayı incelediğimiz lentodaki bu harflerde Tanrı ile İsa'nın ilk ve son olarak inanılan bir varlık olduğunu anlatmaktadır. “χ” ve “ρ” harflerinden oluşan kristogram ise İsa'yı ifade eder, aynı zamanda Konstantinos kristogramı olarak da bilinmektedir (bkz. Ferguson, G., *Signs and Symbols in Christian Art*, London, 1954; C. Cecchelli, *Il Trionfo della Croce. La Croce e i Santi Segni Prima e Dopo Constantino*, Roma 1954; P. Testini, *Archeologia Cristiana*, Bari 1980, 354- 356; M. Sulzberger, 'Le Symbole de la Croix et les Monogrammes de Jesus chez les premiers chretiens', *Byzantion* 2(1925), 337- 448.

¹¹⁰Efes için bkz. Deichmann 1974, 560, Lev. 174c; Bodrum Müzesi örnekleri için bkz. Özcan 2011, 392 393, Res. 8-9; İstanbul'daki mezar steli için bkz. Fıratlı 1990, Lev. 41/113; Elmadağ-Yeşildere'deki altar kaidesi için bkz. Doğan-Vardar 2006, 229, Çiz.6; Milan için bkz. Orlandos 1952, 514, Fig. 475; Olympos için bkz. Öztaşkın 2013, 161, Şek. 128.

Madalyonun her iki yanında testere dişli dış ve düz birer iç panelle çevrili asma yaprakları, üzüm ve dalları içeren bezemeler vardır.¹¹¹ Ötüken Antikçağ'dan gelen üzüm salkımları motifini 6. yüzyıla tarihlemektedir. Bu motife Atina Müzesi'ndeki lentoda Alahan'da, Dağören'de Karabel Kilisesinde 6. yüzyıla tarihlenen konsol ve silmede, Saraçhane'de Suriye Resafa'da 6. yüzyıla tarihlenen bazilika lentosunda, yine 6. yüzyılda Ruweiha'da lentoda, Konya Müzesindeki bir başlıkta, Devekuyusu'nda 6. yüzyıla tarihlenen templonda, Cumanun Camii'nde paye başlığında, Aziz Yahya Kilisesi'nde ve son olarak İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki levhada görmekteyiz. Benzer örnekler dikkate alınarak lento 6. yüzyıla tarihlendirilebilir.

4.1.1.7. Söve

Kapı veya pencere kasalarının yan dikmelerine söve denilmektedir. Monolit bloklar şeklinde yapılmış olan söveler Antik Çağ'dan itibaren Bizans döneminde de duvar örgüsünde kullanılmışlardır. Özellikle erken Bizans döneminde kapı ve pencere açıklıkları haricinde *prothesis* ve *diakonikon* gibi liturjik işlevli alanların giriş açıklıklarında da çoğunlukla bezemeli söveler kullanılmıştır.¹¹²

Amorium antik kenti Büyük Mekân'da bir adet söve(kat. no. 34) tespit edilmiştir. Stratigrafik bulgulardan elde edilen veriler ışığında erken Orta Çağ'a tarihlenen yapıda ortaya çıkan söve devşirme olarak kullanılmıştır. Yapının doğu duvarında yer alan yuva iki taş direk ile çerçevelenmiş ve bu taş direklerde çalışmamıza konu olan sövenin üzerine yerleştirilmişlerdir. Söve üzerindeki haç motifinin formundan dolayı 6. yüzyıldan daha erken bir tarihte yapılmış olamayacağı, bu tarihten sonra yapılmış olduğu düşünülebilir.¹¹³

Dikdörtgen sövenin ön yüzünde üstte daire içinde merkezde birleşen spiraller yer almaktadır. Altında ise soffit motifi yer almaktadır. Soffitin içinde bulunan Latin haçının kuzey, doğu ve batı kolları iç bükeydir. Haç motifinin altındaki spiraller zıt yöne kıvrılmakta ve kazıma tekniğinde yapılmıştır. Üst yüzünde ise yine bir soffit motifi yer almaktadır. İçindeki Latin haçın kuzey haç kolu soffit ile birleşmektedir. Altındaki

¹¹¹Hristiyanlıkta asma yaprakları ve üzümün öneminin büyük olduğu bilinmektedir. Asma ile üzüm Tanrı ve İsa'yı simgeler, onların insanlarla aralarındaki bağlantıyı sembolize etmektedir. Ayrıca ökaristi ayini sırasında içilen şarabı betimlemektedir (bkz. Ferguson, G. (1966). *Signs and Symbols in Christian Art*. New York: Oxford University Press; Acara, M. (1998). Bizans Ortodoks Kiliselerinde Liturji ve Liturjik Eserler. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 15/1, 183-201; Mercangöz, Z. (2004). Ortaçağ Hristiyanlık İnanişinde Ökaristi ve Sanattaki Yansımaları. *Sanat ve İnanç*, 2, 43-52. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Türk Sanat Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını.

¹¹²Arslan, a.g.k., 2014, 50.

¹¹³Iverson, a.g.k., 2012, 35.

kazıma tekniği ile yapılmış spiralin ön yüzde olduğu gibi devam ettiğini düşünmekteyiz. Ayrıca bu yüzün sol üst köşesinde muhtemelen daha sonradan açıldığı anlaşılan bir delik bulunmaktadır. Ön ve üst yüzünde bulunan kazıma tekniğinden yapılmış haç motifi sövenin dini işlevli bir yapıda kullanılmış olduğunu düşündürmektedir. Ancak sövenin özgün kullanım yeri ve tarihlendirmesi hakkında kesin bir çıkarımda bulunmakta oldukça zordur.

4.1.1.8. Pencere Şebekesi

Pencere şebekesi ahşap, taş, mermer ya da alçı malzemeden, kare ya da yuvarlak boşlukları bulunacak şekilde tasarlanmış ızgara biçimli levhalardır. Bu levhaların açıklıklarına cam malzeme yerleştirilerek pencereler oluşturulmuş ve böylece mekânın aydınlatılması sağlanmıştır.

Pencere açıklıklarının neden günümüzdeki gibi yekpare olarak değil de ızgara biçiminde oluşturulmuş kafesin içine yerleştirildiklerini Robert Ousterhout şu şekilde açıklamıştır. Bizans da pencere formları küçük pencere camları üretmekle sınırlı olan cam teknolojisine bağımlıydı. Bu nedenle pencereler cam üretiminin kısıtlı olduğu ve küçük parçaların yerleştirilmesi gereken formların ortaya çıktığı malzemelerdir.¹¹⁴

Bizans mimarisinde pencere tipi temelde iki grupta toplanmıştır. Roma döneminden beri bilinen bu iki pencere türünden birisi, dikdörtgen biçimli üstü kemerli tek açıklık; diğeri ise kemerli üçlü açıklık olarak yapılmıştır. Erken dönem bazilikalarında apsis ve orta nefin aydınlatılması amaçlanmıştır. Kubbeli bazilikalarda ise kubbeye yapılan açıklıklarla, ışığın mekâna tepeden girmesi sağlanmıştır.¹¹⁵

Bu şebekelerin ilk amacı mekân aydınlatılması olsa da farklı amaçlar için kullanıldığı da görülmektedir. Pencere şebekesinden farklı olarak delikleri boş bırakılmış şekilde yapının havalandırılması için ya da aynı mekânda oluşturulmak istenen farklı bir birim için bu levhalar bölme işlevi görmektedir. Buna örnek olarak Kadıkalesi kazılarında ortaya çıkan pencere şebekelerinin hem havalandırma hem aydınlatma amacıyla kullanıldığı bilinmektedir.¹¹⁶

Çok fazla örneğine rastlanmayan pencere şebekelerinden daha çok yuvarlak biçimli örnekleriyle karşılaşılsa da Saraçhane kazılarında ortaya çıkan pencere şebekeleri gibi

¹¹⁴Ousterhout, 2016, **a.g.k.**

¹¹⁵B. Y. Olcay Uçkan (1997). Antalya'nın Demre(Kale) İlçesi'ndeki Aziz Nikolaos Kilisesi kazısı 1989-1995 yılları cam buluntuları. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 141.

¹¹⁶Y. Ötügen (1998), Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi kazısı ışığında yeni değerlendirmeler. II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı-Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri. Konya: Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi; Uçkan, 1997, **a.g.k.**; Armağan, **a.g.k.**, 2010.

kare ya da dikdörtgen biçimli şebekeler de bulunmaktadır.¹¹⁷ Bu şebeke tipine rastlanılan diğer yapı da Konstantin Lips Manastırı'nın Güney Kilisesi'dir. Saraçhane'deki örnekten farklı olarak daha küçük boyutta ölçüler vermektedir.¹¹⁸ Ravenna San Apolinare in Clesse Kilisesi'nde bulunan kare pencere şebekesi ise ahşap malzeme kullanılması açısından farklıdır. Bulunan cam örneklerinin üzerindeki kalıntıdan yola çıkılarak Demre aziz Nikolas kilisesi kuzey ek yapısında ortaya çıkartılan buluntular ışığında alçıdan yapılmış şebeke örneğinin Pammakaristos manastır kilisesinde çıkan şebekeleri ile çalışmamıza konu olan şebekenin benzerlikler taşıdığı görülmektedir.¹¹⁹

Çalışmamıza konu olan pencere şebekesi(kat. no. 35) hamam yapısının içinde bulunmuştur. Roma ve Bizans hamamları tonozlu yapılar olma eğilimindeydiler, hamam yapısının duvar kalınlığına ve günümüze ulaşan bazı tonozlarına bakarak buranında istisna olmadığını söyleyebiliriz. Örneğin latrina odasındaki bir tonozun başlangıcı bize zemin hizasından 2.50 m. yüksekte olduğunu göstermektedir.¹²⁰ Bu göz önüne alındığında I no'lu yapının tüm odalarının tonozlu ve bazılarının pencereli olduğu muhtemeldir. Çevrede bulunan çok sayıdaki erken Bizans pencere camlarından bu pencerelerin de camlı olabileceği sonucu çıkarılabilir.¹²¹ Pencere şebekesi tepidarium ve caldariumun güney duvarının yakınında bulunmuş ve bu odalarda pencere bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Şebeke kare ya da dikdörtgen formudur ve yan kenar boyunca uzanan profilde olduğu gibi çevrelenir. Camın oturacağı bölüm ise dairesel formudur. Arka yüzünde harç tabakası görülmektedir. Benzer örneklerine ve buluntu yerine bakarak pencere şebekesini en erken 6. yüzyıla tarihlendirebiliriz.

¹¹⁷Harrison, R.M. *Excavations at Saraçhane in İstanbul- Volume I*. Princeton University Press. Dumbarton Oaks Library and Collection, res. no. 169.

¹¹⁸T. Macridy (1964). *The Monastery of Lips and the Burials of the Palaeologi*, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University. Dumbarton Oaks Papers Vol. 18, fig.58.

¹¹⁹T. Coşkun (2017). Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia kazısı cam buluntuları yoluyla Bizans camcılığı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi. Uçkan, 1997, **a.g.k.**; Acara ve Olcay, **a.g.k.**, 1998; Ötüken, 1998, **a.g.k.**; Uçkan, 1997, **a.g.k.**; F. Dell'Acqua (2005). *Enhancing luxury through stained glass, from Asia Minor to Italy*, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University. Dumbarton Oaks Papers Vol. 59, s. 193-211; S. Y. Ötüken, S. Alpaslan, M. Acara (1999-2000). *Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi kuzey ek yapısının Yeni bir değerlendirmesi*. ADALYA, Antalya: Suna-Inan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü; Ötüken, 1998, **a.g.k.**

¹²⁰Lightfoot vd, 2004, **a.g.k.**, 361, 8.

¹²¹C. S. Lightfoot ve Y. Mergen (2000). *Amorium 1998 yılı kazı çalışmaları*, 21. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 5.

4.1.1.9. Eşik Taşı

Amorium antik kenti Büyük Mekân'da iki adet eşik taşı(kat. no. 36-37) bulunmuştur. İkisinin de malzemeleri kireç taşıdır. Eşik taşlardan biri bugün in situ halindedir. Diğeri ise kazı evi deposunda yer almaktadır. Yüzeylerinde yer yer harç kalıntıları görülmektedir. Eşik taşları kapı kanatlarının zemin ile arasındaki boşluğunun giderilmesinde kullanılan mimari plastik malzemedir. Ayrıca eşik taşlarının üzerinde bulunan oyuklara bu kapı kanatları oturmaktadır. Eşik taşlarına bezeme ya da herhangi bir figür içermemesi nedeniyle yayınlarda çok yer verilmemiştir.

4.1.2. Liturjik Elemanlar

4.1.2.1. Templon/Kiborium Sütunce Başlığı

Kiliselerin liturjik açıdan en önemli unsurları arasında şüphesiz templon ve kiboriumları gösterebiliriz. Templon, kiliselerde cemaatin bulunduğu naos ile ayinin gerçekleştiği alan olan bemaı birbirinden ayırır. Sütun veya payelerin üstte arşitravla birbirine bağlandığı ve arasının levhalar ile kapatıldığı liturjik öğelerdir. Kiborium, dört köşede sütunlarla kemerlerin birleştiği üstte konik bir çatı ya da kubbe örtüldüğü altının üzerini kapatan ve onun kutsallığını vurgulaması amacıyla da templondan daha yüksek yapılan kuruluşlardır.¹²² Templon ve kiboriumlarda, sütunceler başlıklarıyla beraber monolit şekilde işlenmiştir. Sütunceler çeşitli geometrik formlarda sade ya da bezemeli olabileceği gibi, başlıkları da geometrik ve bitkisel süslemeler ile bezemeli olarak karşımıza çıkabilir.¹²³

Çalışmamıza konu olan bir adet sütunce başlığı(kat. no. 38) bulunmaktadır. Başlığın alt yüzeyinde bir sütunce ile monolit olduğuyla alakalı bir bulgu görülmemektedir. Bu yüzden templonda mı kiboriumda mı kullanıldığına dair fikir öne sürmek zordur. Kare sütunce başlığın üst yarısı yoktur. Altta tüm kenarları boyunca dolaşan bir bilezik yer alır. Başlığın tüm yüzlerinde iç içe geçmiş stilize akanthus yapraklarının alt bölümleri yer almaktadır. Benzer bezeme örneğine başkentte¹²⁴ rastlanan sütunce başlığı şapel olduğu düşünülen erken Orta Çağ dönemi yapısında ortaya çıkmıştır. Bu yüzden şapeldeki templon ya da kiboriuma ait bir sütuncenin başlığı olduğu

¹²²L. Bouras, "Ciborium", Oxford Dictionary of Byzantium", 1991, s. 462; Parman, 2002, **a.g.k.**, 148.; Orlandos, 1954, **a.g.k.**, 471-480.; K. Wessel (1966) Ciborium. *Reallexikon der Byzantinischen Kunst I*, s.1055-1065. Armağan, **a.g.k.**, 2010, 14.

¹²³Arslan, **a.g.k.**, 2014, 73.

¹²⁴U. Peschlow (1991), *Zum Templon in Konstantinopel*, in: *Armos. Festschrift N.K. Moutsopoulos*, Thessaloniki, Bd. III, s. 1475, taf.28.

düşünülebilir. Arkeolojik kalıntılar şapelin 7. yüzyılın ortaları ile 9. yüzyılın başları arasındaki zaman diliminde inşa edildiğini göstermektedir. 2005 yıllarındaki kazılarda burada bir Herakleios follisi(640-41) bulunmuştur. Buluntunun yeri açısından bakıldığında şapelin inşasını 7. yüzyılın ortalarından daha erkene tarihlemek pek mümkün değildir. Bu yüzden sütun başlığında bu tarihlerde yapıldığı düşünülebilir.

4.1.2.2. Ambon Levhası

Yunanca basamak, yüksek yer ve kule anlamlarına gelen ambon din adamlarının cemaate vaaz vermek için kullandığı kürsülerdir.¹²⁵ Ambonlar kiliselerde ana nefte bema ekseninde ya da kuzey veya güneyinde, dört, altı, sekiz sütunla desteklenen liturjik mimari elemanlardır. Dini ve sosyal işlevli kullanılan ambonların birbirinden bağımsız parçaların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş örnekler olduğu gibi tek bir parçadan monolit şekilde de örnekler bulunmaktadır. Ambonlar merdiven sayıları ve biçimleri dikkate alınarak üç temel gruba ayrılmışlardır. Buna göre tek merdivenli, çift merdivenli ve U veya yelpaze biçiminde olan üçüncü tiptir. Ayrıca çift merdivenli tipin alt tipi olarak değerlendirilen syntonon ile birlikte düzenlenmiş dördüncü tip diyebileceğimiz bir tipte vardır. Bu tipin ilk örneklerine Priene’de rastlandığı için Priene tipi de denilmektedir. Tek merdivenli tipin ilk örnekleri 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Selanik Akheiropoietos, Hagios Menas ve en önemlisi de şu an İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde sergilenen ve Selanik Hagios Georgios Kilisesi’ne ait ambon bu tipin örnekleri arasındadır. İkinci tip olan çift merdivenli tipte ise merdivenler doğu-batı eksenli yerleştirilmiştir. Ambon yan kenar levhalarında çeşitli süslemeler yer almaktadır. Haç, bitkisel, geometrik ve hayvan figürleri bu süslemelerde karşımıza çıkmaktadır. Hayvan figürlerinde ise en çok tercih edilen tavus küşü figürüdür.¹²⁶

Çalışmamız kapsamında bir adet ambon yan levha parçası(kat. no. 39) yer almaktadır. Çift veya tek merdivenli bir ambona ait olduğunu düşündüğümüz ambon parçasının ön yüzünde iki kenarı boyunca uzanan iç bükey profiller 45 derece açı ile birleşmektedir. Profil dizilimi açısından baktığımızda benzer örneklerine Amorium’da,

¹²⁵J. A. McGuckin (2011). *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I*. Oxford: Wiley-Blackwell. s.26.

¹²⁶Parman, **a.g.k.**, 2002, s. 132; S. Alparlan (2001b). *Bizans Mimarlığında Liturjik İşlevli Taş Yapılarda Terminoloji Sorunu*. Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I. Ankara: Türk-İngiliz Kültür Derneği, Hacettepe ve Ankara Üniversitesi, s. 34; Ayrıca bkz. O. Feld (1989). *Kilikische Ambone. İstanbul Mitteilungen* (39), s. 123-128; U. Peschlow (1994). *Der Mittelbyzantinische Ambo aus archäologischer Sicht*. Thymia ste mneme tes Laskarinas Mpoura. Athen: Benaki Museum; Orlandos (1954), s. 538-566, levha: 503-532; M. Dennert (1995). *Mittelbyzantinische Ambone in Kleinasien, Istanbul Mitteilungen* (45), s. 137-147.

Studios Manastır Kilisesi'nde, Kuşadası Kadıkalesi'nde ve İzmir Arkeoloji Müzesi'nde rastlamaktayız. Ayrıca yine profil dizilimine baktığımızda 4.-6. yüzyıllar arasına tarihlendirebiliriz.¹²⁷

4.1.3. Diğer Taş Eserler

4.1.3.1. Levha

Levhalar, temel manada sütun ya da paye gibi dikey taşıyıcıların arasındaki boşlukları kapatmak amacıyla kullanılan mimari öğelerdir. Bu parçalar Bizans mimarisinde oldukça farklı şekillerde kullanım imkânı bulmuşlardır. In situ halinde bulunmadığı sürece dini ya da sivil mimaride kullanıldığını anlamanın zor olduğu levhalara, sivil mimaride rastlamak oldukça güçtür. Ancak örnek vermemiz gerekirse Bizans dönemine(4-6. yüzyıl) tarihlenen Suriye'deki Dehes köyündeki bir evde karşımıza çıkmaktadır.¹²⁸

Dini mimarideki kullanım alanları ise templonda iki taşıyıcının arasında, galerilerde korkuluk olarak, neflerde ayırıcı olarak¹²⁹ sütunlarla birlikte kullanılmışlardır. Bunların dışında liturjik öğe olarak ambon merdiven yanlarında, katedralarda, altarlarda tabla olarak kullanıldı.¹³⁰

En yaygın kullanım yerlerinden olan sütunların arasında nefleri birbirinden ayırmak için olan kullanım senaryosunda levhaları sabitlemenin iki şekilde olabileceğini Peschlow şu şekilde aktarmıştır. Bir yöntem sütun kaidelerine dik oluklar açılması ve bu oluklara levhanın yerleştirilmesi, diğer yöntem ise kaideye değilde levhanın kendisine müdahale edilerek sütun kaidesine göre kesilip yerleştirilmesidir. Peschlow ayrıca, templonun kutsallığından dolayı halktan ayrı tutmanın yanı sıra neflerinde birbirinden ayrılmasının insanları da gruplara ayırmak olduğu üzerinde durmuştur.¹³¹

¹²⁷K. Dark, F. Özgümüş (1998a). *Istanbul Rescue Archaeological Survey 1998: The Districts of Koca Mustafa Paşa and Yedikule*. London: First Preliminary Report. S.10-11, 31-35.; K. Dark, F. Özgümüş (1999b). *Rescue Archaeology in Istanbul 1998. Bulletin of British Byzantine Studies*, 25, s.36.; A. Guiglia, C. Barsanti and S. Pedone (2008). *St. Sophia Museum Project 2007: The Marble Sculptures of St. John Studios (İmrahor Camii)*. 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C.3. Ankara: Ayı Basım. Fig.:4, S.:316; Armağan 2010, **a.g.k.**, Env. No.:2004-25, Kat. no.:321, S.:142, Env. No.:2006-51, Kat. no.:325, S.:144, Env. No.: 2007-59, Kat. No.:328, S.:145, Andıç, 2012, **a.g.k.**, Env. No. 910, Kat. no.:102, Res.:102, S.:117; Lightfoot, 2007, **a.g.k.**, s.:87.

¹²⁸C. Foss (1997). *Syria in Transition, A.D. 550-750: An Archaeological Approach*. Dumbarton Oaks Papers, 51, s. 189-269.

¹²⁹T. Ulbert (1969). *Studien zur dekorativen Reliefplastik des östlichen Mittelmeerraumes*. München, s. 16-22.

¹³⁰Parman, 2002, **a.g.k.**, s. 25; A. Aydın (2007). *Anamur Müzesi'nde bulunan erken Hristiyanlık-Bizans dönemi taş eserleri*, 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 162.

¹³¹U. Peschlow (2006). *Dividing interior space in early Byzantine churches: the barriers between the nave and aisles*. *Thresholds of the Sacred*, (Ed: S. H. J. Gerstel), Washington D.C., s. 54.

Levhaları boyutları ve biçimsel özelliklerine bakılarak kullanım alanlarına göre sınıflandırmak gerekirse 5-11 cm ve motifsiz olanlar lahit, vaftiz teknesi, yalnız bir yüzü motifli 5-10 cm olanlar templon, ambon, altar gibi liturjik öğeler, 10-15 cm kalınlığa ulaşanlar ambon merdiven yanında, her iki yüzü de motifli olanlar ise naos ile bemaı ya da nefleri birbirinden ayırmak için kullanılan ayırıcı ve korkuluk levhası olarak kullanılmıştır. Ayrıca altar tablası olarak kullanılan levhalar yuvarlak olarak karşımıza çıkmalarıyla diğer levhalardan ayrılabilir.¹³²

Üslup özellikleri olarak baktığımızda Bizans'ın geçirdiği dönemlerden bu öğelerde etkilenmiştir. Erken dönemden orta döneme kadar zengin figüratif ve dekoratif motifler görülürken ikonoklasmanın etkisiyle motifler yerini yalnızca dekoratif olanlara bırakmıştır. İkonoklasmadan sonra erken örneklerde görülen motiflerin tekrarladığı, ancak o kadar zengin olmadığı görülmüştür.¹³³ Eğer motif içermiyor ise zemin ya da duvar kaplaması olarak kullanıldığı da düşünülmektedir. Her devirde en çok kullanılan levhalar ise anikonikte denilen bu tasvirsiz levhalardır.¹³⁴

Büyük Mekân kazılarında 36 adet levha parçası bulunmuştur. Levha parçaları kabartma, kazıma, yazıtlı ve bezemesiz profilli parçalar olarak sınıflanabilir. Kabartma tekniğinde bezeli levha parçaları(kat. no. 40-48) geometrik, bitkisel, figürlü ve haç motifleri içermektedir. Bitkisel motif içeren iki adet levha parçası(kat. no. 44-45) aynı üslup özelliklerine sahiptir. Ön yüzde paneller içinde hayvan motifleri içeren bir adet levha parçası(kat. no. 46) bulunmaktadır. Levha parçasının benzer panel düzenine ve bezemeye sahip örneklerini Hırvatistan'ın Zara kentinde bulunan 4.-5. yüzyıllara tarihlenen St. Anastasia Bazilikası'na ait¹³⁵ ve Porec kentinde bulunan 5. yüzyıla tarihlenen Eufraşius Bazilikası'na ait ambon levha parçalarında¹³⁶ görülmektedir. Ayrıca yine aynı bezeme programına sahip bir başka örnek olan Ravenna'daki ambonun ön yüzünde görülmektedir.¹³⁷

¹³²S. Alpaslan (1996). *Antalya'nın Demre (Kale) ilçesindeki H. Nikolaos Kilisesi'nde dini ayınle ilgili plastik eserler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 167.

¹³³Parman, 2002, **a.g.k.**, s. 25.

¹³⁴Fıratlı, 1990, **a.g.k.**

¹³⁵L. Siena and P. Piva (2001), *Da Pemmone a Paolino d'Aquileia: appunti sull'arredo liturgico e la scultura in Friuli tra VIII e IX secolo*, in 8th International Colloquium "Carolingian Europe", (Porec - Split, 23-27 May 2001), International Research Center for Late Antiquity and Middle Age, Zagreb-Rotovun, s. 303, fig.21.

¹³⁶A. Terry (1988). *The sculpture at the Cathedral of Eufraşius in Poreč*, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University. Dumbarton Oaks Papers Vol. 42, s. 44-45, fig.119, 121.

¹³⁷A. Martinelli (1966), *Ambone ravennati*, FR 93, s. 47-58, fig. 5-10.

Birbirine yakın açmalarda ortaya çıkan aynı levhaya ait olduğunu düşündüğümüz beş levha parçası(kat. no. 41) geometrik bezemeler içermektedir. En çok görülen bezeme ise haç motifidir. Bunlardan günümüze bütün halde ulaşan tek örnek olan levha(kat. no. 42) iki yapı bakiyesinin ortasında devşirme olarak kullanılmıştır. Tam halde olan levha parçasının ortasında haç kolları yuvarlatılmış Latin haçın bir varyantı yer almaktadır. Latin haçın sağ ve solundaki panellerde aynı bezeme kompozisyonu tekrarlanmıştır. Birbirlerine tekli düğümlerle bağlanan iki dairesel antrolag madalyon görülmektedir. Üst madalyonlarda yürek motifi yer alırken, alt madalyonlarda altı yapraklı çiçek motifleri ile bitkisel bezeme karşımıza çıkmaktadır. Diğer dört haç motifi içeren levha parçasından biri(kat. no. 40) merkezinde daire içinde Malta haçı vardır. Haç motifini çevreleyen dairenin merkezinde birleşen düzgün bantlar kabartma tekniğiyle yapılmıştır. İki levha parçasının(kat. no. 47-48) yalnız kuzey haç kolları kalmış ve bunlarında Latin haçının kolları olduğu görülmektedir. Kabartma tekniğinde yapılmış son parçamızın(kat. no. 43) ise belli oranda dört haç kolu da net olarak gözükmetedir. Haç kollarının üslup özelliklerinden yola çıkarak bu levha parçalarını 6. yüzyıla tarihlendirmek uygun olacaktır.¹³⁸

Kazıma tekniğinde motif içeren iki adet levha parçası(kat. no. 49-50) katalogda yer almaktadır. Levha parçalarından ilki(kat. no. 49) üzerinde herhangi bir bezeme bulunmamasına karşın ön yüzünde bir delik etrafında kazıma tekniğinde iki eşmerkezli daire bulunmaktadır. Diğer parçanın ise ön yüzünde ise kazıma tekniği ile yapılmış Latin haçı yer almaktadır.

Katalogda yazıt içeren iki adet levha parçası yer almaktadır. Levha parçalarından ilkinin(kat. no. 51) üst yüzeyine kazılmış “T” harfi okunmaktadır. Harf biçiminden erken Bizans dönemi veya en erken imparatorluk dönemine tarihlemek uygun olacaktır. Diğer parçanın(kat. no. 52) ön yüzünde bir yazıt bulunmaktadır. Harfleri çevreleyen panelin sağ üst köşesinde muhtemelen bir haçın kalan bölümü gözükmetedir. Panelin içinde okunabilen harfler ise şunlardır: “εἰμὶ”. Yine haç motifi ve harflerin formundan dolayı en erken 6. yüzyıla tarihlemek mümkündür.¹³⁹

¹³⁸Nussbaum 1965, taf.31, res.1; Effenberger ve Severin 1992, 112, 125, kat. no:40, abb.64-kat no:42; Nauman ve Belting 1966, 58, abb.21; Wessel 1957, 131; Effenberger, 1986, 294, abb.151; Niewöhner 2007a, 249-250, no.292-293, abb.98-99; Peschlow 1984, 419, abb.8; Pülz ve Ruggendorfer 2004, 68, abb.16; Love 1974, 104, fig.30; Çavdar 2014, 89-90, kat. no. d-1-d-2; Fıratlı 1990, 154, 155, pl.94, no.306d, no.307c; Ötügen 1996, 89-90,105, taf.11.3-5; Hakan 2009, 62,76, kat. no. 42-56; Tezcan 1989, 150, res.175; Serin, 2014, 71, res.71.

¹³⁹Lightfoot, **a.g.k.**, 2017, 160.

Profilli levha parçaları(kat. no. 53-71) ise 19 adet ile en fazla örneğe sahip olan türdür. En az üç tarafı kırık olan levha parçalarını yalnızca yan kenarları boyunca devam eden profiller aracılığıyla tanımlamamız mümkündür. Levha parçalarının benzer örneklerini Kuşadası Kadıkalesi'nde, Bursa Arkeoloji Müzesi'nde ve Kırıkkale Vize'de görmekteyiz.¹⁴⁰

4.1.3.2. Şarap Üretim Elemanları

Şarap üretimi geçmişinin Bronz Çağa kadar ulaştığı düşünülmektedir.¹⁴¹ Kimi araştırmacılar ise bu tarihlendirmeyi Neolitik döneme kadar dayandırmaktadırlar ve ilk şarabın bu tarihlerde yapıldığını söylemişlerdir. Şarabın ortaya çıkışı kadar korunması da önemli bir süreçtir ve bu koruma işleminde MÖ. 6000 yıllarına kadar ulaştığı arkeolojik kalıntılardan elde edilen veriler ışığında ortaya çıkmıştır.¹⁴²

Üzümün işlenmesi ve şarap halini alması için belli işlemlerden geçmesi gerekmektedir. Bu işlemler için kurulan şarap üretim alanlarına şarap işlikleri denilmektedir. Şarap işlikleri genel anlamda üç bölümden oluşmaktadır. Öncelikle üzümün suyunun çıkarılması için gerekli olan ezme havuzları, ortaya çıkan ve sıra adı verilen bu sıvının akmasını sağlayan kanallar ve bu sıranın toplanacağı havuz bölümlerinden oluşmaktadır.¹⁴³

Şarabın ortaya çıkış sürecindeki işlemlerden en önemlisi üzüm suyunun dışına çıkarılmasıdır. En az fire verilerek bu işlemin tamamlanması için en uygun yöntem presleme yöntemidir. Üzüm presi denilen bu yöntem için kullanılan pres tipleri başlıca dörde ayrılmaktadır. Dört farklı çeşidi olmasına rağmen bu preslerin önemli noktası sabit duran bir vida sistemi ve bunun etrafında farklılaşan diğer araçlardır.¹⁴⁴

Şarap üretim atölyelerinin en önemlilerinden biri, çalışmamızın konusu olan Büyük Mekân'da ortaya çıkmıştır. Günümüzde faaliyet gösterecek durumda olmayan bu atölyeler 9. yüzyılda Araplar tarafından oldukça tahrip edilmiştir.¹⁴⁵

¹⁴⁰Armağan, **a.g.k.**, 2010.; F. Aytekin (2014). *Bursa Arkeoloji Müzesi Bizans dönemi mimari ve liturjik işlevli yapısal elemanlar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi; Çavdar, **a.g.k.**, 2014

¹⁴¹E. Doğer (2004). *Antik çağda bağ ve şarap*. İstanbul: İletişim Yayınları; A. Diler (1993). *Akdeniz bölgesi Antik Çağ zeytinyağı ve şarap işlikleri*. 11. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 505-521.

¹⁴²Doğer, 2004, **a.g.k.**

¹⁴³F. Zarsat ve N. Özgönül (2005). *Kayakapı evlerinde sırahaneler*. Kayakapı Kültürel ve Doğal Çevre Koruma ve Canlandırma Projesi, sayı 6, s. 11.

¹⁴⁴R. Frankel (1997). *Presses for oil and wine in the Southern Levant in the Byzantine period*. *Dumbarton Oaks papers* 51, s.74.

¹⁴⁵C.S. Lightfoot (2009). *Excavations at Amorium: Results from the Last Ten Years (1998- 2008)*. Leiden: *Archaeology of the Countryside in Medieval Anatolia*, PIHANS 113, s. 139.

Şarap işlikleri Aşağı Şehir’de bulunan hamam yapısının etrafında yer almaktadır.¹⁴⁶ Büyük Mekân’da bulunan hamam yapısının etrafındaki yapılar malzeme-teknik, arkeolojik veriler ve küçük buluntular ışığında 7.-8. yüzyıla tarihlendirilir.¹⁴⁷ Arap tahribatı zamanında oluşan yıkıntı ve yangın tabakasında açığa çıkan Amorium imparatoru Theophilos(M.S. 829-842)’a ait bronz sikke ve şarap işliklerinin birinin zemininde bulunan 16 adet sikke nümismatik kanıtlardır.¹⁴⁸ Caddenin doğusunda bulunan yapılar değişen boyut ve planlarıyla birbirine dar geçitler ve avlular ile bağlanmıştır. Bu yapıların odak noktası içlerinde bulunan endüstriyel tesisler/atölyelerdir. Endüstriyel atölyelerin birbirleri ile ilişkileri ağırlık taşlarının bulunması ile ortaya çıkmıştır. Ayrıca yapılar plan ve tasarım özellikleri ile de standartlaşmıştır. Kendi içlerinde iki tipe ayrılan bu yapıların bir kısmı sıvıları kanallardan toplama havzalarına ulaştıran sığ zeminler şeklinde, diğerleri ise arka duvarlarına iki adet direk yerleştirilmiş derin tanklar ve toplama havzaları olan yapılardır.

Şarap işliklerinin içi sıvalı üzümleri preslemek için kullanılan tekneler, teknelerin içinde bulunan yukarıda bahsettiğimiz üzere ağırlıklar ve teknelerden daha derin, üzümlerden gelen suların biriktirildiği havuzlardan oluşmaktadır.¹⁴⁹

Bir pres ağırlığı(kat. no. 72), iki adet baskı kütüğünü tutan yardımcı payeler(kat. no. 73-74), bir adet pres havuzundan akan üzüm suyunu havuzlara aktarmakta kullanılan oluk(kat. no. 75) ve bir adet preslerde ezilen üzüm suyunun toplandığı tekne(kat. no. 76) çalışmamız kapsamında değerlendirilen parçalardır.

4.1.3.2.1. Ağırlık ve Oluk

Pres ağırlığı(kat. no. 72) ve oluk(kat. no. 75) IV. no’lu erken Bizans yapısının yıkılmasının ardından erken Orta Çağ döneminde tekrar kullanıma kazandırılan yapıda

¹⁴⁶O. Koçyiğit (2006). *Amorium hamam yapısı tarihsel süreç içerisindeki işlevsel değişim*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

¹⁴⁷Iverson, **a.g.k.**, 2012, 30.

¹⁴⁸O. Koçyiğit (2011). *Amorium’da bulunan yeni veriler ışığında Bizans dünyasında şarap üretimi*. 13. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu. Denizli, s. 393-402.

¹⁴⁹C. Lightfoot, O. Koçyiğit ve H. Yaman (2005). *Amorium kazıları 2003*. 26. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 249-64; C. Lightfoot, O. Koçyiğit ve H. Yaman (2006). *Amorium kazıları 2004*. 27. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 77-88; C. Lightfoot, O. Koçyiğit ve H. Yaman (2007). *Amorium kazıları 2005*. 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 217-94; C. Lightfoot, O. Karagiorgou, O. Koçyiğit, H. Yaman, P. Linscheid ve J. Foley. (2007). *The Amorium Project: Excavation and Research in 2003*. *Dumbarton Oaks Paper*, sayı 61, s. 353-85; C. Lightfoot, O. Koçyiğit ve H. Yaman (2008). *Amorium kazıları 2006*. 29. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 443-66; C. Lightfoot (2004). *Amorium 2004*. *Research Reports 2004*. Ankara, s. 13-15; C. Lightfoot (2005). *Amorium 2005*. *Research Reports 2005*. Ankara, s. 31-33; C. Lightfoot ve E. Iverson (2006). *Amorium 2006*. *Research Reports 2006*. Ankara, s. 29-31; C. Lightfoot (2007). *Amorium 2007*. *AnatArch* 13. s. 25-27.

ortaya çıkmıştır. Oluk gerçekleştirilen faaliyet sona erdikten sonra sökülmüş ve bitişindeki platforma dahil edilmiştir. Yangın ve tahrip izleri bulunamamasından dolayı bu olay en geç 9. yüzyılın başlarında gerçekleşmiş olmalıdır. Toplama havzasının hemen önünde silindirik kireç taşı malzemeden pres ağırlığı bulunmuştur. Dairesel pres ağırlığı olarak kullanılan bu bloğun bir yüzeyinde kabartma Latin haçı figürü bulunmaktadır. Üzerinde bulunan kare delikte metal ya da ahşap bir parça olduğu düşünülmekte ve bu sebeple de Amorium'da bulunan diğer pres ağırlıklarına benzemektedir.¹⁵⁰

4.1.3.2.2. Baskı Kütüğü Payesi

Erken Orta Çağ dönemine tarihlenen en iyi korunmuş ve eksiksiz olan bölüm Büyük Mekân'ın doğu ucunda yer almaktadır. Cadde olduğu düşünülen alanın batısında kalan bölüme oldukça benzemektedir. Bu bölümün doğu duvarına diğer bölümlerde de gördüğümüz pres kütüğünü tutan baskı kütüğünü tutan payeler(kat. no. 73-74) yerleştirilmiştir. Bu direklere kirişlerin geçmesi için oyuklar açılmış ve bir yüzeylerinde dikdörtgen paneller içinde haç motifleri yer almaktadır.¹⁵¹

4.1.3.2.2. Tekne

Stratigrafik bulgulardan yine bu döneme tarihlenen yapı bakiyesinde masif kireç taşı bloktan yapılmış tekne(kat. no. 76) bir diğer parçadır. Yan yüzeyinde bir madalyon ve bu madalyonun içinde bir rozet bulunan tekne, ortaya çıkan diğer teknelerin hiçbirinde motif bulunmaması sebebiyle farklılaşmaktadır. Teknenin bir başka benzeriyle Bolvadin Belediye Müzesi'nde de karşılamaktayız. Her ne kadar lahit olarak isimlendirilse de aslında 6-7. yüzyıllara tarihlenen bir başka teknedir(görsel 2). Büyük dikdörtgen grimsi bazalt bloktan olan teknenin üstündeki oyuk sadece 15 cm derinliğindedir.

¹⁵⁰C. S. Lightfoot, O. Koçyiğit, H. Yaman., (2007). Amorium Kazısı, 2006, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s.275-6, 291-2; C.S. Lightfoot., (2007). *Trade and Industry in Byzantine Anatolia – The Evidence from Amorium*, Dumberton Oaks Papers 61, s. 272-3, fig. 2; C.S. Lightfoot., (2009). *Excavations at Amorium: Results from the Last Ten Years (1998–2008)*, in T. Vorderstrasse and J. Roodenberg (eds.), *Archaeology of the Countryside in Medieval Anatolia*, PIHANS 113, Leiden, fig. 6; C.S. Lightfoot., (2010). *Die byzantinische Stadt Amorium: Grabungsergebnisse der Jahre 1988 bis 2008*, in F. Daim and J. Drauschke (eds.), *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter*, Teil 2,1 Schuplätze, Monographien desRömisch-Germanischen Zentralmuseums 84/2, 1, Mainz, s. 299-300, fig. 9; O. Koçyiğit., (2010). *Amorium'da Bulunan Yeni Veriler Işığında Bizans Dünyası'nda Şarap Üretimi*, in K. Pektaş et al. (eds.), XIII. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 14-16 Ekim 2009 / Proceedings of the XIIIth Symposium of Medieval and Turkish Period Excavations and Art Historical Researches, Istanbul, s. 395, pl. 4.

¹⁵¹C. S. Lightfoot, N. Tsivikis, J. Foley., (2010). Amorium Kazısı, 2009, 32. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 137-40, pl. 8; C.S. Lightfoot, 2010, **a.g.k.**, 298-9, fig. 8.

4.2. Malzeme-Teknik

Amorium Büyük Mekân kazılarında ele geçen toplamda 76 adet taş eserde malzeme olarak mermer, kireç taşı, tuf taşı ve kum taşı kullanıldığı görülmektedir. 76 adet parçanın 65'ü mermer, 8'u kireç taşı, 2'si tuf taşı ve 1' kum taşından üretilmiştir.

Mermer malzeme kullanımı yoğun olarak levha parçalarında görülmektedir. 32 levha parçasından(kat. no. 40-71) 31'i, 8 adet sütun kaidesi(kat. no. 1-8), 10 adet sütun(kat. no. 9-18), 10 adet sütun başlığı(kat. no. 22-31), 1 adet pencere şebekesi(kat. no. 35), 2 adet eşik taşı(kat. no. 36-37), 1 adet templon/kiborium sütun başlığı(kat. no. 38) ve 1 adet ambon yan levha parçası(kat. no. 39) mermer malzemeden üretilmiştir. Kireç taşı malzeme korniş bloklarında(kat. no. 32) ve 1 adet levha parçasında(kat. no. 40), 1 adet sövede(kat. no. 34), 5 adet şarap üretim elemanında(kat. no. 72-76) görülmektedir. 2 adet çift sütun(kat. no. 20-21) tuf taşından ve 1 adet lento(kat. no. 33) ise kum taşından üretilmiştir.

Taş eserlerde ağırlıklı olarak kullanılan mermerler farklı bölgelerdeki taş ocaklarından çıkartılmış olmalıdır. Amorium'un da içinde yer aldığı Frigya yaygın ve yoğun biçimde zengin mermer ocaklarına sahiptir. Bunlardan en önemlisi şüphesiz antik çağın ünlü mermer ocaklarının bulunduğu "Dokimion(İscehisar) kentidir. Roma ve Bizans İmparatorluğu'nun yüzyıllarca malzeme ihtiyacını karşılayan oldukça kaliteli mermerleri ile ünlü kent, 3. yüzyılda Synnada(Şuhut) ile mermer üretiminde yarışmış ve kaynaklara "Dokimion", "Synnada" veya "Frigya" mermeri olarak geçen üretim faaliyetleriyle günümüze kadar ulaşmıştır. Arkeolojik veriler bölgeye ait mermer işçiliğinin 10.-11. yüzyıllara kadar devam ettiğini göstermekte ve Roma, erken Bizans çağına ait pek çok yazıtta da mermer ustalarının isimleri geçmektedir.¹⁵² Dokimion'un mermerleri İstanbul'da Hagia Sophia, Kutsal Havariler Kilisesi, Büyük Saray ve Ravenna'da San Vitale gibi birçok önemli yapının iç dekorasyon malzemesi olarak sütunlarda ve kaplamalarda kullanılmıştır. İmparator Herakleios ve II. Justinianos'un karısı Eudokia'nın lahitleri ise yine Dokimion mermerinden yapılmıştır.¹⁵³ Dokimion ocaklarından çıkarılan mermerinin coğrafi yakınlığa bağlı olarak Amorium ve çevresindeki yapılarda kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁴ Söz konusu bölge Amorium'u da

¹⁵²Parman, **a.g.k.**, 2002, dip. 201, 202.

¹⁵³Parman, **a.g.k.**, 2002, dip. 203.

¹⁵⁴Alp, **a.g.k.**, 2006.; ¹⁵⁴ Parman, **a.g.k.**, 2002; P. Niewöhner (2007a). Aizanoi, Dokimion und Anatolien: stadt und land, siedlungs und steinmetzwesen vom späteren 4. bis ins 6. jahrhundert n. chr. *Deutsches Archäologisches Institut*.

içine alan Afyon zonu denilen, batıda Menderes Masifi'nden başlayarak Denizli kuzeyini izleyerek Uşak ve Sandıklı üzerinden Afyon'a uzanan genellikle düşük mertebeli metamorfik kayaçların yüzeylendiği bir kuşaktır.¹⁵⁵ Ayrıca Hierapolis'in güneyinde Gölemezli'de, Kütahya-Altınbaş, Aizanoi, Göynük Ören, Kurtköy, Soa'da, Uşak ve çevresinde, Akmonia(Ahat), Sebaste(Selçukler), Sivash, Eldemir, Hanoğlu, Kavacık, Selvioğlu, Tepetarida'da Eskişehir(Dorylaion) ve Seyitgazi(Nakoleia) ve çevresinde yer alan mermer ve taş ocakları günümüze değin faaliyetlerini sürdürmektedirler.¹⁵⁶ Bu veriler neticesinde ihtiyaç duyulan beyaz/gri mermer malzemenin başta Dokimion olmak üzere çevredeki yerel taş ocaklarından sağlandığı anlaşılmaktadır.

Hamam yapısında ele geçen sütun kaidelerinin üst yüzleri ile sütun başlıklarının yüzeyleri kalın taraklıyken bu kaidelere ait sütunların düzgün işlenmiş yüzeylerinde ince tarak izleri mevcuttur.

İkinci en çok kullanılan malzeme ise kireç taşıdır. Kireç taşı kolay elde edilmesi ve işlenebilirliği nedeniyle tercih edilmektedir. Özellikle masif ve ince işçilik gerektirmeyen korniş blokları, eşik taşı, söve ve şarap üretim elemanlarında kullanılması bunun göstergesidir. Kireç taşının mermere göre bu denli az kullanılmasının nedeni ise bölgede yukarıda bahsettiğimiz zengin mermer ocaklarının bulunmasıdır. Aynı şekilde tuf taşı ve kum taşıda mermere göre oldukça az kullanılmıştır. Bunun sebepleri de kireç taşı ile benzerdir.

4.3. Taş Eserler-Konteks İlişkisi

Amorium Büyük Mekân'da buluntular "XA-01", "XA-02", "XB-02", "XB-03", "XC-98", "XC-01", "XC-02", "XC-02(Doğu)", "XC-03(Batı)", "XC-03(Doğu)", "XC-04", "XC-05", "XE-01", "XE-03", "XE-05", "XE-06", "XE-08" ve "XM-03" açmalarında ele geçmiştir.

"XA-01" ve "XA-02" açmaları Büyük Mekân'ın güneyinde doğu-batı yönlü uzanan duvarın(Duvar 40) dışında yer almaktadır. Erken Bizans, erken Ortaçağ duvar kalıntılarının üzerinde orta Bizans dönemine tarihlenen 17, 18, 19 ve 20 birimleri yer almaktadır.¹⁵⁷ Bu açmalardan levha parçaları(54, 60-62, 65), sikkeler¹⁵⁸, kemik

¹⁵⁵A. Ümit Tolluoğlu vd. (1997). Afyon metasedimanter grubunun mesozoyik öncesi metamorfik evrimi, *Türkiye Jeoloji Bülteni* (40)-1, s. 12-13.

¹⁵⁶Parman, a.g.k., 2002, dip. 141.

¹⁵⁷Iverson, a.g.k., 2012, s. 103, fig. 1/6.

¹⁵⁸C. S. Lightfoot (2012b). *Section 2: Catalogue of coins finds, 1987-2006*, (Ed. C. Katsari, C. S. Lightfoot ve A. Özme), The Amorium mint and coin find, Amorium Reports 4, Berlin: Akademie Verlag, s. 155, kat. no. 447, 448.

parçaları¹⁵⁹, seramik kandil parçaları¹⁶⁰, ele geçmiştir. Levha parçaları duvar yıkıntılarında tespit edilmiştir. Yapı bakiyelerinin Arap istilasından sonra işlevlerini yitirdiği ve toprak dolgu ile örtüldüğü görülmektedir.

“XB-02” ve “XB-03” açmalarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında 2 adet sütun kaidesi(1, 8), 1 ambon yan levha parçası(39), 1 adet levha parçası(43) ve 1 adet şarap üretiminde kullanılan tekne(76) ele geçmiştir. XB açmasını doğuya doğru genişletmek amacıyla 2002 yılında kazı çalışmalarına devam edilmiştir.¹⁶¹ XB-02(E11/i10) olarak adlandırılan ve 6, 7 ve 8 numaralı birimleri içeren bu alanda yoğun bir yangın tabakası tespit edilmiştir. 6 numaralı birimde ve yine bir yıkım tabakası olarak belirlenen konteks 49’da sütun kaidesi(8) ele geçmiştir.¹⁶² Sütun kaidesinin yanı sıra ok uçları ele geçmiştir.¹⁶³ XB açmasının doğuya doğru genişletme çalışmaları 2003 yılında da devam etmiş ve 7-11 ve 31 no’lu birimler açığa çıkarılmıştır. 10 no’lu birimdeki yıkım konteks 142’de sütun kaidesi(1) ele geçmiştir. Ayrıca aynı katmanda II. Michael(820-29)’a ait sikke ve seramikler ele geçmiştir.¹⁶⁴ Erken Ortaçağ’a tarihlenen 10 no’lu birimde konteks 116’da şarap üretiminde kullanılan tekne(76) ortaya çıkmıştır. Teknenin şarap üretim faaliyetlerinin gerçekleştiği yapı bakiyesinde çıkması kullanımı amacı dikkate alındığında şaşırtıcı değildir. Ambon yan levha parçası(39) Büyük Mekân güney duvarının(Duvar 40) yıkım tabakası konteks 104’de ele geçmiştir. 9 no’lu birimde ise zemin seviyesinde konteks 145’te levha parçası(43) bulunmuştur.

Erken Bizans dönemi olarak adlandırılan bu dönemde daha önceki yapı topluluklarının ortadan kaldırılması ve anıtsal bir yapı kompleksinin inşası ile bölgede büyük değişiklikler gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu komplekse ait dört ana yapı tanımlanmıştır. Bu yapılardan günümüze kadar en eksiksiz gelenleri 1998, 2001, 2002 yıllarında ortaya çıkarılan I ve III no’lu yapılardır. Bu iki yapının kalıntıları nispeten iyi korunmuştur.¹⁶⁵

¹⁵⁹Lightfoot, 2012, **a.g.k.**, 263-276, kat. no. 9, 57.

¹⁶⁰C. S. Lightfoot (2012a). *Middle Byzantine terracotta lamps, 1993-2005*, Amorium reports 3: The lower city Enclosure finds reports and technical studies (Ed. C. S. Lightfoot and E. A. Ivison) İstanbul: Ege Yayınları, s. 218-221.

¹⁶¹Ivison, 2012, **a.g.k.**, 14.

¹⁶²Ivison, 2012, **a.g.k.**, 89.

¹⁶³Ivison, 2012, **a.g.k.**, 89; M. Kurt (2018). *Bizans askeri teçhizatı: Amorium’da bulunan savaş malzemeleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 96, kat. no. 30, 31.

¹⁶⁴Ivison, 2012, **a.g.k.**, 89; B. Böhlendorf-Arslan (2012). *The pottery from destruction contexts in the Enclosure*, Amorium reports 3: The lower city Enclosure finds reports and technical studies (Ed. C. S. Lightfoot and E. A. Ivison) İstanbul: Ege Yayınları, s. 153-179.

¹⁶⁵Ivison, 2012, **a.g.k.**, 20.

Kompleksin kuzey tarafındaki III no'lu yapı *apodyterium* denilen giriş holü/soyunmalık olarak tanımlanan poligonal yapıdır. Yapı, güneyindeki Roma hamamlarının standart odalarını barındıran I no'lu yapı ile doğrudan bağlantılıdır. Bu iki önemli binaya ek olarak hamam kompleksi ile ilişkili iki yapı ve bir dizi küçük mimari öge bulunmuştur.¹⁶⁶

I no'lu yapının hemen güneyinde II no'lu yapı olarak adlandırılan bir yapının kalıntıları yer almaktadır. II no'lu yapı tarihte birçok değişiklik ve eklemeye maruz kalmış, bu yüzden hamam kompleksi açısından işlevi tam olarak bilinmemektedir. I ve III no'lu yapıların batısında kısa bir mesafe uzaklıkta IV no'lu yapı yer almaktadır. Erken Ortaçağ döneminde yapının yıkılması ve yeniden inşa edilmiş olması planı ve amacını anlamayı zorlaştırmaktadır. Bu ana yapılar arasında kalan duvarlar, kaldırımlar bu evreye ait avluların ve süs havuzlarının kalıntıları olabilir.¹⁶⁷

I no'lu hamam yapısı III no'lu yapı ile bir kapıyla iletişim sağlamaktadır. Yapı güneybatı-kuzeydoğu yönlü uzanmaktadır. İç mekân küçük Roma hamamlarının düzenine benzer ve birbirini takip eden bir sıra odanın birbirine bağlanması ile oluşur. Batıdan doğuya doğru *sudatorium*, *caldarium*, *tepidarium*, *frigidarium*, *servis odaları*; *vestibulum* ve *latrina* ile güney ve batısında bulunan girişlerden oluşmaktadır.¹⁶⁸

1998 yılı kazı ön raporuna göre I no'lu yapı 5-6. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. I ve III no'lu yapı yakından incelendiğinde her iki yapının birbirine bağlı olduğu ve tek bir kompleks şeklinde inşa edildiği görülmektedir. Tarihlendirme III no'lu yapının zeminindeki toprak dolgusunda bulunan çanak-çömlek ile kompleksin plan, inşa ve su tesisatındaki bağlantı parçalarının erken Bizans yapıları ile karşılaştırılmasıyla sağlanmıştır. Toprak dolgularında bulunan bazı çanak-çömlek parçasının 8-9. yüzyıllara tarihlenmesine rağmen birçok parça 4-6. yüzyıllara aittir. Hamam kompleksinin döşemeleri, inşa teknikleri, tuğlaları ve mimari planı çok güçlü bir şekilde 6. yüzyıla işaret etmektedir. III no'lu yapıda bulunan sütun başlıkları impost başlık tipine aittir (kat. no. 22-27).¹⁶⁹ Örneklerine Hagia Eirene ve Kurşunlu'da rastlanan bu tip sütun başlıkları I. Justinian döneminden daha erken olmamakla birlikte 6. yüzyıla tarihlenmektedir.¹⁷⁰ Bu tarihlendirme kireç taşı bloklar ve tuğlalar kullanılarak yapılan opus mixtum tekniğinin

¹⁶⁶Iverson, 2012, **a.g.k.**, 20.

¹⁶⁷Iverson, 2012, **a.g.k.**, 20.

¹⁶⁸Yegül, **a.g.k.**, 1992.

¹⁶⁹Lightfoot vd, 2004, **a.g.k.**, 358, fig. 4; Lightfoot vd, 2005, **a.g.k.**, 234.

¹⁷⁰Ötügen, **a.g.k.**, 1996, 210, 219, G.18a, pl. 39.4; Zollt, **a.g.k.**, 1994, 99- 100, 337, nos. 247-49, pl. 35; Bardill, **a.g.k.**, 2004.

görüldüğü apoditeryum ve diğer birimlerle de oldukça uyumludur.¹⁷¹ Bu duvar tekniği 6. yüzyıla tarihlenen Aşağı Şehir'deki Büyük Bina olarak adlandırılan yapıda da görülmüştür.¹⁷² Johanna Witte'nin üzerinde durduğu tuğlalar da tarihlendirme için oldukça önemlidir.¹⁷³ Bu veriler ışığında hamam kompleksinin inşası I. Justin(518-527) ile I. Justinian(527-565) hüküm sürdüğü dönemler olan 6. yüzyıla tarihlenmektedir. Kompleks Roma'daki kamu yapılarına göre daha kompakt ve küçük yapıdadır.¹⁷⁴ III no'lu yapının apoditeryumu bu tarihlendirme ile tam olarak paralellik göstermese de kubbeli nişler 5-6. yüzyıl hamamlarının standart özelliklerindendir.¹⁷⁵ I no'lu yapı, odaların doğrusal bir düzende dizildiği sıra tip olarak adlandırılan bir hamam yapısıdır. Bu hamam tipine örnek İstanbul'daki Topkapı, Küçükçekmece ve Hierapolis hamamları verilebilir. Ancak bu yapıların hiçbirinde Amorium'daki gibi poligonal bir apoditeryum ile bağlantılı örnek bulunmamaktadır.

Hamam yapısı ve yapıyla ilişkili diğer birimlerin yer aldığı "XC" açmaları çalışmamız kapsamında incelediğimiz buluntuların en çok yer aldığı açmalardır. "XC-98", "XC-01", "XC-02", "XC-02(Doğu)", "XC-03(Batı)", "XC-03(Doğu)", "XC-04" ve "XC-05" açmalarında toplam 48 buluntu tespit edilmiştir. I no'lu erken Bizans hamam yapısının tepidarium ve caldariumun güney duvarının yakınındaki açma "XC-98" konteks 5'te bir mermer pencere şebekesi(35) ele geçmiştir. Çevrede çok sayıda Bizans bulunan Bizans pencere camlarının bu şebekeye ait olduğu düşünülmektedir.¹⁷⁶ Aynı açmada konteks 11 ve 12'de levha parçaları(49, 53, 68) ile konteks 40'ta yazıtlı bir levha parçası(51) tespit edilmiştir.

"XC-01" açmasında I no'lu hamam yapısının vestibule bölümünde konteks 140'ta bir sütun kaidesi(2), bir levha parçası(55) ele geçmiştir. 52 numaralı yazıtlı levha parçası ise latrinenin dolgu toprağında konteks 205'te ele geçmiştir. 4, 5, 6 numaralı sütun kaideleri, 9, 10 numaralı sütunlar, 22-26 numaralı sütun başlıkları, 37 numaralı eşik taşı III no'lu hamam yapısının poligonal bölümünde çöken duvar ve örtü sisteminin

¹⁷¹C.S. Lightfoot vd., (2001). *The Amorium Project: The 1998 Excavation Season*, Dumbarton Oaks Papers 55, s. 382-3, fig. 13-14; Lightfoot vd, 2004, **a.g.k.**, 357, 362; Lightfoot vd, 2007, **a.g.k.**, 356-57, fig. 6; Müller-Wiener, **a.g.k.**, 1977, 50, fig. 28; D'Andria, **a.g.k.**, 2001, 113; Arthur, **a.g.k.**, 2006, s. 145.

¹⁷²C.S. Lightfoot, E.A. Ivison, and M.T. Wypyski., (2002). *Amorium Reports, Finds I: The Glass* (1987 1997). BAR International Series 1070, Oxford, s. 11.

¹⁷³J. Witte., (2012). *Amorium reports 3: The lower city enclosure finds reports and technical studies*, İstanbul: Ege Yayınları.

¹⁷⁴Berger, 1982, **a.g.k.**, 51-6, 85-90; Biers, **a.g.k.**, 1985; Sanders, **a.g.k.**, 1999, 441-80.

¹⁷⁵Yegül, 1992, **a.g.k.**, 324-5, fig. 413; Herzfeld and Guyer, **a.g.k.**, 1930, s. 82-7, fig. 80-82.

¹⁷⁶Ivison, 2012, **a.g.k.**, 22, pl. 1/6.

oluşturduğu tabakada konteks 152’de in-situ tespit edilmiştir. **11** ve **15** numaralı sütunların ele geçtiği poligonal bölümdeki konteks 184 tuğla ve taş malzemeler ile doludur. Çöken örtü sistemindeki konteks 209’da ise **12, 13** numaralı sütunlar ile bir sütunun torus bölümü olan ve üzerine Latince dört rakamı kazınmış parça(**19**) tespit edilmiştir. **16** numaralı sütunun ele geçtiği konteks 229 ise yine poligonal yapıda yer almaktadır. Korniş blokları(**32**) ise “XC-01” açmasında dağınık haldeki dolgu toprağında ele geçmiştir. Poligonal III no’lu hamam yapısının batısında oldukça yoğun oda ve açıklar bulunmaktadır. III no’lu yapı ile I no’lu yapının arasında kalan boşlukta inşa edilmiş olan, planı dikkate alındığında bir şapel olduğu düşünülen yapı dikkat çekmektedir. Şapel buradaki boşluğa oturacak şekilde doğu-batı yönünde inşa edilmiştir. Bir sütuna(**17**) yerleştirilmiş 5-6. yüzyıla tarihlendirilen iyon impost başlık(**31**) ve bir sütun kaidesi(**7**), burada bulunmuştur.

2002 yılında genişletilmeye devam eden “XC” açmasındaki poligonal yapıda ortaya çıkan sütun başlıkları ile aynı özellikleri taşıyan bir başlık parçalara ayrılmış şekilde konteks 303’te bulunmuştur. I no’lu yapının caldariumunun batısı bölünerek yeni bir oda oluşturulmuştur. Ana sıcak hava bacası yeni oluşturulan odanın altından geçtiği için buranın bir *sudatorium* olduğu düşünülmektedir.¹⁷⁷ Baca üzerindeki kemerinde hasar görmesiyle devşirme olarak andezitten bir lento(**33**) buraya yerleştirilerek arşitrav görevi görmüştür. Yukarıda bahsettiğimiz şapel olduğu düşünülen yapıya ait olabilecek bir templon/kiborium sütun başlığı(**38**) konteks 305’te bulunmuştur. Aynı levhaya ait olduğunu düşündüğümüz bir üç adet parça(**41**) taş ve tuğla karışımı dolgu toprağında 321, 328 ve 348 kontekslerinde ele geçmiştir. Konteks 321’de II. Micheal’a ait 821 tarihli follis bulunmuştur.¹⁷⁸ **56** numaralı levha parçası aynı açmada zemin üzerinde konteks 300’de ele geçmiştir. Yıkım katmanı konteks 367’de levha parçası(**57**) ile bir grup follis, kemer tokası metal objeler bulunmuştur.¹⁷⁹ Tepidariumun ait hypokaust sistemi tuğla ve çatı malzemeleri karışık dolgu toprağı konteks 311-325 arasında bir diğer levha parçası(**59**) ve cam parçaları ele geçmiştir.¹⁸⁰ “XC” açması doğuya doğru genişletilmesiyle ortaya çıkarılan “XC-02(Doğu) açması konteks 28’de levha parçası(**46**) bulunmuştur.

¹⁷⁷C.S. Lightfoot vd., 2005, **a.g.k.**, 237-9, figs, 7-8.

¹⁷⁸Iverson, 2012, **a.g.k.**, 90.

¹⁷⁹Iverson, 2012, **a.g.k.**, 90.

¹⁸⁰Amorium 1, 253-8; Lightfoot 2005, 178-9.

XC açmasının doğu ve batıya doğru genişletilmesiyle buralarda “XC-03(Batı)” ve “XC-03(Doğu)” açmaları açılmıştır. Batıdaki açmada çift sütunlar(20, 21) konteks 521’de, zeminin hemen altındaki katmanda konteks 507’de levha parçası(71) parçası bulunmuştur. Doğu açmasında zeminin hemen alt katmanında konteks 412’de bir başka levha parçası(58) bulunmuştur. I no’lu hamam yapısının güneyindeki “XC-04” açması konteks 712’de ve güneybatısındaki “XC-05” açması konteks 978’de birer levha parçası(47 ve 70) tespit edilmiştir.

Caddenin batısında açılan “XE-01” açmasında bir adet sütun kaidesi parçası(3) ve kireç taşından bir adet levha parçası(40) bulunmuştur. Sonraki yıllarda aynı açmada çalışmalara devam edilmiş ve “XE-04” olarak tanımlanmıştır. Düşen tuğla ve kiremit kalıntıları arasındaki yıkım konteks 15’te bir levha parçası(44) ile kırık bir kehribar taşı kolye ucu boncuğunun¹⁸¹, konteks 12’de iki adet levha parçası(66, 67), yine tuğla ve kiremit kalıntıları arasında konteks 14’te iki adet levha parçası(63, 64) ile bir saban demiri¹⁸², konteks 16’da konteks 15’tekiyle oldukça benzer özelliklere sahip bir adet levha parçası(45) bulunmuştur. Ayrıca erken Ortaçağ’a tarihlenen Birim 11’in doğu duvarında iki adet taş direk çerçevelenmiş bir yuva bulunmaktadır. Direkler devşirme olarak kullanılmış konteks 23’teki bir sövenin(34) üzerinde durmaktadırlar. Söve üzerindeki haç motifinin formundan dolayı 6. yüzyıldan daha erken bir tarihte yapılmış olamayacağı, bu tarihten sonra yapılmış olduğu düşünülmektedir.

Devam eden yıllarda gerçekleştirilen çalışmalarda “XE-05” açmasında bir cadde olduğu düşünülen alan ortaya çıkmıştır.¹⁸³ Cadde olduğu düşünülen zeminin hemen altındaki katmanda ortaya çıkan levha parçası(69) konteks 84, IV no’lu erken Bizans yapısına duvar kalıntılarına bitişik toplama havzasının hemen önünde silindirik kireç taşı malzemeden şarap ağırlığı(72)’nin ele geçtiği taş ve tuğla malzemelerin tespit edildiği yıkım katmanı konteks 42’dir. Burada bulunan sıvıların depolanması için kullanılan tanka giden oluk(75) gerçekleştirilen faaliyet sona erdikten sonra sökülüş ve bitişindeki platforma dahil edilmiştir. Yangın ve tahrip izleri bulunamamasından dolayı bu olay en geç 9. yüzyılın başlarında gerçekleşmiş olmalıdır.

Şarap üretim işliklerini bünyesinde barındıran ve birlikte ele alınan “XE-06” ve “XE-08” açmaları caddenin doğusunda yer almaktadır. “XE-06” açması yıkım konteks 1

¹⁸¹Iverson, 2012, **a.g.k.**, 95.

¹⁸²Iverson, 2012, **a.g.k.**, 95.

¹⁸³C. S. Lightfoot, O. Koçyiğit ve H. Yaman (2007). Amorium kazısı 2005, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s.271-278.

114'ten yazıtlı bir sütun(18) ve II. Michael(821-829) dönemine tarihlenen bir follis ele geçmiştir.¹⁸⁴ Konteks 270'te bir çift baskı kütüğü payesi(73, 74) bulunmuştur. "XE-08" açmasında erken Ortaçağ birimi 40'ta yıkım konteksi 311'de in-situ bir eşik taşı(36) bulunmuştur.

Büyük Mekân'ın kuzeydoğusunda yer alan ve "XM-03" olarak adlandırılmış alanda Oda II olarak tanımlanmış yapı bakiyesinin istinat duvarında devşirme olarak kullanılmış levha parçası(42) konteks 16'da, bu istinat duvarı önünde basamak olarak kullanılan bir impost başlık(28) konteks 15'te ve Oda II'den Oda III'e geçişi sağlayan kapıda eşik olarak kullanılmış bir başka impost(29) konteks 17'de tespit edilmiştir. Oda III'ün güneydoğu köşesinde çukurda bulunan Constantine VII Porphyrogenitus(945-950) dönemine ait follis bulunmuştur. Ayrıca konteks 36'da ele geçen sütun(14)'un çapı ile yine aynı kontekste ele geçen impost başlığın(30) iç çapı birbiri ile uyushmaktadır.

4.4. Bezeme ve Üslup Özellikleri

Katalog kapsamında incelenen eserlerde bezeme tekniği olarak kabartma, kazıma ve oyma teknikleri kullanılmıştır. Türlerine göre incelediğimizde mimari işlevli eserlerde çift sütunlar(kat. no. 20-21) oyma, kesik piramidal/sepet başlıklar(kat. no. 22-27) ve ion-impost başlık(kat. no. 31), lento(kat. no. 33) kabartma, sövede(kat. no. 34) ise kazıma tekniğinin kullanıldığını görmekteyiz. Liturjik işlevli templon/kiborium sütunce başlığında(kat. no. 38) kabartma tekniği kullanılmıştır. Levha parçalarında da iki farklı bezeme tekniği kullanıldığını görmekteyiz. Bir grup levha parçasında(kat. no. 40-48) kabartma tekniği kullanılırken çok az sayıdaki bir grup levha parçasında(kat. no. 49-52) kazıma tekniği kullanılmıştır. Şarap üretiminde kullanılan elemanlardan ağırlık taşı(kat. no. 72) ve tekne(kat. no. 76) kabartma tekniği kullanılırken baskı kütüğü payelerinde ise kazıma ve kabartma tekniklerinin birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Büyük Mekân'da tespit edilen sekiz sütun kaidesinden üçü Attik A tipi, beşi ise Attik B tipidir. Tam halde ele geçen Attik A tipi ilk sütun kaidesinde(kat. no. 1) profil dizilimi çok net bir şekilde takip edilirken diğer iki sütun kaidesi parçasında(kat. no. 2-3) bu durum oldukça zorlaşmaktadır. Örtüsü ve taşıyıcı unsurları yıkılan III no'lu erken Bizans hamam yapısının kalıntıları arasında ortaya çıkan bir grup sütun kaidesi(kat. no. 4-6) ise Attik tipin en sade profil dizilimine sahip olan B tipine aittir. Yapının taşıyıcı elemanı olarak görev yapan sütun kaidelerinin sonraki yüzyıllarda da yerleri

¹⁸⁴Iverson, 2012, a.g.k., 92.

değiştirilmemiş ve in-situ durumları korunmuştur. Attik B tipin oldukça sade bir formuna sahip bir sütun kaidesi(kat. no. 7) ile düşey profilde yarım bir sütun kaidesinin(kat. no. 8) ise Attik B tipine ait olduğunu tahmin etmekteyiz.

Hamam yapısının taşıyıcıları olan kaide ve başlıkları ile bir arada bulunan sütun parçalarından iki tanesi(kat. no. 15-16) alt yarısı sağlamken beş tanesinin(kat. no. 9-13) üst ya da alt kısımları kırıktır. Hamam yapısındaki sütunların çaplarından daha küçük olan bir adet alt ve üst kısmı kırık sütun(kat. no. 14) ise Büyük Mekân'ın kuzeydoğusunda şarap üretiminin gerçekleştiği alanda bulunmuştur. Bu yapıların hemen batısındaki birimlerde yazıt içeren ve alt kısmı tam olan bir sütun(kat. no. 18) ele geçmiştir. Herhangi bir bezeme unsuru barındırmayan sütun parçalarının yüzeyleri düzgün işlenmiştir.

İncelenen çift sütunların form ve bezemelerine baktığımızda örneklerine yalnızca Büyük Mekân yakınındaki Aşağı Şehir Kilisesi'nde(env. no T0114 görsel 3) ve Kemerkaya Yedikapı Kaya Yerleşimleri'ndeki¹⁸⁵ mezar taşlarında rastlamaktayız. Çift sütunun başlığı olarak ele aldığımız buluntunun(kat. no. 20) ön yüz üst panelde sade oyma tekniğiyle haç motiflerini çevreleyen çift arkadlı bir mimari bezeme alt panelde ise iç içe geçmiş madalyon içinde merkezde birleşen çiçek motifi ve bu motifi çevreleyen zigzaglardan oluşan geometrik bezeme görülmektedir. Çift sütunun alt kısmı ise tüm yüzey boyunca eş parçalara ayrılmış madalyonların merkezlerinde kenarlı içbükey hatlı bir rhombus motifi ve bu rhombus motifinin merkezinde kesişen doğruların yer aldığı geometrik motifler ile bezelidir.

Sütun başlıklarına baktığımızda çalışmamız kapsamında üç tip görülmektedir. Anadolu ve başkentte örneklerine sıkça rastladığımız erken Bizans dönemi sütun başlıklarından kesik pramidal/sepet tip, impost ve ion-impost olmak üzere çalışmamızda on örnek ile temsil edilmektedir. Hamam yapısında tespit edilen altı sütun başlığı(kat. no. 22-27) kesik piramidal/sepet tipe aittir. Dört yüzü kabartma tekniği ile bezemeli olan başlıkların bazı yüzlerinde Malta haçı motifi bazı yüzlerinde içi dolu daire motifi yer almaktadır. Erken Bizans dönemine tarihlenen başlıkların en yakın örneklerine Bithynia Bölgesi'nde, Kurşunlu'da bir kilisede rastlamaktayız.¹⁸⁶ Tek bir örnekle temsil edilen ion-impost başlığın(kat. no. 31), impost bölümünde sade bir kabartma Latin haçı varyasyonu ve ion bölümündeki volütlerin arasında yarısı kırılmış kabartma bir yumurta motifi

¹⁸⁵Şahin ve Üyümez, **a.g.k.**, 2002, s. 267 ve res. 15.

¹⁸⁶M. Dennert (1997). *Mittelbyzantinische Kapelle*. Studien zu Typologie und Chronologie (Asia Minor Studien 25), s. 44, 188, kat. no. 79. lev:14)

bezelidir. Başlıklarda başkent örnekleri kadar olmasa da onların oldukça iyi benzerlerini görmekteyiz. Nitekim yalnız impost yastıktan oluşan başlıklar bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Taşra özellikleri sergileyen bir başka eser grubu ise hamam yapısının kornişleridir(kat. no. 32). Bezemesiz ve oldukça sade olmalarıyla dikkat çeken bu korniş parçaları poligonal yapının yuvarlak peristiline aittir.

Lento(kat. no. 33) ise nispeten zengin bir bezeme repertuarına sahiptir. Kıvrık dallar arasında üzüm salkımı ve asma yaprağı ve bu motiflerin etrafını çevreleyen zigzag motifi champlévé tekniğinde işlenmiştir. Naturalist bir üslup anlayışı benimsenmiş lentoda görülen plastik etki düşüktür. Sembolik motiflerden biri olan dairesel madalyon içerisinde kristogramda panellerin ortasına champlévé tekniği ile uygulanmıştır. Kristogramın iki yanında yer alan harfler negatif işlenmiştir.

Söve(kat. no. 34) ön ve yüzünde karşılaşılan soffit erken Bizans döneminde neredeyse imparatorluğun tamamında karşılaşılan bir motiftir. Genelde mimari işlevli eserlerde dikey formda bezenmektedir. Çalışmamızdaki söve örneğinde kazıma tekniği ile uçları yarım daire ile sonlanan soffit motifi görülmektedir. Soffit motifinin içine yine kazıma tekniği ile her yüze yalın bir üslup ile sembolik motif olarak Latin haçları ile spiraller işlenmiştir. Ayrıca sövenin ön yüzünde kazıma tekniği ile işlenmiş stilize bir çarkıfelek motifi yer almaktadır.

Tespit edilen sütun başlığının(kat. no. 38) boyutu ve çapı göz önüne alındığında templon ya da bir kiborium kuruluşunda kullanılmış olması muhtemeldir. Tüm yüzlerinde kabartma tekniği ile bezeli iç içe geçmiş ikişer volüt yer almaktadır.

Yalnızca bir köşesi günümüze ulaşan ve bir ambon yan lehvasına ait olan parça(kat. no. 39) erken Bizans Döneminde oldukça yaygın görülen derin profilli iç içe geçmiş dik yamuk formudur.

Tezimizde en çok örnekle temsil edilen levha parçalarının(kat. no. 40-71) dokuzu kabartma(kat. no. 40-48), dördü kazıma(kat. no. 49-52) ve on dokuzu profilli bezelidir(kat. no. 53-71). Dört levha parçasında Latin haçı sembolik bezemelidir. Tam halde olan levha parçasının(kat. no. 42) ortasında haç kolları yuvarlatılmış Latin haçın bir varyantı yer almaktadır. Latin haçın sağ ve solundaki panellerde aynı bezeme kompozisyonu tekrarlanmıştır. Birbirlerine tekli düğümlerle bağlanan iki dairesel antrolog madalyon görülmektedir. Üst madalyonlarda yürek motifi yer alırken, alt madalyonlarda altı yapraklı çiçek motifleri ile bitkisel bezeme karşımıza çıkmaktadır. Bir

adet levha parçasında(kat. no. 46) paneller içinde hayvan motifleri görülürken iki bitkisel kompozisyonlu levha parçası(kat. no. 44-45) ile bir Malta haçı etrafında ışınsal çizgiler içeren geometrik bezeli bir örnek(kat. no. 40) tespit edilmiştir. Hayvan motifleri erken döneme özgü daha naturalist bir üslupla işlenmiştir. Kazıma tekniği ile yapılmış levha parçalarında(kat. no. 49-52) geometrik ve sembolik bezeli birer örnek vardır. Levha parçalarının çoğunluğunu oluşturan profil bezelilerin(kat. no. 53-71) ise hemen hepsinde bir ya da iki profil sırası takip edilebilmektedir.

Katalogumuzdaki son grubu oluşturan şarap üretim elemanlarında da kabartma ve kazıma tekniğinin uygulandığı bezemeler görülmektedir. Sembolik motif olarak haçın, ağırlık taşında(kat. no. 72) Malta varyantı baskı kütüğü payesinde(kat. no. 73) ise Yunan varyantı kabartma tekniğinde işlenmiştir. Sövede gördüğümüz kazıma tekniği ile yapılmış soffit bezemesini her iki baskı kütüğü payesinde(kat. no. 73-74) de görmekteyiz. Üzüm suyunun toplanması için kullanılan tekne(kat.no. 76) ise geometrik ve bitkisel bezemeleri bir arada işlenmiştir. Alçak kabartma tekniğiyle yapılmış iç içe geçmiş dairelerin içinde altı sivri yapraklı çiçek motifi yer almaktadır.

Sonuç olarak parçalarda görülen haç motifleri genelde erken Hıristiyanlık döneminde görülen Latin haç motifinin varyasyonlarıdır. Motifler parçaların hemen tümünde alçak kabartma tekniğinde ve imparatorluğun başkentine göre daha yalın üslupta işlenmişlerdir. Bölgede çokça bulunan mermer ocaklarından dolayı kullanılan mermer malzemenin fazla olması üslup için önemli bir kanıt oluştursa da tespit edilen buluntuları kesin bir dille yerel veya başkent üslubuna dahil etmek zordur. Amorium Büyük Mekân'da bulunan taş eserler Anadolu'nun her yerinde karşımıza çıkan örnekler ile benzerlikler göstermektedirler. Üslup ve bezeme kompozisyonları Anadolu'da sıklıkla karşılaşılan örnekler olup erken Bizans dönemi özelliklerini taşımaktadırlar. Buluntuların ele geçtiği kazılarda elde edilen stratigrafik veriler ve diğer buluntularla birlikte bir değerlendirme yapıldığında bu durum doğru kabul edilmelidir. Dolayısıyla elde edilen buluntular ya in-situ halde kullanıma devam edilmiş ya da devşirme olarak sonraki yüzyıllarda inşa edilmiş yapı bakiyelerinde kullanılmıştır.

5. SONUÇ

“Amorium Kenti/Büyük Mekân’da Bulunan Mimari Plastik Elemanlar” başlıklı Yüksek Lisans Tezi’nde, Amorium kazılarında 1996-2008 yılları arasında Büyük Mekân’da gerçekleştirilen kazılarda ele geçen ve Bizans Dönemine tarihlenen 76 adet taş eser incelenmiştir. Taş eserler buluntu türü, malzeme-teknik, buluntu-konteks, bezeme ve üslup özellikleri ilişkisi göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Söz konusu veriler ışığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Büyük Mekân taş eserleri “Mimari İşlevli” (sütun kaidesi sütun, çift sütun, sütun başlığı, korniş, lento, söve, pencere şebekesi, eşik taşı), “Liturjik Elemanlar” (templon/kiborium sütun başlığı, ambon levhası), ve “Diğer Taş Eserler” (levha, şarap üretim elemanları) olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırılmıştır.

2. Taş eserlerin 64’ü mermer, 9’u kireç taşı, 2’si tuf taşı ve 1’i kum taşından üretilmiştir. Mermer malzeme levha parçalarında yoğun olarak kullanılmıştır. 32 levha parçasından 31’i mermerdir. 11 sütun parçası, 10 sütun başlığında da kullanılan malzeme mermerdir. İkinci en çok kullanılan malzeme kireç taşıdır. Özellikle masif ve ince işçilik gerektirmeyen korniş blokları, eşik taşı, söve ve şarap üretim elemanlarında kullanılmıştır.

3. III no.lu yapıda in situ olarak bulunan sütun, sütun başlığı ve sütun kaide; yine caddenin (XE-05) batısında ve doğusunda in situ bulunan şarap üretim elemanları dışında bulunan taş eserler/parçalar devşirme olarak yapı bakiyelerinde kullanılmıştır.

4. Eserlerde kullanılan motiflerin sembolik, geometrik, bitkisel nitelikte olmalarının yanı sıra hayvan figürlerinin de işlendiği ve mimari unsurların kullanıldığı görülmüştür. Erken Bizans dönemine özgü daha naturalist ve başkent örneklerine göre daha yalın eserlerdir.

5. Taş eserlerin tarihlendirilmesinde Büyük Mekân’da tespit edilen M.S.838 yılı Arap kuşatmasının izleri/tahribatı, özellikle devşirme malzemeler için yine söz konusu izler ve benzer örnekler dikkate alınmıştır.

6. Amorium Büyük Mekân kazılarında ele geçen taş eserler için benzer buluntulara sahip Anadolu ve Anadolu dışındaki kazıların yayınlarından, lisansüstü tezlerden, müze ve sergi kataloglarından yararlanılmıştır. Amorium Büyük Mekân taş eserleri de, benzer şekilde gelecek bilimsel çalışmalara kaynak oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

- Acara, M. (1998). Bizans Ortodoks Kiliselerinde Liturji ve Liturjik Eserler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1, 183-201.
- Acara, M. ve Olcay, B. Y. (1998). Bizans döneminde aydınlatma düzeni ve Demre Aziz Nikalaos Kilisesi'nde kullanılan aydınlatma gereçleri. *ADALYA*, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Alp, A. O. (2006a). *Pisidia Bölgesi Roma Dönemi Bezeli Mimari Elemanları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Alpaslan, S. (1996). *Antalya'nın Demre (Kale) ilçesindeki H. Nikolaos Kilisesi'nde dini ayinle ilgili plastik eserler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Alpaslan, S. (2001a). Anadolu Medeniyetleri Müzesindeki Bizans Dönemi Taş Eserleri. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yıllığı*, Ankara: Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi. 265-299.
- Alpaslan, S. (2001b). *Bizans Mimarlığında Liturjik İşlevli Taş Yapılarda Terminoloji Sorunu*. Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I. Ankara: Türk-İngiliz Kültür Derneği, Hacettepe ve Ankara Üniversitesi.
- Andıç, A. (2012). *İzmir Arkeoloji Müzesindeki Bizans Dönemi Taş Eserleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Armağan, M. E. (2010). *Kuşadası, Kadıkalesindeki Bizans Dönemi Taş Eserleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, A. (2014). *Konya Çevresi Bizans Dönemi Mimari Plastiği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Drew-Bear, T. (2007). Ben Anadolu'da Doğdum Tugay Anadolu Kültür Sanat ve Arkeoloji Müzesi, Kütahya.
- Böhlendorf, B. A. ve Dennert, M. (2009). Spolien in der Moschee und im Han von Çardak (Troas). *İstanbulur Mitteilungen*, Band 59, 349. Capital in Constantinople. Michigan: The University of Pennsylvania.
- Böhlendorf-Arslan, B. (2012). The pottery from destruction contexts in the Enclosure, *Amorium reports 3: The lower city Enclosure finds reports and technical studies* (Ed. C. S. Lightfoot and E. A. Ivison) İstanbul: Ege Yayınları, s. 153-179.

- Arthur, P. (2006). *Byzantine and Turkish Hierapolis (Pamukkale): An Archaeological Guide*, Istanbul.
- Asgari, N. (1992). Observations On Two Types of Quarry-Items From Proconnesus: Column-Shafts and Column-Bases. M. Waelkens, N. Herz and L. Moens (Editörler), *Ancient Stones: Quarrying, Trade and Provenance* içinde (s.73-80). Press: Leuven University.
- Asgari, N. (1995). The Proconnesian Production of Architectural Elements in Late Antiquity, Based on Evidence from the Marble Quarries. C. Mango, G. Dagron (Editörler), *Constantinople and its Hinterland* içinde (s.263-288). Oxford.
- Aydın, A. (2007). *Anamur Müzesi'nde bulunan erken Hristiyanlık-Bizans dönemi taş eserleri*, 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 162.
- Aytekin, F. (2014). *Bursa Arkeoloji Müzesi Bizans dönemi mimari ve liturjik işlevli yapısal elemanlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Bardill, J. (2004). *Byzantine Brickstamps of Constantinople*, 2 vols., Oxford, I, 46f.
- Beckh, H. (ed.), (1895). *Geoponica sive Cassiani Bassi scholastici De re rustica ecologiae*, Leipzig, 6.1, 10, 11, 12; Γεωπονικά. (1805-6). *Agricultural Pursuits*, translated from the Greek by T. Owen, 2 vols., London, 193-13.
- Belke, K. and Mersich, N. (1990). *Tabula Imperii Byzantini 7. Phrygien und Pisidien*, Vienna.
- Berger, B. (1982). *Das Bad in der byzantinischen Zeit*. *Miscellanea Byzantina Monacensia* 27, Munich.
- Biers, J.C. (1985). *Corinth XVII*. The Great Bath on the Lechaion Road, Princeton, NJ.
- Bouras, L. (1991). Ciborium, *Oxford Dictionary of Byzantium* içinde (s.462). USA: Oxford Univesity Press.
- Brubaker, L. and Haldon, J. (2011). *Byzantium in the Iconoclast Era, c. 680–850: A History*, Cambridge, s. 463.
- Brun, J.-P. (1993). *L'oléiculture et la viticulture antiques en Gaule d'après les vestiges d'installations de production*, in Amouretti and Brun 1993, s. 307-41.
- Brun, J.-P. (2003). *Le vin et l'huile dans la Méditerranée antique*. Viticulture, oléiculture et procédés de fabrication. Paris, s. 208-17.

- Cecchelli, C. (1954). *Il Trionfo della Croce. La Croce e i Santi Segni Prima e Dopo Constantino*. Roma.
- Coşkun, T. (2017). *Kuşadası, Kadikalesi/Anaia kazısı cam buluntuları yoluyla Bizans camcılığı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Crawford, J. S. (1991). *The Byzantine Shops at Sardis (Archaeological Exploration of Sardis Monographs 9)*. USA: Harvard University Press.
- Ćurčić, C. (2010). *Architecture in the Balkans from Diocletian to Süleyman the Magnificent*. New Haven and London.
- Çavdar, M. (2014). *Kırklareli Vizeden Geç Antik-Bizans Dönemi Mimari Plastik Taş Eserler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- D'Andria, F. (2001). Hierapolis of Phrygia. *Its Evolution in Hellenistic and Roman times*, in D. Parrish (ed.). *Urbanism in Western Asia Minor*. New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge, and Xanthos, JRA Supplementary Series 45, Portsmouth RI.
- Dark, K. ve Özgümüş, F. (1998). *Istanbul Rescue Archaeological Survey 1998: The Districts of Koca Mustafa Paşa and Yedikule*. London: First Preliminary Report. S.10-11, 31-35.
- Dark, K. ve Özgümüş, F. (1999). Rescue Archaeology in Istanbul 1998. *Bulletin of British Byzantine Studies*, 25.
- Deichmann, F. W., "Zur Späntiken Bauplastik von Ephesos", E. Akurgal – B. Alkım (Ed.), *Mansel'e Armağan*, Cilt 2, Ankara, 1974, 549-570.
- Dell'Acqua, F. (2005). *Enhancing luxury through stained glass, from Asia Minor to Italy*, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University. Dumbarton Oaks Papers Vol. 59, s. 193-211;
- Dennert, M. (1995). Mittelbyzantinische Ambone in Kleinasien, *Istanbuler Mitteilungen* (45), s. 137-147.
- Dennert, M. (1997). *Mittelbyzantinische Kapitelle: Studien zu Typologie und Chronologie*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH.
- Dennert, M. (1998) *Späntike und Byzantinische Bauskulptur*, Beiträge Eines Symposions in Mainz, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Diler, A. (1993). Akdeniz bölgesi Antik Çağ zeytinyağı ve şarap işlikleri. *11. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 505-521.

- Diler, A. (1995). *The Most Common Wine-Press Type Found in the Vicinity of Cilicia and Lycia*. Anadolu-Akdeniz Arkeolojisi 2.
- Doğan, S. (2004). Alanya Müzesi'ndeki Bizans dönemi taş eserleri, 22. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, II*, Konya, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 71-76.
- Doğan, S. (2006). Likya'da Bizans Taş Yapıtları. K. Dörtlük (Ed.). *III. Uluslararası Likya Sempozyumu, 07-10 Kasım 2005* (c.1, s. 209-224).
- Doğan, S. – L. E. Vardar, "Galatia'da Geç Antik Çağ ve Bizans Araştırmaları", H. Gündoğdu vd. (Ed.), *IX. Ortaçağ ve Türk Donemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Erzurum, 2006, 225-238.
- Doğer, E. (2004). *Antik çağda bağ ve şarap*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Effenberger, A. (1986). *Frühchristliche Kunst und Kultur: Von den Anfängen bis zum 7. Jahrhundert*, München.
- Effenberger, A. ve Severin, H.G. (1992). *Das Museum für Späntike und Byzantinische Kunst*, Berlin.
- Feld, O. (1989). Kilikische Ambone. *İstanbul Mitteilungen* (39), s. 123-128.
- Ferguson, G. (1954). *Signs and Symbols in Christian Art*, London.
- Fıratlı, N. (1990). *La Sculpture Byzantine Figurée au Musée Archéologique D'İstanbul. Catalogue Revu Et Presente Par C. Metzger, A. Pralong and J. P. Sodini* (Editörler), Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient.
- Foss, C. (1974-75). *Greek Sling Bullets in Oxford*, ArchRep 21, s. 40-44.
- Foss, C. (1997). *Syria in Transition, A.D. 550-750: An Archaeological Approach*. *Dumbarton Oaks Papers*, 51, s. 189-269.
- Frankel, R. (1997). Presses for oil and wine in the Southern Levant in the Byzantine period. *Dumbarton Oaks papers* 51, s.74.
- Gough, M. (1968). A Masterpiece of Early Christian Architecture. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 26(10), 455-464.
- Guiglia, A. Barsanti, C. and Pedone, S. (2008). St. Sophia Museum Project 2007: The Marble Sculptures of St. John Studios (İmrahor Camii). 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C.3. Ankara: Ayrı Basım. 311-328.
- Gür, F. A. (2006). *Uşak Yakınındaki Frigya Sebastesi (Selçukler)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Güreş, G. (2012). *İstanbul Komnenoslar Dönemi Bizans Yapılarında Mimari Plastik Kullanımı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hakan, G. (2009). *Kocaeli Müzesindeki Bizans Devri Mimari Plastikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harrison, R.M. (1986b). *Excavations at Saraçhane in Istanbul*. I. Princeton University Press.
- Hasol, D. (1979). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yapı – Endüstri Merkezi Yayınları.
- Hendrix, E.A. Painted Polychromy on Carved Stones from the Lower City Church. *Amorium Reports II. Research Papers and Technical Reports*, Oxford 2003 (BAR International Series 1170), s. 130, 134 ve res. IX/5.
- Herzfeld, E. and Guyer, S. (1930). *MAMA IV: Meriamlik und Korykos*, Manchester, s. 82-7.
- Hörandner, W. – A. W. Carr, “Christogram”, A. P. Kazhdan (Ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium I*, New York-Oxford, 1991, 441.
- Iverson, E. (2000). *Urban Renewal and Imperial Revival in Byzantium (730-1025)*, ByzF 26, s. 14-18.
- Iverson, E. (2007). Amorium in the Byzantine Dark Ages, in J. Henning (ed.), *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium: Volume 2: Byzantium, Pliska, and the Balkans*. Millennium-Studien/Millennium Studies 5.2, Berlin, s. 34-8.
- Iverson, E. (2010). Kirche und religiöses Leben im byzantinischen Amorium, in F. Daim and J. Drauschke (eds.), *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter*, Teil 2,1 Schauplätze, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 84/2, 1, Mainz, s. 324-5.
- Iverson, E. (2012). *Amorium reports 3: The lower city enclosure finds reports and technical studies*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Karakaya, K. (2003), Üsküdar’ın Bizans Devri Arkeolojisi, *İstanbul Dergisi*, S:46 s.74–76.

- Kautzsch, R. (1936). *Kapitellstudien Beiträge zu Einer Geschichte des Spätantiken Kapitells im Osten vom Vierten bis ins Siebente Jahrhundert, Studien zur Spätantiken Kunstgeschichte* (9). Berlin-Liebig: Walter de Gruyter.
- Keskin, E. (2010). *Çorum ili ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keşoğlu, M. (1969-1970a). *Bursa ve İznik Müzelerindeki Bizans Plastik Eserleri*. Yayınlanmamış Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.
- Kitzinger, E. (1946). Early Christian Town of Stobi. *Dumbarton Oak Papers*. 3: 81- 162.
- Kitzinger, E. (1963). Hellenistic Heritage in Byzantine Art. *Dumbarton Oak Papers*. 17: 95 115.
- Koch, G. (2015). *Erken Hristiyan Sanatı* (Çev. Ayşe Aydın). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Koçyiğit, O. (2006a). *Amorium hamam yapısı Tarihsel süreç içerisindeki işlevsel değişim*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçyiğit, O. (2006b). Terracotta Spacers from the Bathhouse at Amorium, *AnatSt* 56, s. 115-17.
- Koçyiğit, O. (2010). Amorium'da Bulunan Yeni Veriler Işığında Bizans Dünyası'nda Şarap Üretimi, in K. Pektaş et al. (eds.), *XIII. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 14-16 Ekim 2009 / Proceedings of the XIIIth Symposium of Medieval and Turkish Period Excavations and Art Historical Researches, İstanbul.
- Kramer, J. (1970). Attische Säulenbasen des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. Und Ihre Rohform. *Banner Jahrbücher*, 170. 271-278.
- Krautheimer, R. (1965). *Early Christian and Byzantine Architecture*. Baltimore: Penguin Books.
- Krautheimer, R. (1986). *Early Christian and Byzantine Architecture*. Yale University Press.
- Kurt, M. (2018). *Bizans askeri teçhizatı: Amorium'da bulunan savaş malzemeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Laiou, A.E. and Morisson, C. (2007). *The Byzantine Economy*, Cambridge, s. 39-40.

- Lightfoot, C.S. (1998a). Amorium-Hisarçık'ın Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerine ait Yerleşim ve Arkeolojisi. *Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi IX*, s. 75-76.
- Lightfoot, C.S. (1998b). The Survival of Cities in Byzantine Anatolia, the Case of Amorium. *Byzantion* 68, Fasc. 1, s. 56.
- Lightfoot, C.S. (2000a). Amorium: The History and Archaeology of an Ancient City in the Turkish Period. in A. Aktaş-Yasa (ed.), *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi (4-7 Kasım 1997, Ankara)*, vol. 2, Atatürk Kültür Merkezi Yayını 229, Ankara, 83.
- Lightfoot, C.S. ve Mergen, Y. (2000b). Amorium 1998 yılı kazı çalışmaları. *21. Kazı Sonuçları Toplantısı, II*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 5.
- Lightfoot, C.S. vd. (2001). The Amorium Project: The 1998 Excavation Season. *Dumbarton Oaks Papers* 55, s. 382-3.
- Lightfoot, C.S., Ivison, E., and Wypyski, M.T. (2002). Amorium Reports, Finds I: The Glass (1987-1997). *BAR International Series 1070*, Oxford, s. 11.
- Lightfoot, C.S. ve Arbel, Y. (2003a). Amorium Kazısı 2001. *24. Kazı Sonuçları Toplantısı, I*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s.521-532.
- Lightfoot, C.S. vd. (2003b). The Amorium Project: Excavation and Research in 2000. *Dumbarton Oaks Papers* 57, s. 291.
- Lightfoot, C.S. (ed.). (2003c). Amorium Reports II: Research Papers and Technical Studies. *BAR International Series 1170*, Oxford, s.74-5.
- Lightfoot, C.S. vd. (2004a). The Amorium Project: Excavation and Research in 2001. *Dumbarton Oaks Papers* 58, s. 357-8.
- Lightfoot, C.S. ve Arbel, Y. (2004b). Amorium Kazısı 2002. *25. Kazı Sonuçları Toplantısı, I*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s.1-12.
- Lightfoot, C.S. (2004c). Amorium 2004. *Research Reports 2004*. Ankara, s. 13-15.
- Lightfoot, C.S. (2005a). Amorium 2005. *Research Reports 2005*. Ankara, s. 31-33.
- Lightfoot, C.S. vd., (2005b). The Amorium Project: Excavation and Research in 2002. *Dumbarton Oaks Papers* 59, s. 233-5.
- Lightfoot, C.S., Koçyiğit, O., Yaman, H. (2005c). Amorium Kazısı 2003. *26. Kazı Sonuçları Toplantısı, I*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s.249-264.
- Lightfoot, C.S., Koçyiğit, O., Yaman, H. (2006a). Amorium Kazısı 2004. *27. Kazı Sonuçları Toplantısı, I*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 77-88.
- Lightfoot, C.S., Ivison, E. (2006b). Amorium 2006. *AnatArch* 12, s. 30.

- Lightfoot, C.S., Ivison, E. (2006c). Amorium 2006. *Research Reports 2006*. Ankara, s. 29-31.
- Lightfoot, C.S. (2007a). Trade and Industry in Byzantine Anatolia – The Evidence from Amorium. *Dumbarton Oaks Papers 61*, s. 272-3.
- Lightfoot, C.S. (2007b). Amorium 2007. *AnatArch 13*. s.25-27.
- Lightfoot C.S. vd., (2007c). The Amorium Project: Excavation and Research in 2003. *Dumbarton Oaks Papers 61*, s. 366-7.
- Lightfoot, C.S., Koçyiğit, O., Yaman, H. (2007d). Amorium Kazısı 2005. 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı, I*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s.271-294.
- Lightfoot, C. and M. (2007e). *A Byzantine City in Anatolia: Amorium*, an Archaeological Guide. Istanbul, s. 131-2.
- Lightfoot, C.S., Koçyiğit, O., Yaman, H. (2008). Amorium Kazısı 2006. 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı, I*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 443-466.
- Lightfoot, C.S. (2009a). Amorium 2009. *AnatArch 15*, s.24-5.
- Lightfoot, C.S. (2009b). Excavations at Amorium: Results from the Last Ten Years (1998–2008), in T. Vorderstrasse and J. Roodenberg (eds.), *Archaeology of the Countryside in Medieval Anatolia*, PIHANS 113, Leiden.
- Lightfoot, C.S. (2010a). Die byzantinische Stadt Amorium: Grabungsergebnisse der Jahre 1988 bis 2008, in F. Daim and J. Drauschke (eds.), *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter*, Teil 2,1 Schauplätze, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 84/2, 1, Mainz, s. 299-300.
- Lightfoot, C. S., Ivison, E., Koçyiğit, O., Şen, M., (2010b). Amorium Kazısı 2008. 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı, I*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s.133-157.
- Lightfoot, C. S., Tsivikis, N., Foley, J. (2011). Amorium Kazısı 2009. 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı, I*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s.47-68.
- Lightfoot, C. S. (2012a). Section 2: Catalogue of coins finds, 1987-2006. (Ed. C. Katsari, C. S. Lightfoot ve A. Özme), *The Amorium mint and coin find, Amorium Reports 4*, Berlin: Akademie Verlag.
- Lightfoot, C. S. (2012b). Middle Byzantine terracotta lamps, 1993-2005. *Amorium reports 3: The lower city Enclosure finds reports and technical studies* (Ed. C. S. Lightfoot and E. A. Ivison) İstanbul: Ege Yayınları, s. 218-221.
- Loerke, W. Gregory, T. E. Cutler, A. (1991). Column. *Oxford Dictionary of Byzantium içinde (s.483)*. USA: Oxford University Press.

- Macridy, T. (1964). The Monastery of Lips and the Burials of the Palaeologi. *Dumbarton Oaks Papers*, 18. 257-273.
- Magdalino, P. (1990). Church, Bath, and Diakonia in Medieval Constantinople, in R. Morris (ed.), *Church and People in Byzantium*, Birmingham, s. 165-88.
- Mango, C. (1968). The Monastery of St. Abercius at Kurşunlu (Elegmi) in Bithynia. *Dumbarton Oak Papers*. 22: 169-176.
- Mango, C. and Sevckenko, I. (1973). Some Churches and Monasteris on the Southern Shore of the Sea Marmara. *Dumbarton Oaks Papers*, 27. 235-272.
- Mango, C. (1991). Approaches to Byzantine Architecture. *Mugarnas*. 8: 40-44.
- Mango, C. (2018). *Bizans yeni Roma İmparatorluğu*. (Çev: Gül Ç. Güven), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Martinelli, A. (1966), *Ambone ravennati*, FR 93, s. 47-58.
- McGuckin, J. A. (2011). *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Mercangöz, Z. (2004). Ortaçağ Hristiyanlık İnanişında Ökaristi ve Sanattaki Yansımaları. *Sanat ve İnanç*, 2, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Türk Sanat Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, s. 43-52.
- Mimaroğlu, İ.M. (2006). *Konya 'da Bizans Mimarisi*, Konya Kitabı IX, 154-173.
- Müller-Wiener, W. (1977). Bildlexikon von Konstantinopels-Istanbuls, *Tübingen*.
- Müller Wiener, W. (2007). *İstanbul'un Tarihsel Topografyası 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Naumann, R. ve Belting, H. (1966). Die Eupheia Kirche am Hippodrom zu İstanbul und ihre Fresken, *Verlag Gebr. Mann*, Berlin.
- Neve, P.J. (1991). Boğazköy-Hattusa in byzantinischer Zeit, in V. Kravari, J. Lefort, and C. Morrisson (eds.), *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin*, II, VIIIe–XVe siècle, Paris, s. 105-107.
- Niewöhner, P. (2007a). *Aizanoi, Dokimion und Anatolien: Stadt und Land, Siedlungs und Steinmetzwesen vom Späteren 4. Bis ins 6. Jahrhundert n. Chr.* Wiesbaden: Reichert Verlag.
- Niewöhner, P. (2007b). Byzantinische Steinmetzarbeiten aus dem Umland von Milet, *AKVAD*, Ankara.
- Niewöhner, P. (2007c). Byzantinische Steinmetzarbeiten aus dem Umland von Milet. *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*, 1, 1-28.

- Nussbaum, O. (1965). *Der Standort des Liturgen am Christlichen Altar vor dem Jahre 1000*, Bonn.
- Orlandos, A. K., *Hē Xylostēgos Palaiochristianikē Basilikē tēs Mesogeiakēs Lekanēs*. Atina, 1952.
- Ostrogorski, G. (2015). *Bizans Devleti Tarihi* (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Ousterhout, R. (2016). *Bizans'ın yapı ustaları*. (Çev: Fügen Yavuz), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Öncelen, G. (2017). *Amorium Kazısı 2013-2015 yılları cam buluntuları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ötüken, Y. (1996). *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien, Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa*. Tübingen: İstanbul Mitteilungen, Bei 41.
- Ötüken, Y. (1998), Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi kazısı ışığında yeni değerlendirmeler. *II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı-Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi.
- Ötüken, Y., Alpaslan, S., Acara M. (1999-2000). Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi kuzey ek yapısının Yeni bir değerlendirmesi. *ADALYA*, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Özcan, H. Ö. (2011). Muğla, Milas ve Bodrum Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Erken Hristiyanlık ve Bizans Dönemi'ne Ait Taş Eserler Üzerine İncelemeler, *28. AST*, 1, 389-399.
- Öztaşkın, M. (2013). *Stratonikeia ve Lagina Kazılarında Bulunan Bizans Dönemi Seramikleri (2008-2010 Yılları)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi: Eskişehir.
- Parman, E. (2002). *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Peschlow, U. and Peschlow, A. (1977-1978). *Istanbuler Mitteilungen*. Band 27-28. 309-362.
- Peschlow, U. (1984). Die bischofskirche in Limyra (Lykien). *Actes du Xe Congrès International d'Archéologie Chrétienne*, 2, Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, s. 409-435.

- Peschlow, U. (1991). Zum Tempon in Konstantinopel. in: *Armos. Festschrift N.K. Moutsopoulos*, Thessaloniki, Bd. III.
- Peschlow, U. (1994). Der Mittelbyzantinische Ambo aus archäologischer Sicht. *Thymiama ste mneme tes Laskarinas Mpoura*. Athen: Benaki Museum.
- Peschlow, U. (2006). Dividing interior space in early Byzantine churches: the barriers between the nave and aisles. *Thresholds of the Sacred*, (Ed: S. H. J. Gerstel), Washington D.C.
- Pralong, A. (2003). Matériel Archéologique Errant. B. Geyer, J. Lefort (Editörler), *La Bithynie au Moyen Âge içinde* (s.225-286). Paris.
- Pülz, A. ve Ruggendorfer, P. (2004). Kaiserzeitliche und Frühbyzantinische Denkmäler in Limyra: Ergebnisse der Forschungen in der Oststadt und am Ptolemaion (1997-2001). *Mitteilungen zur Christlichen Archäologie*, 10, s. 52-79.
- Rodgers, R. (2002). Κηποποιία: Garden Making and Garden Culture in the Geoponika, in A. Littlewood, H. Maguire, and J. Wolschke-Bulmahn (eds.), *Byzantine Garden Culture*, Washington, D.C. 2002, s. 159-75.
- Roth, L. M. (2006). *Mimarlığın öyküsü*. (Çev: Ergün Akça), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Sanders, G.D.R. (1999). A Late Roman Bath at Corinth: Excavations in the Panayia Field, 1995-1996, *Hesperia* 68, s. 441-80.
- Saradi, H. (2006). The Byzantine City in the Sixth Century: Literary Images and Historical Reality. *Monographs of Messenian Archaeological Studies*, Athens, s. 325-43.
- Savvonidi, N. (1993). Wine-Making on the Northern Coast of the Black Sea in Antiquity. in *Amouretti and Brun*, 227-35;
- Schoolman, E.M. (2010). Kreuze und kreuzförmige Darstellungen in der Alltagskultur von Amorium, in F. Daim and J. Drauschke (eds.), *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter*, Teil 2,1 Schauplätze, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 84/2, 1, Mainz.
- Serin, U. (2014). Bizans Ankarası ve Kaybolan Bir Kültür Mirası: ‘St. Clement’ Kilisesi. *METU. JFA*. (2), s. 65-92.
- Siena L. and Piva P. (2001). Da Pemmone a Paolino d'Aquileia: appunti sull'arredo liturgico e la scultura in Friuli tra VIII e IX secolo, in *8th International Colloquium Carolingian Europe*, (Porec - Split, 23-27 May 2001), International Research Center for Late Antiquity and Middle Age, Zagreb-Rotovun.

- Sivas, T.T. (2003). Wine Presses of Western Phrygia, *Ancient West and East* 2.
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (2015). *Sanat kavramı ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şahin, S. ve Üyümez, M. (2002). Kemer kaya Yedikapılar Kaya Yerleşimi ve Yeraltı Yerleşimi Temizlik Çalışması. 12. *Muze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 25-27 Nisan 2001, Kuşadası*, Ankara.
- Şimşek, C. (2007). *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, İstanbul.
- Testini, P. (1925). *Archeologia Cristiana*, Bari 1980, 354- 356; M. Sulzberger, 'Le Symbole de la Croix et les Monogrammes de Jesus chez les premiers chretiens', *Byzantion* 2, s. 337- 448.
- Turani, A. (1975). *Sanat Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Toplum Yayınları.
- Temple, Ç. (2008). Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Tipleri ve Terminolojisi Üzerine Bir Çalışma. *Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I (Mimari ve Süsleme)*. 23-24 Kasım 2001, Ankara: Türk İngiliz Kültür Derneği, Hacettepe ve Ankara Üniversitesi. 239-251.
- Temple, Ç. (2011). Nevşehir Müzesi'nde Bulunan Bizans Dönemi Mimari ve Liturjik Taş Eserleri. C. Erel, B. İşler, N. Peker ve G. Sağır (Ed.). *Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim. Dr. A. Mine Kadiroğlu'na Armağan* (s. 537-552). Ankara.
- Temple, Ç. (2013). *Konya/İkonion ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Terry, A. (1988). The sculpture at the Cathedral of Eufrosinus in Poreč, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University. *Dumbarton Oaks Papers Vol. 42*, s. 44-45.
- Tezcan, H. (1989). *Topkapı Sarayı ve Çevresinde Bizans Devri Arkeolojisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Tiryaki, A. (2016). Bursa İli, Nilüfer İlçesinde Bulunan Bizans Dönemine Ait Mimari Plastik Taş Eserler. M. Şahin, S. Sevim ve D. Yavaş (Editörler), *Odrysses'ten Nilüfer'e Uluslararası Nilüfer Sempozyumu* içinde (s.815-839). Ankara: Özyurt Matbaacılık.
- Tolluoğlu, A. Ü. vd. (1997). Afyon metasedimanter grubunun mesozoyik öncesi metamorfik evrimi. *Türkiye Jeoloji Bülteni (40)-1*, s. 12-13.
- Treadgold, W. (1997). *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford.

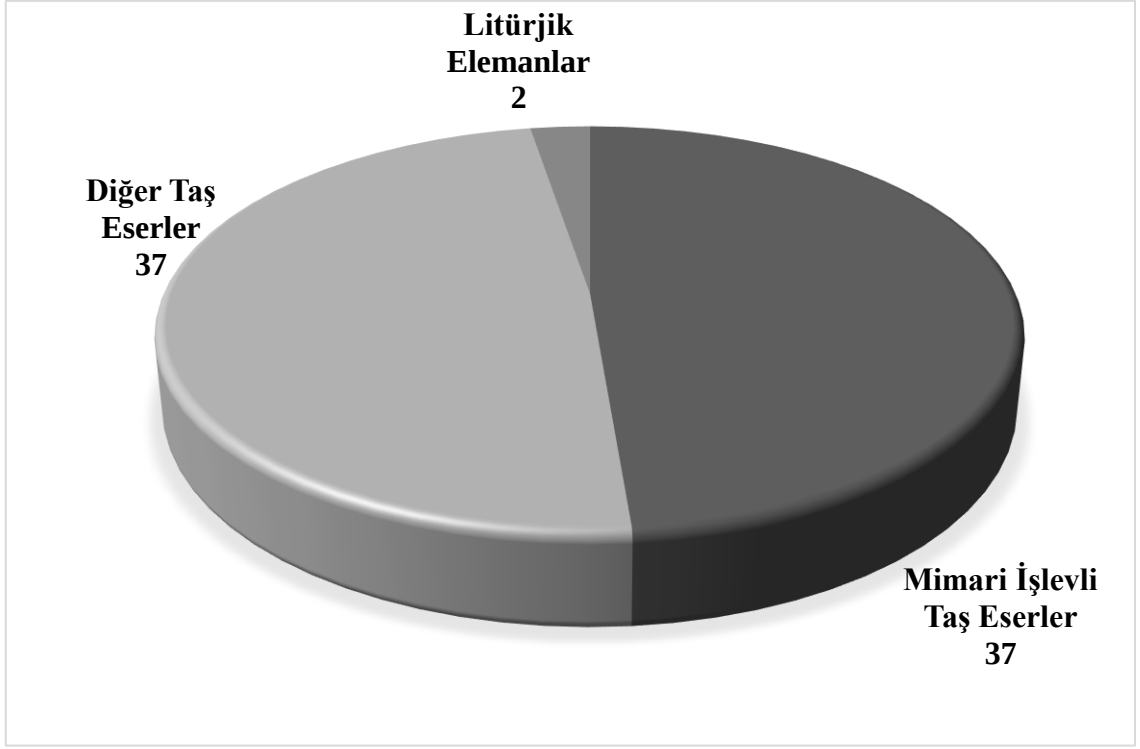
- Türker, A. Ç. (2009). Byzantine Architectural Sculpture From Akköy on the Middle Scamander Valley in Hellespontus. *Hacettepe Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1, 26. 201-218.
- Türker, A. Ç. (2011). Hellespontus'taki Praktius-Bergaz Vadisi'nden Bizans Taş Eserleri. C. Erel, B. İşler, N. Peker ve G. Sağır (Ed.). *Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim. Dr. A. Mine Kadiroğlu'na Armağan* (s. 553-576). Ankara.
- Türker, A. Ç. (2018). *Byzantine Architectural Sculptura in Çanakkale*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Uçkan, B. Y. O. (1997). *Antalya'nın Demre(Kale) İlçesi'ndeki Aziz Nikolaos Kilisesi kazısı 1989-1995 yılları cam buluntuları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Ulbert, T. (1969). *Studien zur dekorativen Reliefplastik des östlichen Mittelmeerraumes*. München, s. 16-22.
- Witte, J. (2012). Amorium reports 3: The lower city enclosure finds reports and technical studies, İstanbul: Ege Yayınları, s.243-262.
- Wessel, K. (1966a). Altar. *Reallexikon der Byzantinischen Kunst I*.
- Wessel, K. (1966b). Ciborium. *Reallexikon der Byzantinischen Kunst I*.
- Yegül, F. (1992). *Baths and Bathing in Classical Antiquity*. Cambridge, MA, ix.
- Yegül, F. (2000). Baths and Bathing in Roman Antioch, in C. Kondoleon (ed.), *Antioch: The Lost Ancient City*. Princeton, NJ, s. 150-51.
- Yegül, F. (2003). Cilicia at the Crossroads of Transformations of Baths and Bathing Culture in the Roman East. *Olba* 8.
- Yıldırım, Ş. (2006b). *Philomelion'daki (Akşehir) Bizans Dönemi Taş Eserleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, B. (2017). *Amorium kazıları Büyük Mekân maden buluntuları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zarsat, F. ve Özgönül, N. (2005). Kayakapı evlerinde sırahaneler. *Kayakapı Kültürel ve Doğal Çevre Koruma ve Canlandırma Projesi*, sayı 6, s. 11.
- Zollt, T. (1994). *Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n. chr.* Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH.

EKLER

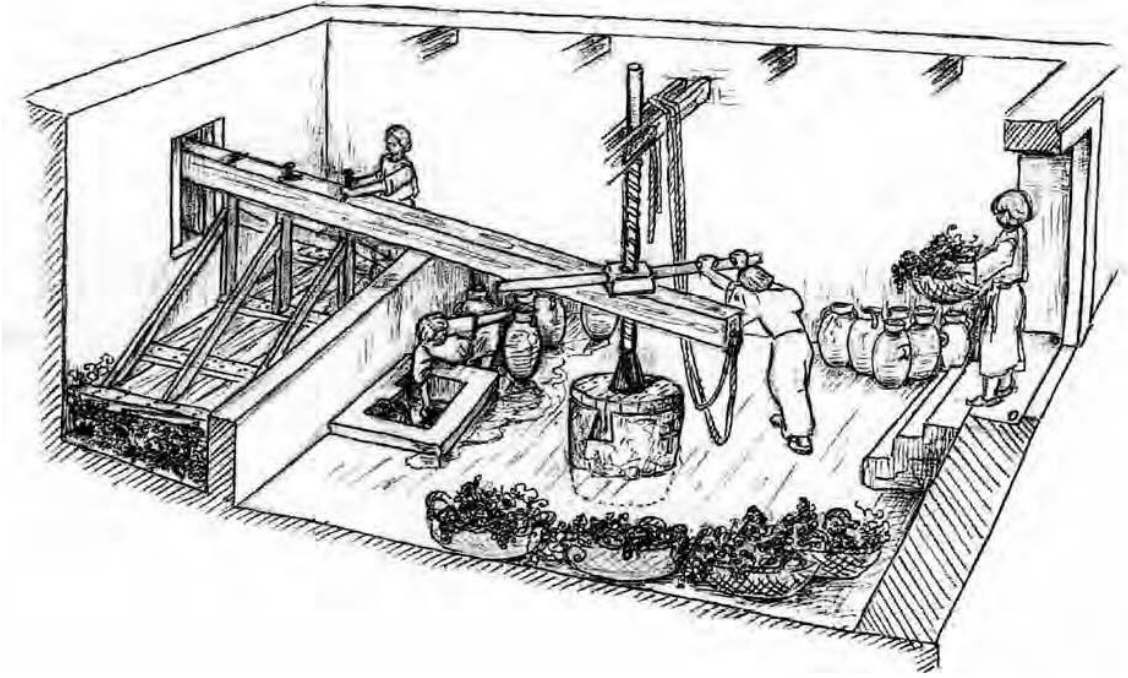
Ek 1. Tablo

Ek 2. Harita

Ek 3. Resimler

Tablo 1. *Amorium Büyük Mekân Mimari, Litürjik Elemanlar ve Diğer Taş Eserler*

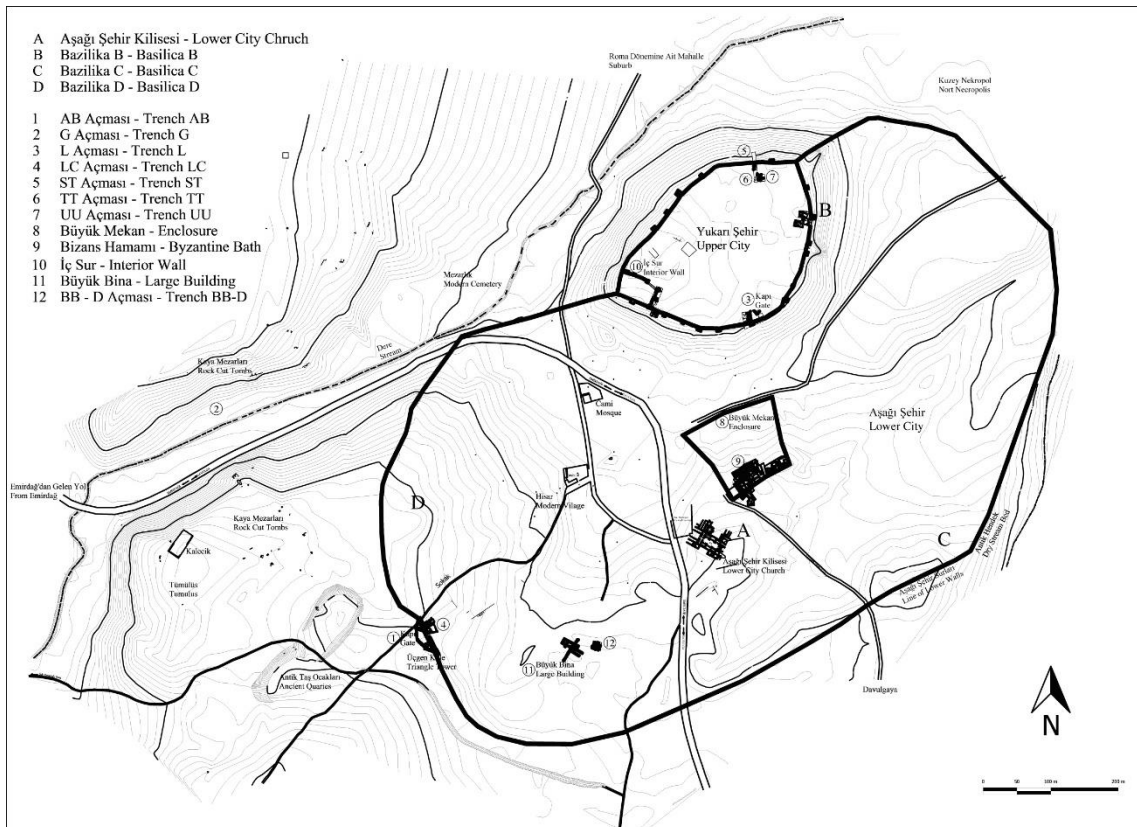
Görsel 1. *Şarap Ağırıklarının Rekonstrüksiyon Çizimi (Iverson, 2012, s. 116.)*

Görsel 2. *Bolvadin Belediye Müzesi'ndeki Tekne (Iverson, 2012, s. 138.)*

Görsel 3. *T0114 Envanter Numaralı Buluntu (Amorium Kazı Arşivi)*

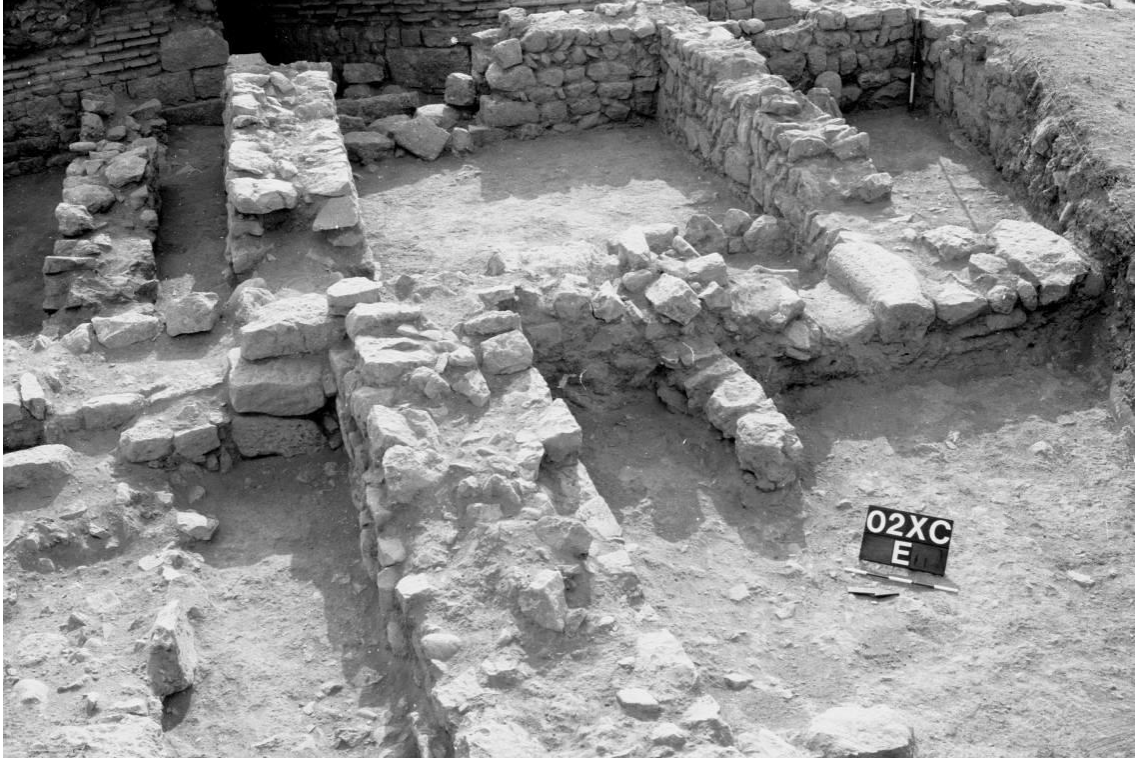
Görsel 4. *Amorium Antik Kenti Topografyası (Amorium Kazı Arşivi)*

Görsel 5. *III No'lu poligonal yapının iç görünümü (Amorium Kazı Arşivi)*

Görsel 6. *I No.'lu dikdörtgen yapının kuzeydoğudan görünümü (Amorium Kazı Arşivi)*

Görsel 7. *Hamam yapısı etrafında oluşturulan yapılar (Amorium Kazı Arşivi)*